AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos.Əhmədov Fariz Saleh

"___" ____________ 2019-cu il

"Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artımın makroiqtisadi aspektləri"

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı:____ 060404 "İqtisadiyyat"

İxtisaslaşma: "İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi"

Qrup: 30

Magistrant
Süleymanov Anar İsə

_____________imza

Elmi rəhbər
i.e.d.,prof.Məhiş Alış oglu Əhmədov

______________________imza

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d.,b.m.Hümbətova Suqra İnqilab

______________________imza

Kafedra müdiri
i.e.d.,prof. Kəlbiyev Yaşar Ataxan

_____________________imza

BAKI – 2019 il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artımın makroiqtisadi aspektləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Süleymanov Anar İsə oğlu

BAKI – 2019 il

The aspects of macroeconomic increase in the economy of the Republic of Azerbaijan

Summary

Keywords: economic growth, macroeconomic aspects, near perspective, oil strategy.

Macroeconomic aspects of macroeconomic aspects of economic growth in the Republic of Azerbaijan, studying the macroeconomic aspects of economic growth in Azerbaijan in the post-oil era, achieving high macroeconomic growth in macro-level economic development of our country, fostering fiscal sustainability and effective monetary to analyze the normative-legal basis of the state mechanism to achieve a high economic growth by analyzing and evaluating the regulatory framework based on changing conditions and requirements, revealing the features, and the concept of Strategic Roadmaps, which was approved by Presidential Decree of December 6, 2016, in other words, the main purpose, the target

The main purpose of the master dissertation work is to make relevant proposals, recommendations and generalizations to increase the effectiveness of the state's macroeconomic policy to ensure the sustainability of the economic growth by taking into account the quality changes in the post-oil phase of the economic growth, factors, and changes in the institutional base of our country. and evaluation. In accordance with the main purpose of the magist dissertation work, the following research directions will form the main line: to evaluate the current level of socio-economic development of our country, its scientific and technical potential and opportunities to move in the near future; long-term macroeconomic and financial stability; identify ways and means of second-generation structural reform; modernization of key development agencies; taking into account the socio-cultural capital of the country, building a model of local development that will enable the establishment of a national consensus scheme to achieve sustainable development.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AB	Avropa Birliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AMEA	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
ARK	Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası
AR	Azərbaycan Respublikası
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
DB	Dünya Bankı
Dİİ	Dünya iqtisadi inkişaf
ETT	Elmi-texniki tərəqqi
İEÖ	İnkişaf etmiş ölkələr
İEOÖ	İnkişaf etməkdə olan ölkələr
İİİ	İnsan inkişafı indeksi
İKT	İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları
Mily. man	milyon manat
Məs.	Məsələn
və s.	və sair
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
GZIT	Güclü-zəif imkanlar və təhlükələr

M Ü N D Ə R İ C A T

G İ R İ Ş...7

I Fəsil. POST-NEFT MƏRHƏLƏSINDƏ IQTISADI ARTIMIN TƏMIN EDILMƏSININ TƏDQIQININ NƏZƏRI-METODOLOJI ƏSASLARIM

1.1 Müasir dövrdə ölkəmizin davamlı iqtisadi artım konsepsiyasına kecidinin təmin edilməsinin dövlət mexanizmi və konseptual əsasları..14

1.2 Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorlarının perspektivi üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca hədəf və məqsədlərinə uygun olaraq davamlı inkişafın təmin edilməsinin makroiqtisadi əsasları...29

1.3 Post-neft dövründə Azərbaycanda davamlı inkişaf modelinə kecidinin dünya təcrübəsi və onlardan Azərbaycanda istifadə imkanları...33

II Fəsil. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA İQTİSADİ ARTIMIN AMİLLƏRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN SİSTEMLİ TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Post-neft mərhələsində ölkəmizdə iqtisadi artımın zəif, güclü imkan və təhdidlərin GZİT təhlili və dəyərlədirilməsi..39

2.2. Post-neft mərhələsində qeyri-neft sektorunun və onun ixracının artırılması iqtisadi artımın mühüm mənbəyi kimi...47

2.3. Müasir dövrdə iqtisadi artımın təmin edilməsində dayanıqlı fiskal mexanizmin və effektiv monitar siyasətin təmin edilməsinin əsas istiqamətləri..54

III Fəsil. MİLLİ İQTİSADİYYAT VƏ ONUN ƏSAS SEKTORLARINDA STRATEJİ YOL XƏRİTƏSİNİN KONSEPSİYASINA UYGUN OLARAQ YAXIN GƏLƏCƏKDƏ ÖLKƏMİZDƏ İQTİSADİ ARTIMIN TƏMİN EDİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Post-neft mərhələsində iqtisadi artımın təmin edilməsinə yeni yanaşmanın prioritetləri...63

3.2. Post-neft mərhələsində yüksək iqtisadi artımın təmin edilməsinin tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri...70

3.3. Yaxın perspektivdə yüksək iqtisadi artımın təmin edilməsi ilə baglı reallaşdırılan makroiqtisadi siyasətin təkmilləşdirilməsinin prioritetləri...75

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR...83

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT...86

ƏLAVƏLƏR...89

Cədvəllərin siyahısı...91

Qrafiklərin siyahısı...91

G İ R İ Ş

Mövzunun aktuallığı. İyirminci əsrin sonuncu qərinəsində Azərbaycan müstəqil suveren dövlətə cevrilməklə dünya təsərrüfat sisteminin müstəqil bir subyektinə cevrildi. Ölkəmiz bu zaman azad iqtisadi sistemə kecməyi və müvafiq sistem dəyişikliklərini qısa bir zaman kəsiyində həyata kecirməyi strateji bir vəzifə kimi qarşəya qoydu. Ölkəmizin müstəqil dövlətə cevrilməsi sayəsində kecmiş SSRİ-nin daxilində bir respublika kimi təkrar istehsal prosesini həyata kecirən Azərbaycan artıq öz ərazisində müstəqil təkrar istehsalı həyata kecirən bir qurum kimi formalaşmaga başladı. Məlumdur ki, belə bir şəraitdə Azərbaycanın malik oldugu iqtisadi potensialdan tam və səmərəli istifadə etmək mümkün deyildi. Cünki, ənənəvi istehsal və kooperasiya əlaqələri qırılmış, habelə inzibati amirlik sisteminin dagılmasına baxmayaraq bazar iqtisadiyyatının normativ-hüquqi, qanunvericilik bazası olmadıgına görə iqtisadiyyatda hərc mərclik baş verirdi. Nəticədə 1991-1994-cü illərdə istehsalın həcmi 3 dəfədən cox aşagı düşmüş, hiperinflyasiya tügyan edirdi, işsizlik özünün ən kritik həddinə catmışdı, məşgullugun artırılması imkanları əslində yox idi. İqtisadi artımı bərpa etmək ücün məlumdur ki, iqtisadiyyata kifayət qədər investisiya qoymaq lazım idi. Bu zaman ölkənin yox dərəcəsində olan maliyyə imkanları istehsalı bərpa etmək, yeni istehsal gücləri yaratmaga, iş yerləri acmaga imkan vermirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə gəlməsi nəticəsində qısa bir zaman kəsiyində ölkəmizdə makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək ücün cox ciddi, bəzən də sərt eksordinar sabitləşmə tədbirləri həyata kecirildi. Bazar iqtisadi sisteminin normativ-hüquqi, qanunvericilik və institusional bazasını yaratmaq məqsədi ilə müvafiq qanunlar, normativ-hüauai aktlar qəbul olunmaga başlandı. Həyata kecirilən tədbirlər nəticəsində artıq 1996-cı ildə ölkəmizdə istehsalın aşagı düşməsinin, inflyasiyanın artmasının qarşısı alındı və hətta bir faiz iqtisadi artıma nail olundu.

Təhlil göstərir ki, ölkəmizin sistemin böhranından cıxışında və tədricən iqtisadi artım mərhələsinə daxil olmasında 1994-cü ildə dünyanın aparıcı

şirkətlərinin iştirakı ilə ölkəmizdə "Əsrin müqaviləsi"nin baglanması ölkəmizə kifayət qədər güclü maliyyə, investisiya artımına səbəb oldu.

Neft strategiyasının ugurla reallaşdırılması nəticəsində artıq 1998-ci ildən tədricən iqtisadi artımın bərpası və sürətlənməsi müşahidə olunurdu. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, neft strategiyasının reallaşdırılması nəticəsində ölkəmizin elmi-texniki, maliyyə potensialı kəskin artdı, kifayət qədər nəqliyyat kommunikasiya, infrastruktura yaradıldı ki, bu da ölkəmizin dünya bazarına cıxışı imkanlarını kəskin artırdı.

Artıq 2000-ci ildən başlayaraq ölkəmizdə neft hasilatının artması, neft gəlirlərinin nəinki bu sahənin inkişafına eləcə də qeyri-neft sektorunun inkişafına, əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşmasına təsiri gücləndi. Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, neft-qaz ehtiyatları milli iqtisadiyyatın inkişafı ücün zəruri ilkin şərt olsa da, hec də bütün hallarda o ölkənin dinamik və davamlı inkişafına gətirib cıxarmır. Ancaq Azərbaycanda ulu öndər Heydər Əliyevin reallaşdırdıgı düşünülmüş, effektiv və obyektiv iqtisadi siyasət nəticəsində azərbaycanın neft gəlirləri ölkəmizin iqtisadi artımının hərəkətverici qüvvəsinə, lokomativinə cevrildi. Bu məqsədlə 1999-cu ildə yaradılmış Neft Fondunun formalaşması prinsipləri və onun istifadə mexanizminin Azərbaycanın iqtisadi inkişafındakı rolu müstəsna qiymətləndirilməlidir.

İqtisadi müstəqilliyimizin ilkin mərhələsində yaradılmış elmi-texniki, maliyyə, iqtisadi, sosial-kadr potensialı, infrastruktura ölkəmizə tədricən iqtisadi artımın resurs amilindən qeyri-neft sektorunun, insan kapitalının inkişafı hesabına iqtisadi artıma kecməyi əməli bir vəzifə kimi qarşıya qoymaga imkan verdi. Ölkə prezidentinin cıxışında qeyd olundugu kimi Azərbaycan 2015-ci ildən qeyri-neft mərhələsinə daxil olmuşdur. Bu isə o deməkdir ki, artıq yaxın gələcəkdə Azərbaycanda iqtisadi artımın təmin olunmasında karbohidrogen ehtiyatları ilə yanaşı, ÜDM-un artımında qeyri-neft sektoru sahələrinin payı artacaq, ölkəmizin dövlət büdcəsinin neft fondundan olan transferlərin xüsusi cəkisi tədricən aşagı düşəcək, qeyri-neft sektorunun ixrac imkanları artacaqdır. Bütün bunlar

Azərbaycanda iqtisadi artımın xarakterində. Hərəkətverici qüvvələrində, amillərində, şərtlərində yeni keyfiyyət dəyişiklikləri formalaşdırılacaqdır.

Dəyişən bu şəraiti nəzərə alaraq ölkə prezidentinin 16 mart və 6 dekabr sərəncamları ilə 11 sektor üzrə 12 strateji yol xəritəsi qəbul olundu. Bu strateji yol xəritələri əslinda yaxın gələcəkdə Azərbaycanda post-neft mərhələsində iqtisadi artımın amillərinin strukturunda baş verən dəyişiklikləri, amillər, şərtləri, başlıca məqsəd və hədəfləri, onlara catmagın yollarının reallaşma mexanizmini özündə əks etdirir. Bu baxımdan ölkəmizdə post-neft mərhələsində iqtisadi artım probleminin tədqiqi strateji yol xəritələrinin prinsipial müddəalarına və konsepsiyasına əsaslanmalıdır. Bu baxımdan magistr dissertasiya işi cox mühüm nəzəri-metodoloji və əməli bir problemə həsr edilmişdir.

Son illərdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunan ugurlar, yaradılmış elmi-texniki, maliyyə potensialı milli iqtisadiyyatın davamlı inkişaf konsepsiyasına kecidini əməli bir problem kimi qarşıya qoymaga imkan verdi. Bununla baglı ölkə prezidenti 16 mart 2016-cı il fərmanı ilə "Milli iqtisadiyyat və onun əsas sektorlarında strateji yol xəritəsinin əsas istiqamətləri"ni təsdiq etdi. Həmin konsepsiyada ölkəmizin iqtisadi inkişafının mövcud vəziyyəti sistemli təhlil olunur, dəyərləndirilir, mövcud elmi-texniki və maliyyə imkanları şəraitində hərəkətə gətirilə bilən potensial müəyyənləşdirilir.

Strateji yol xəritəsində mövcud vəziyyətin dəyərləndirilməsi dünya iqtisadi ədəbiyyatında və təcrübədə tətbiq olunan mütərəqqi metodlara, metodologiyalara əsaslanır. Iqtisadi inkişafın 360 dərəcəlik diaqnostikası əsasında onun zəif tərəfləri, güclü tərəfləri, imkanları və təhdidlər GZİT təhlil olunaraq nəticələr cıxarılır. Başqa sözlə yaxın gələcəkdə ölkəmizin iqtisadi artımın təmin edilməsinin yeni konsepsiyası müəyyənləşdirildi. Yol xəritəsində xüsusi vurgulanır ki, Azərbaycan 2015-ci ildən artıq post-neft mərhələsinə daxil olmuşdur. Dogrudur, hələ yaxın gələcəkdə azərbaycanda iqtisadi artımın təmin edilməsində karbohidrogen ehtiyatları, onların dünya bazarına cıxarılması iqtisadi və sosial inkişafın əsas mənbələrindən biri olaraq qalacaqdır. Bununla belə təhlil də göstərir ki, son illərdə ölkəmizdə iqtisadiyyatın diversifikasiyası nəticəsində qeyri-neft sektorunun

məhsullarının istehsalı və ixracı kəskin artır, onun ölkənin ÜDM-də payı yüksəli. Bununla baglı son vaxtlar ölkəmizdə strateji yol xəritəsinin konsepsiyasına uygun olaraq dəyişən şəraitə uygun olaraq fəal, cevik iqtisadi siyasət yeridilir.

Bu baxımdan magistr dissertasiya işinin "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artımın makroiqtisadi aspektləri" probleminin magistr dissertasiya işində araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiya işinin məqsədi. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artımın makroiqtisadi aspektlərinin strateji yol xəritəsinin konsepsiyasına uygun olaraq post-neft dövründə Azərbaycanda iqtisadi artımın təmin edilməsinin makroiqtisadi aspektlərini tədqiq etməklə Azərbaycanda makro səviyyədə ölkəmizin iqtisadi inkişaf imkanlarından, potensialından səmərəli istifadə etməklə yüksək iqtisadi artıma nail olmagın, fiskal dayanıqlıgın təmin edilməsini və effektiv monetar siyasəti təmin etməklə yüksək iqtisadi artıma nail olmagın dövlət mexanizminin normativ-hüquqi bazasının dəyişən şərait və tələb nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsini sistemli təhlil edib dəyərləndirmək əsasında ümumiləşdirmələr etmək, xüsusiyyətləri aşkara cıxarmaq və bütünlükdə Azərbaycanın 6 dekabr 2016-cı ildə prezident sərəncamı ilə təssdiqlənmiş Strateji yol xəritələrinin konsepsiyasının, başqa sözlə başlıca məqsədləri, hədəfləri, əməli cəhətdən səmərəli reallaşdırılması və perspektiv inkişafın prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində, normativ-hüquqi və institusional bazasının təkmilləşdirilməsi ilə baglı təkliflər və tövsiyyələr irəli sürmək və bununla baglı inkişafın prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Magistr dissertasiya işinin başlıca məqsədi post-neft mərhələsində ölkəmizdə iqtisadi artımın amillərində, şərtlərində, institusional bazasında dəyişikliklərin hərəkətverisi qüvvələrində baş verən keyfiyyət dəyişikliklərini nızırı alaraq iqtisadi artımın dinamikliyini və davamlılıgını təmin etmək ücün dövlətin makroiqtisadi siyasətinin effektivliyinin artırılması ilə baglı müvafiq təkliflər, tövsiyyələr vermək, ümumiləşdirmələr etmək və dəyərləndirməkdən ibarətdir. Magist dissertasiya işinin qarşıya qoyulan başlıca məqsədə uygun olaraq aşagıdakı tədqiqat istiqamətləri onun ana xəttini təşkil edəcəkdir: ölkəmizin mövcud sosial-

iqtisadi inkişaf səviyyəsini, yaradılmış elmi-texniki potensialı və yaxın gələcəkdə hərəkətəgətirilə bilən imkanları dəyərləndirmək; uzunmüddətli makroiqtisadi və maliyyə sabitliyi; ikinci nəsil struktur islahatının yollarını və vasitələrini müəyyənləşdirmək; əsas inkişaf qurumlarının modernləşdirilməsi; ölkənin sosial-mədəni kapitalını nəzərə alaraq, davamlı inkişaf yolunun əldə edilməsi üzrə milli konsensus sxeminin qurulmasına imkan verəcək yerli inkişaf modelini qurmaq.

Tədqiqatın məqsədi aşağıdakı əsas vəzifələrin işinə çatmaq üçün: XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq dünya iqtisadi inkişafının tendensiyalarını təsvir edən nəzəri anlayışlar ümumiləşdirilir; qarışıq iqtisadiyyatın tipologiyasını və onun modellərinin müqayisəli təhlili barədə ümumi məlumat vermək; modernizasiya və modernizmin müxtəlif konsepsiyalarını nəzərə almaq; müstəqillik dövründən Azərbaycan nümunəsi ilə neft istehsal edən ölkənin keçid iqtisadiyyatının makroiqtisadi inkişafının ətraflı təhlili aparmaq; neft zənginliyinin Azərbaycanın gələcək inkişafının uğurlu olması, makroiqtisadi qurumların keyfiyyəti və resursların asılılığının qarşısının alınması baxımından optimal büdcə siyasətinin seçilməsi, digər tərəfdən də mövcud qlobal iqtisadi böhrana təsir məsələlərini nəzərdən keçirir; sosial və mədəni kapital potensialından istifadə edərək, sektorun (qeyri-neft) inkişafının, sosial modernləşmənin və əhalinin iqtisadi fəaliyyətinin artırılmasının ən perspektivli sahələrinin seçilməsi və seçilməsi məsələləri də daxil olmaqla, Azərbaycanda təkamülçü modernləşmə üçün resursları və məhdudiyyətlərini təhlil etmək.

Magistr dissertasiya işinin obyekti və predmeti: Tədqiqatın obyekti post-neft mərhələsində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının mövcud vəziyyətinin təıhlil edilərək dəyərləndirilməsi əsasında iqtisadi artımın dinamikliyini və davamlılıgının təmin edilməsi ilə baglı ölkədə reallaşdırılan makroiqtisadi siyasıtin mahiyyəti, strukturu, prioritetləri və reallaşma mexanizmi ilə baglı dövlətin tənzimləmə mexanizmi təşkil edir.

Ölkəmizdə reallaşdırılan makroiqtisadi siyasətin mahiyyəti, strukturu institusional bazası və reallaşma mexanizmi post-neft mərhələsində iqtisadi artımın təmin edilməsinin xarakterində baş verən dəyişikliklər və onların dəyərləndirilməsi

təşkil edir. və digər neft istehsal edən ölkələrin institusional inkişaf strategiyası və makroiqtisadi siyasətidir.

Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsası. Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsi zamanı iqtisadi artım probleminin nəzəri-metodoloji və əməli problemlərinin araşdırılması ilə baglı dünya təcrübəsi və Azərbaycanın müstəqillik illərindəki təcrübəsi, habelə iqtisadi artımla baglə ölkəmizda aparılan tədqiqatlar bu sahədə son illərdə ölkəmizdə qəbul olunmuş normativ hüquqi aktlar və sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın metodik əsasları beynəlxalq və institusional iqtisadiyyat sahəsində tanınmış müəlliflərin, eləcə də makroiqtisadi təhlilin işidir. Müəllif E. Avdokuşin, K. Ayres, M. Alber, D. Şimal, G. Myrdal, D. Rodrik, J. Stiglitz, D. Soskis, M. Todaro, P. kimi iqtisadçıların, habelə Azərbaycanın görkəmli alimlərindən akademik Z.S.Səmədzadənin, prof.Ə.C.Muradovun, prof. T.X.Hüseynovun, prof.M.A.Əhmədovun, prof.Q.N.Manafovun, prof. Ə.Ələkbərovun, prof. Ü.Q.Əliyevin əsərlərindən istifadə olunmuşdur.

Magistr işinin yazılışında GZİT təhlildən**,** sintez və analiz, induksiya-deduksiya, indeks və digər metodlardan, habelə müvafiq dövlət proqramlarının materiallarından istifadə olunmuşdur.

Magistr dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun, Mərkəzi Bankın statistik materialları və illik hesabatları, qanun və normativ-hüquqi aktlar, Nazirlər Kabinetinin qərarları, Prezidentin sərəncam və fərmanları, eləcə də ölkədə fəaliyyət göstərən müxtəlif iri şirkətlərin verdiyi informasiyalar və hesabatları, rəsmi dövlət strukturlarının və beynəlxalq təşkilatların proqram, proqnozlaşdırma, analitik və konseptual materialları, xüsusi sorğular, eləcə də müəllifin inkişafı və təhlili ilə aparılır Azərbaycan Respublikasında stabilləşdirilmə və struktur islahat proqramlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı çoxillik işlərin nəticəsi olaraq hazırlanmışdır.

Magistr dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatdan alınan nəticələr Azərbaycan Respublikasının orta və uzunmüddətli inkişaf strategiyasının konkret hədəflərinin, məqsədlərinin və reallaşma mexanizminin, habelə post-neft mərhələsində iqtisadi artımın təmin edilməsinin normativ-hüquqi və institusional bazasının təkmilləşdirilməsi ilə baglı təklif və tövsiyyələr verilir. Eyni zamanda tədqiqat işi gedişində əldə olunan nəticələr tədris prosesində istifadə oluna bilər.

İşin strukturu. Süleymanov Anar İsə oğlunun "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artımın makroiqtisadi aspektləri" mövzusunda magistr dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 9 paraqraf, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSIL POST-NEFT MƏRHƏLƏSINDƏ IQTISADI ARTIMIN TƏMIN EDILMƏSININ TƏDQIQININ NƏZƏRI-METODOLOJI ƏSASLARI

1.1 Müasir dövrdə ölkəmizin davamlı iqtisadi artım konsepsiyasına kecidinin təmin edilməsinin dövlət mexanizmi və konseptual əsasları

Azərbaycan müstəqil dövlətə cevrildikdən sonra özünün bütün yeraltı-yerüstü sərvətlərinin sahibinə cevrildi. Belə bir şəraitdə müstəqil təkrar istehsal prosesini həyata kecirən ölkəmizdə iqtisadi inkişafın təmin edilməsi və onun dinamik xarakter alması həlledici dərəcədə bu mərhələlərdə həyata kecirilən dövlətin iqtisadi siyasəti və tənzimləmə mexanizmi ilə müəyyən olunur. Cünki, kecidin ilkin illərində ölkəmiz inzibati amirlik sistemindən tədricən bazar sisteminə kecidi özəl sektor cox zəif idi. Belə bir şəraitdə ölkəmizdə iqtisadi artımı təmin etmək ücün ölkəmizin malik oldugu təbii, əmək, maddi resurslar balansı, onlardan istifadə dərəcəsi, habelə hər bir konkret dövrdə ölkəmizin malik oldugu resurslara uygun hərəkətə gətirilə bilən potensial nəzərə alınaraq iqtisadi artım müəyyənləşdirilmişdir.

Qeyd etmək istərdik ki, kecidin ilkin mərhələsində ölkəmizdə neft strategiyasının ugurla reallaşdırılması nəticəsində yaradılan elmi-texniki, maliyyə, istehsal potensialı, habelə infrastruktura ölkəmizə iqtisadi artımın dinamikliyini və kifayət qədər yüksək sürətini təmin etməklə davamlı inkişafa kecidi əməli bir problem kimi qarşıya qoymaga imkan verdi.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq ölkə prezidenti 2009-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinin yubileyində belə bir bəyanatla cıxış etdi ki, artıq ölkəmiz inzibati amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına kecid dövrü başa catmışdır. Ona görə də biz bu illərdəki sosial-iqtisadi inkişafımızı, normativ-hüquqi qanunverici bazamızı təhlil etməli, dəyərləndirməli və gələcək inkişaf istiqamətlərimizi müəyyənləşdirmək ücün zəruri nəticələr cıxarmalıyıq. Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkələrin inkişafı kifayət qədər potensiala malik oldugu halda iqtisadi inkişafla sosial inkişaf arasında, sosial inkişafla ətraf mühit arasında, ölkənin hazırki inkişaf səviyyəsi ilə gələcəkdə inkişagf mümkünlüyü arasında əlaqələri, asılılıqları öyrənmədən davamlı iqtisadi artımı təmin etmək cətindir. Bu isə öz növbəsində

ölkənin milli iqtisadiyyatının mövcud vəziyyətini, iqtisadi artımı təmin edən amil və şərtləri, iqtisadi artımın təmin edilməsinin mövcud qanunvericilik bazası və normativ aktları, ölkədə mövcud olan investisiya, innovasiya, sahibkarlıq mühitini, hətta milli mentalitet məsələlərini öyrənmək və dəyərləndirmək lazımdır. Cünki, cox haqlı olaraq məşhur amerikan alimi Maykl Porter qeyd edir ki, inkişaf cox şaxəli, cox səviyyəli və külli miqdarda iqtisadi artımın obyektiv, subyektiv, daxili, xarici və siyasi amillərdən asılı olan bir prosesdir. Belə ki, inkişaf hər bir ölkənin malik oldugu mütləq üstünlüklərin reallaşma tarixi deyil. O qeyri münasib şəraitlə mübarizə tarixidir. Sanki, bu yanaşma tam Azərbaycan üçün deyilib. Cünki, Azərbaycan müstəqil dövlətə cevrildikdən sonra ənənəvi istehsal əlaqələri qırıldı, inzibati amirlik sistemindən imtina olunmagına baxmayaraq bazar münasibətləri bərqərar olmadı, istehsalın həcmi 3 dəfəyə yaxın aşagı düşdü, 1993-1994-cü illərdə illik inflyasiya 1300-1800 arasında tərəddüd etdi. Belə bir şəraitdə ulu öndər özünün fövqal təşkilatcılıgı və rəhbərliyi ilə ölkədə makroiqtisadi sabitləşmə təmin olundu, tədricən istehsal dircəldi və daha sonra gələcək inkişaf üçün kifayət qədər güclü, maddi, institusional baza yaradıldı ki, bu da sonradan davamlı inkişafı əməli bir problem kimi qarşıya qoymaga imkan verdi. Bütün bunlar isə öz növbəsində ümumiyyətlə iqtisadi artımın mahiyyətini, amilləri, şərtləri, mexanizmləri, elmi-metodoloji baxımdan dəyərləndirilməsini tələb edir.

Onu xüsusi vurgulamaq lazımdır ki, Azərbaycanda iqtisadi artımın xarakteri, mexanizmləri və bununla baglı reallaşdırılan makroiqtisadi siyasət 1995-ci il 12 noyabrda qəbul olunmuş, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyənləşir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının "İqtisadi inkişaf və dövlət" bölməsinin 15-ci maddəsində göstərilir: "Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir. Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlıga təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarcılıga və haqsız rəqabətə yol vermir"

Qlobal iqtisadi inkişaf dövründə milli iqtisadiyyatımızın davamlı iqtisadi inkişafa keçidini təmin etmək üçün vacib ilkin şərtlərdən bəzilərini qeyd etmək istərdik. Belə ki: müasir qloballaşma prosesinin nəzəri-metodoloji anlamdan düzgün dərk edilməsi; bunların əməli nöqteyi-nəzərdən realizə olunmasının obyektiv qiymətləndirilməsi.

Bütün yuxarıda qeyd olunan şərtlər vacib əhəmiyyət kəsb edir. Cünki, milli iqtisadiyyatın müasir inkişafının xüsusiyyətlərinə qloballaşma prosesinin müsbət, həmcinin mənfi təsirini düzgün qiymətləndirmədən iqtisadi effektivliyi, rəqabət üstünlüyünü, onun təhlükəsizliyini strateji baxımdan dəyərləndirmək, davamlı iqtisadi inkişafa keçidinin əməli nöqteyi nəzərdən reallaşdırmaq çox cətindir. Eyni zamanda, bilirik ki, bu prosesin milli iqtisadiyyatımızın inkişaf xüsusiyyətlərinə təsiri cox müxtəlif yanaşmalardan qiymətləndirilir. Yəni, qloballaşma baxımından milli rəqabət üstünlükləri: siyasi – hüquqi; iqtisadi; sosial – mədəni; elmi – texniki; etno-demoqrafik; ekoloji nəzərdən araşdırıla bilər.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, araşdırılan dövrdə sosial, iqtisadi proseslərin liberallaşdırılması zəminində vaxtı ilə dünya iqtisadiyyatlarının strukturlarında iqtisadi sferalarda hec vaxt müşahidə olunmayan gözəcarpan keyfiyyət üstünlükləri müşahidə olunur. Buna əyani misal olaraq, maliyyə qloballaşması, eyni zamanda qlobal-transmilli kompaniyaların təşəkkülü dövründə də kapital hökmranlığı istehsalın artımını, dünya ticarətində intensivləşmə ilə paralel olaraq regionlaşmanın, informasiya-məlumat axınının iqtisadi artıma nisbətən daha sürətlə artması, qlobal transmilli oliqopoliyaların iqtisadi inkişafa təsirinin artması, iqtisadi, siyasi faktorların da həmcinin dövlət hakimiyyətinə təsiri artacaqdır. Beləliklə, qloballaşma iqtisadiyyatın ümumi fəaliyyət mexanizminə, və onun əsasını təşkil edən rəqabət üstünlüklərinin də əsaslarına nəzərə carpacaq dərəcədə təsir edir. Araşdırmalardan görmək olar ki, bu proses əsasən aşağıda qeyd edilən istiqamətləri əhatə edir: Milli rəqabət üstünlükləri qloballaşmanın təsirindən güclü şəkildə beynəlxalq meyarların da təsirinə məruz olur; Həmcinin, himayədar siyasət, liberal prinsiplərin arasında da ziddiyyətli proseslər nəzərə carpır.

Görürük ki, əvvəla ölkəmizdə milli iqtisadi təhlükəsizliyin prinsiplərinin qorunması, başqa bir tərəfdən isə bununla baglı liberal prinsiplərə dayanaraq dünya iqtisadiyyatı inteqrasiyasına qovuşur. Bu nöqteyi-nəzərdən qarşıdakı perspektivdə milli iqtisadiyyatın yaranmasına effektiv təsir edən belə prinsiplərin optimal tətbiqinin gözlənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin tarixi təcrübəsi onu da qeyd etməyə əssas verir ki, qloballaşma milli iqtisadiyyatların rəqabətqabiliyyətliliyini, effektivliyini, iqtisadi təzlükəsizliyini və ən nəhayət onun effektiv qarşılıqlı asılılığını və əlaqənin təmin edilməsi sonda bu iqtisadiyyatın davamlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin vacib və mühüm şərtlərindən biridir. Bütün bunlar özlüyündə mövcud reallıgın qiymətləndirilməsi ilə milli iqtisadi inkişafın optimal strategiyasının seçilməsini zəruri edir. Bu zaman yaradılan iqtisadi inkişafın strateji proqramlarının yerinə yetirilməsi imkanlarının müəyyən edilməsı, başlıcası isə bunlar çevik olmalı və davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün tez-tez yenilənməli, o cümlədən korreksiya edilməlidir. Milli iqtisadiyyatın xarici, o cümlədən daxili hissələrinin optimal əlaqəsinin təmin edilməsi, eyni zamanda ayrı bir sözlə ifadə etsək, onların iqtisadi açıqlığının optimal həddi müəyyən edilməlidir.

Bunlar bizə belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, qeyd etdiyimiz vəzifələri uğurla yerinə yetirmək üçün:

1. Respublikamızda milli iqtisadi resurs potensialından indiki və gələcək nəsillərin maraq və mənafeləri nəzərə alınmaqla effektiv istifadə olunmalıdır;

2. Tədricən iqtisadiyyatın resurslara əsaslanan inkişaf modellərindən texnoloji inkişaf baxımdan rəqabət qabiliyyəti üstünlük təşil edən inkişafa, başqa sözlə innovasiyalı davamlı iqtisadi inkişaf modelinə keçidlə bağlı mühüm iqtisadi-təşkilatı, texniki - texnoloji potensialları hazırlamaq lazımdır.

3. Nəhayət, bu məsələlərin əməli cəhətdən daha effektiv realizə edilməsi üçün hər şeydən öncə davamlı milli iqtisadi inkişaf strategiyasının yaradılması zəruriyyətə çevrilir.

4. Yuxarıda qeyd olunanlar isə öz növbələrində "davamlı iqtisadi inkişaf" anlayışının mahiyyətini, eyni zamanda, bu inkişafa keçidin obyektiv bir zəruriyyətə

çevrilməsi faktorlarının, şərtlərinin milli maraq və reallıqlar baxımından, dünya təcrübəsi nöqteyi nəzərindən qiymətləndirilməsi, bu prosesin yaranmasının qanunauyğunluqları, xüsusiyyətləri nəzəri-əməli məsələlərin sistemli araşdırılmasını zəruri edir.

Bilirik ki, məcmu tələb və məcmu təklif, başqa sözlə desək iqtisadi artımın dinamikliyi, tarazlığı, dayanıqlığı və davamlılığının təmin edilməsi, istehsal və istehlak mütənasibliyin gözlənilməsindən birbaşa asılıdır. Bu bir həqiqətdir ki, bazar iqtisadi sistemində milli iqtisadiyyatın tarazlı və dinamik formada inkişafı iqtisadi konyukturadan asılı olaraq dəyişir. Belə ki, ayrı-ayrı dövrlərdə iqtisadiyyatdakı yüksəlişlər durğunluqlar, eyni zamanda böhran halları ilə də əvəz oluna bilirlər. Milli iqtisadiyyatın dinamikliyinin bir tsikl vəziyyəti bir iqtisadi tarazlıqdan digər bir iqtisadi tsikl halına tərəf hərəkət ilə dəyişə bilər.

O da məlum olur ki, əksər iqtisadi böhranların olması hər şeydən öncə məcmu tələb və məcmu təklifin proporsiyalarının pozulması, yanlış pul – kredit siyasəti aparılması, sosial və iqtisadi proseslərin idarə olunmasında, tənzimlənməsində dövlət və bazar mexanizmi hədləri, onların təsir vasitələrinin düzgün müəyyən olunmamasından yaranmışdır. Bütün bu qeyd etdiklərimizlə birgə, ayrı-ayrı iqtisadi cərəyan, məktəblər, qısa və orta müddətli iqtisadi tərəddüdlərin səbəblərinin ayrı-ayrılıqda fərqli şəkildə izahını vermişlər. Dünya təcrübəsi onu da deməyə əsas verir ki, bazar iqtisadiyyatındakı tsiklik inkişaf hər şeydən əvvəl onun özünə xas olan daxili faktorların hərəkəti ilə müəyyən edilir. Məlumdur ki, Adam Smitin qeyd etdiyi “görünməz əl” makroiqtisadi tarazlığı kortəbii tənzimləyir. Eyni zamanda həm də o da məlumdur ki, sahibkarların çox gəlir sahibi olmaq ardınca qaçması səbəbindən bazarın təklifi tələbi üstələyir. Elə bu səbəbdəndir ki, əksər iqtisadçılar belə qənaətə gəlirlər ki, istehsal artığının meydana cıxması fərqli şərtlərlə, faktorlarla müəyyən olunsa da, nəticədə təklif və tələb arasında olan tarazlığın pozulması nəticəsində meydana cıxır. “Qısa və orta müddətli tsikllər-tərəddüdlər” nəzəriyyəsinin banisi Isveçrəli alim Cak Sismolli (1773-1832) belə deyirdi ki, iqtisadi böhranların meydana gəlməsinin ilkin şərti kimi, gəlirin daha çox hissəsinin yığılmasını göstərirdi ki, o cümlədən çox az hissəsi isə istehlak

məhsullarının əldə edilməsinə sərf olunur. Bütün bu qeyd edilənlərin nəticəsində də satışla istehsal arasındakı tarazlıq pozulur. Alınmış belə vəziyyətdən çıxış yolunu o, belə müəyyən edirdi: milli gəlirin yenidən yanaşı bölünməsi labüddür. Orta tsikl nəzəriyyəsinin inkişafında da müstəsna rol Karl Marksa məxsusdur. K.Marks belə müəyyən etmişdir ki, tsikli inkişafın olması hələ cox əvvəllər, sadə əmtəə istehsalı prosesində meydana gəlmişdir. Bu qeyd olunan imkan kapitalist əmtəə istehsalı prosesində tam reallığa çevrilir. Bunun kapitalist istehsalı prosesində obyektiv bir proses olduğunu, Marks istehsalın ictimai, mənimsəmənin isə xüsusi xüsusiyyətdə olması ilə izahını vermişdir. Bu qeyd olunanlarla yanaşı Marks belə müəyyən edirdi ki, belə tez-tez böhranın yaranmasının maddi əsası müəyyən bir dövrdən sonra əsas kapitalın aşınması, həmcinin sıradan çıxmasından asılıdır. «Böyük durğunluq» illərində, o cümlədən onun ərəfəsində böhranların səbəblərini tədqiq edən Keyns belə bir qənaətə gəlmişdir ki, iqtisadi böhranların yaranmasının əsas səbəbi faiz səviyyəsi və mənfəətin gözlənilən normasının təsiri nəticəsində investisiyanın qeyri – stabilliyidir. Bu qeyd olunan nəzəriyyəni müəyyən mənada daha da inkişaf etdirən Hansen (1887-1976) iqtisadi tənəzzül və yüksəlişlərin səbəbini əsaslı kapital qoyuluşunun xüsusiyyətində göstərirdi.

Rus iqtisadçı alimi Kondratyev «Böyük tsikllərin konyukturası» adlı nəzəriyyəsində belə yazır: ”......iqtisadi tarazlığın uzun müddətə pozulması o cümlədən bərpasının əsasında «Tsiklik inkişafa uyğun olaraq əsas kapitalın yığımı, onun yerləşdirilməsi, o cümlədən məhsuldar qüvvələrin yenidən bölgüsü durur». Təhlil həm də onu da göstərir ki, istənilən yüksələn dalğa əsasında texniki tərəqqidən irəli gələn əsaslı dəyişikliklər durur”.

Klassik nəzəriyyədə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi əsas etibarı ilə hər şeydən əvvəl iqtisadi resurslarla müəyyən olunur. Bildiyimiz kimi, XX əsrdə sahibkarlıq innovasiyalı iqtisadi inkişafın əhəmiyyətli faktorlarından birinə çevrilmişdir. Belə ki, Elmi Texniki Tərəqqinin yeni-yeni nailiyyətlərinin istehsala tətbiq olunması əmək məhsuldarlığını, fondverimini artırmaqla yanaşı, material tutumunu aşağı salmaqla maddi resursların hər bir vahidindən daha da çox nəticə əldə etməyə imkan verirdi. Bütün bunlar İyirminci əsrin sonlarında qloballaşma

proseslərinin nəticəsində texniki-texnoloji nailiyyətlərin İEÖ-dən tədricən bu prosesə yenicə qovuşan İEOÖ keçməsi iqtisadi artımın dünya miqyasında sürətlənməsinə gətirib cıxardı. Dövlətimiz müstəqillik əldə etdikdən sonra dünyada baş verən qloballaşma proseslərinə fəal şəkildə inteqrasiyası iqtisadi inkişafın artım faktorlarına və onun səviyyəsinə daha güclü təsir göstərmişdir. Belə olan vəziyyətdə iqtisadi nəzəriyyədə yeni bir inkişafa çatma modeli meydana cıxır. Ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının İEÖ-in səviyyəsindən xeyli geri qalmasını aradan qaldırmaq məqsədini qarşısına qoyan Iqtisadi Inkişaf Strategiyası iqtisadi əsərlərdə "Haqlayıcı iqtisadi inkişaf modeli" adlandırılır.

Tarixən Haqlayıcı Iqtisadi Inkişafın iki modeli məlumdur: Idxalı əvəzləyən; Ixraca yönəldilən inkişaf.

Təcrübə onu da qeyd etməyə əsas verir ki, qloballaşma dövründə idxala yönəldilən liberallaşma mümkün qədər daha effektiv tənzimləmə iqtisadi inkişaf modelinə keçidi daha da məqsədə müvafiq edir. Cünki, qloballaşma dövründə xarici-iqtisadi əlaqələrin, eyni zamanda resursların hərəkətlərinin liberallaşdırılması milli iqtisadiyyatın yüksək rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin olunmasına uyğun sferalarda texniki tərəqqinin innovasiya əsasında tətbiq olunmasını, həmcinin iqtisadi mexanizmlərin bu qeyd olunan məqsədə yönəldilməsini zəruri edir. Son dövrlərin təcrübələri bunu bir daha göstərir ki, yeni yaradılan, o cümlədən haqlayıcı modelli bəzi ölkələr İEÖ-ə nisbətən bəzi müəyyən üstünlüklərə malik olurlar. Buna baris misal olaraq, ilkin mərhələdə Azərbaycanı göstərmək olar. Yeni sistemə keçid zamanı külli miqdarda təbii resursların olması, ucuz işçi qüvvəsi, iqtisadi münasibətlər sisteminin xüsusiyyəti əvvəlcədən daha yüksək innovasiya prinsipləri bazasında iqtisadiyyatı qurmağa imkan yaradır. O da məlumdur ki, sosial və iqtisadi artımın hansı faktorlar əsasında əldə edilməsi ən vacib şərtlərdən biridir. Beləliklə, ekstensiv iqtisadi inkişaf cəmiyyətin uzun dövr ücün davamlı iqtisadi-inkişafını təmin edə bilmir. Buna görə də, müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda elə iqtisadi artım daha effektiv hesab oluur ki, o, əsasən intensiv faktorların hesabına əldə olunmuş olsun. Başqa sözlə ifadə etsək, bu qeyd olunan iqtisadiyyatlarda əmək, kapital və maliyyə resurslarının hər vahidindən daha çox

son nəticə əldə olunur. Elə bu səbəbdəndir ki, milli iqtisadiyyat səviyyəsində qəbul olunan proqramlar və layihələr hazırlanarkən ölkədə istehsal faktorlarının balansının miqdarca müəyyən olunması, o cümlədən keyfiyyətcə dəyərləndirilməsi çox zəruri bir hal kimi qəbul olunmuşdur. Təcrübə onu da göstərir ki, hər hansı bir sferada istehsal faktorlarının tətbiqinin artması, onun digər sferalarda azalması ilə müşahidə olunur.

Bildiyiniz kimi, təkrar istehsalın ayrı-ayrı sferalarının arasında onun fazalarına uyğun gələn sıx əlaqələr yaradılır. Bu da bir həqiqət olaraq qalır ki, qloballaşma şəraitində respublikamızda bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı onların arasındakı ənənəvi əlaqələr qırılmış və ya çox zəifləmişdir. Son illərdə Azərbaycanın milli iqtisadi inkişafının xüsusiyyətləri bəzi hallarda beynəlxalq təkrar istehsal prosesində meydana cıxan hallara uyğun gəlsə belə, ancaq o daha çox onun xüsusilə də mübadilə və ticarət sferasına olan müəyyən fazalarını özündə əks etdirir. Bütün bunlar dövlətimizdə real iqtisadi sektorun inkişafının əsasında davamlı, həmcinin effektiv təkrar istehsalın yaranmasına öz neqativ təsirini göstərir. Bu qeyd olunları nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasında davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunması əhəmiyyətli səviyyədə təkrar istehsal prosesinin bazar mexanizminin yaranması səviyyəsindən çox asılıdır. Bu prosesin özünün daxili hərəkətverici mexanizmini araşdırmadan, nəzərdən kecirmədən, qiymətləndirmədən, öyrənmədən, onun təmin olunmasının dövlət-bazar mexanizminin optimal hədlərini, kriteriyalarını, sərhədlərini müəyyən etmədən əməli əhəmiyyətli və gələcəyə yönəldilmiş qərar-tədbirlər sistemini icra etmək mümkün olmaz. Kecən dövr ərzində və xüsusilə də, sovet iqtisad elmində belə bir iqtisadi anlam var idi ki, istənilən halda iqtisadi artımın təmini sosial-iqtisadi proseslərin ən vacib hissəsidir. Bu da bir həqiqətdir ki, iqtisadiyyatın yaranmasının, həmcinin inkişafının cox mühüm, həmcinin ilk şərti stabil, dinamik iqtisadi artımın təmin olunması məsələsidir. Ancaq belə olduqda, «Ekonomiks» elminin bu önəmli aksioması nəzərdən qaçırılır ki, cəmiyyətdə «tələbatlar hüdudsuzdur, resurslar isə məhduddur».

Onu da nəzərinizə catdırmaq istərdik ki, klassik siyasi-iqtisad belə müəyyənləşdirirdi ki, bazar sistemi həm milli iqtisadi və həm də innovasiyalı ikişafı stimullaşdırmaq, artırmaq iqtidarındadır. Bütün bunlarla yanaşı, A.Smit, Rikardo, Maltus, və digər klassiklər belə qiymətləndirirlər ki, uzun bir müddət ərzində iqtisadi artımın və inkişafın təmin olunmasına qeyri-optimist yanaşırdılar. Bu yanaşmada onlar öz fikirlərini, iqtisadi müddəalarını keyfiyyətli əkin sahələrinin catışmamazlıgı və onunla da kənd təsərrüfatında gəlirliliyin azalması ilə əlaqələndirirdilər. Iqtisadi yanaşmanın klassiklərindən olan Maltusa əsasən yararlı torpaqdan əldə olunmuş faydalılıq, o anlama gəlir ki, əhali sayının artdığı, o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsulunun gəlirliyinin azalması, bir qayda olaraq hər adambaşına düşən ərzaq məhsullarının istehlakının azalmasına gətirib cıxaracaqdır. Eyni zamanda, ərzağın qıtlığı əhali sayının azalmasına gətirə bilər. Lakin sonradan, o belə bir nəticəyə gəlir ki, dünyada ərzaq resursları ədədi, əhali isə həndəsi silsilə ilə coxalır. Bununla da o, gələcəkdə davamlı iqtisadi inkişafın məhdudlaşacağını işarə edirdi. Rikkardo isə Maltusdan cox fərqli bir şəkildə özünün yeni iqtisadi modelində kənd təsərrüfatı sahələrində gəlirin azalmasının səbəbini ancaq torpağın qıtlığı ilə deyil, əksinə olaraq daha çox get-gedə onun keyfiyyətinin pisləşməsi ilə acıqlayırdı. Onun fikrincə belə neqativ proseslərin qarşısını almaq üçün kənd təsərrüfatına Elmi Texniki Tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiq olunaraq torpaq sahələrinin hər vahidindən daha çox xeyir götürülə bilər ki, bu da nəticə etibarı ilə gəlirlərin azalmasına səbəb olar. Digər bir tərəfdən isə kənd təsərrüfatı sahəslərinə kapital qoyuluşunun artırılması bu sahədə çalışanların əmək haqlarını artırmaqla yanaşı, sonradan gəlirləri azaldan faktorlar da fəaliyyət göstərir. Onlardan fərqli olaraq Mill belə iddia edirdi ki, texniki inkişaf, təkcə insanların maddi deyil, həmcinin də, etik, estetik və təhsil tələbatlarının ödənilməsi ücün şərait yaranardı. Marks isə belə qənaətə gəlmişdi ki, təbii resursların normadan cox istismarı kapitalizmin qeyri-stabilliyini şərtləndirən faktor olmaqla yanaşı, o, izafi dəyərin qanununun sahəsində də daha da coxalır. Məşhur iqtisadçı alim Piqu belə qeyd edirdi: ”İqtisadi inkişafın təbiətlə təmin olunmasında dövlətin cox mühüm müstəsna rolu olmalıdır”. Yuxarıda qeyd olunanlarla birgə, təbiətin cəmiyyətlə

inkişafının qarşılıqlı əlaqəsinə dair Robert Kousun yanaşması diqqəti daha da çox özünə cəkir. Belə ki, onun fikrinə əsasən təbii resurlardan istifadə sahəsində mövcud olan məsələlərin əsasında cəmiyyətdə təbii resurslara, həmcinin ekoloji tarazlığın təmin olunmasına və bununla bağlı dəqiq müəyyən olunmuş mülkiyyət hüququnun olmamasıdır. Bu səbəbdən o, belə müəyyənləşdirdi ki, optimal ətraf mühit bazar münasibətlərinin əsasına görə yerinə yetirilməli, dövlət isə bu prosesin realizə olunmasına nəzarətci olmalıdır. Cox uzun illərin təcrübəsi onu da göstərdi ki, hətta İEÖ-də də belə bu qeyd olunan müddəaları əməli baxımdan icra etmək həqiqətdə qeyri-mümkündür.

XX əsrin sonlarına dogru İEÖ-də tez-tez meydana cıxan iqtisadi böhranlar iqtisadçıların, həmcının də siyasətçilərin mövcud olan iqtisadi sistemlərin əsası olan prioritetlərinə və eyni zamanda onların istiqamətlərinə yenidən nəzər yetirmələrini obyektiv zərurətə çevirirdi.

Artıq 1980-ci illərdə iqtisadi artıma aid olan iqtisadi təlimin neoklassik nəzəriyyəsi vüsət almaga başladı. İqtisadi açıqlığa, azad bazar inkişafına, dövlətsizləşməyə və özəlləşməyə əsaslanan bu qeyd olunan modeldə iqtisadiyyatda baş verən bütün uğursuzluqları iqtisadiyyata dövlətin fəal müdaxiləsi ilə izah etməyə çalışırdılar. 1990-cı illərdə əksər institusional, həmcinin eyni zamanda neoklassik iqtisadçılar daha bir yeni "iqtisadi artım" nəzəriyyəsinin özülünü qoymaga başladılar. Onlar belə əsaslandırmaga çalışırdılar ki, bir sıra ölkələr uğurla inkişaf edirsə, bəs nəyə görə bəziləri staqnasiya vəziyyətində qalır? Və belə oldugu halda onlar müəyyən edirlər ki, azad bazarın inkişaf prosesində dövlət çox mühüm rol oynamalıdır. Iqtisadi artıma bu cür yanaşma həqiqətən də iqtisadiyyatın davamlı iqtisadi inkişafının prinsiplərinə tam uyğun idi.

Sosial-iqtisadi inkişafın prinsipcə yeni modelində də həqiqətəndə iqtisadi artımın sənaye tipinin əvəz olunması iqtisadi artıma sərt olaraq təbii resurs və həmcinin ekoloji məhdudiyyətin qoyulmasının vacibliyini irəli sürürdü. Bütün bu qeyd olunanlarla birgə, bu model bilavasitə sosial ədalət, davamlı insan inkişafı və eyni zamanda gələcək nəsillərin qarşılıqlı əlaqəsinin tam təmin olunmasını əsas götürürdü. Başqa bir sözlə desək, davamlı iqtisadi inkişaf elə bir inkişafı nəzərdə

tutur ki, bu günki insanların həyat səviyyəsini artırarkən gələcək nəsillərin maraqları, o cümlədən mənafelərinin daha da yaxşı realizə edilməsinə zərər gətirilməsin. Davamlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının əsasını belə bir sivil yanaşma təşkil edir: sosial–iqtisadi sistemlərin, o cümlədən inkişaf modellərinin xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq iqtisadi inkişafın elə bir səviyyəsini təmin etmək vacıbdır ki, Elmı Texniki Tərəqqinin tətbiq olunması eyni zamanda, inkişafı artdıqca insanların davamlı yaşayış prinsipləri bütün səviyyələrdə gözlənilsin və həmcinin də ətraf mühitin tarazlığına ziyan gətirməsin.

Təhlil zamanı onu da görürük ki, təcrübədə inkişaf konsepsiyasının təkamülü prosesi 2 yanaşma ilə xüsusilə seçilir: 1. I yanaşma zamanı davamlı iqtisadi inkişafın mahiyyətinin, dinamikasının, müəyyən olunması meyarlarının, həmcinin onun səviyyəsi xüsusiyyətlərinin verilməsi üçün istifadə olunan indikatorların təkmilləşdirilməsini özündə əks etdirir; 2. II iqtisadiyyatın davamlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının təkamülü özünə daha çox bu inkişafın idarə edilməsinin forma və metodlarının təkmilləşdirilməsi məsələlərini daxil edir. Qloballaşma şəraitində bir sıra dövlətlərdə davamlı iqtisadi inkişaf tipinə keçidin mühümlülüyü, əhəmiyyətliliyi əhali artıqlığı, eyni zamanda təbii resursların qıtlığı ilə şərtlənmişdir. Bu qeyd olunanlarla belə, əksər ölkələrdə davamlı iqtisadi inkişaf tipinə kecidin zərurililiyi isə daha çox ətraf mühitin kəskin şəkildə pisləşməsindən yaranmışdır.

Davamlı iqtisadi inkişafa keçidin zəruriliyi 1972 – ci ildə ilk dəfə beynəlxalq səviyyədə Stokholm Sammitində müzakirəyə cıxarıldı ki, burada da tsikl dalğası ilə yanaşı onun daha da yeni bir qolu müəyyənləşdirildi. Bütün bu göstərilən neqativ proseslərin dəyərləndirilməsi ilə, Roma klubunun üzvi olan iqtisadçı alimlər bərpa olunmayan mineral və yanacaq ehtiyatlarının qıtlığını, eyni zamanda bunların ətraf təbii mühitə cox neqativ təsirini azaltmaq məqsədi ilə istehsala yeni texnika və həmcinin texnologiyaların geniş tətbiq olunmasını, bu problemlərin aradan qaldırılmasını və ya aşağı salınmasını irəli sürürdü. Elə həmin ildə «Roma klubunda» iqtisadcı alim Medoyz «artımın hədləri» adlanan iqtisadi konsepsiyasını hazırlamış oldu. 1974-cü ildən başlayaraq dünyada artımın dinamikasının

modelləşməsi nəticəsində belə fikrə gəlmək olar ki, müasir siyasi–sənaye, iqtisadi üsullar və eyni zamanda da resursların istehlakı siyasəti artıma hər hansı bir hədd qoyulmayana qədər qeyri-müəyyən olaraq qalacaqdır. Əks halda isə, sonralar dünyada bu proseslərdən irəli gələn nəticələrinin proqnozlaşdırılması mürəkkəb olan bir fəlakətə apara bilər. Roma klubunda kecirilən nöbbəti ikinci məruzə «Insanlıq yol ayrıcında» adlanırdı. Həmin məruzədə bu qənaətə gəlinirdi ki, ETT-nin imkanları cərcivəsində dünyanın kortəbii inkişafı əlbəttə ki, onun məhvinə, sonuna gətirə bilər.

Ücüncüsü, «Beynəlxalq qaydaların yenidən qurulması» adlanan məruzəsində dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin nümayəndələrindən biri Yan Tinberqen olmuşdur ki, o da əsas nəzərini qlobal, eyni zamanda lokal məqsədlərin üzərində qurmuşdur.

Dördüncü məruzə «Qlobal cəmiyyətlər üçün məqsədlər» adlandırılmışdır. Bu cıxışda maddi və eyni zamanda mənəvi dəyərlərin ödənilməsinin qarşılıqlı şəkildə əlaqələndirilməsinə böyük önəm verilir.

Ümumən, bu göstərilən cıxışlar dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin effektivliyinin artırılmasına və ənənəvi funksiyalarının aşağı salınmasına yönəldilmişdir. Bu baxımdan Roma klubundakı tədqiqatçıların məruzələri "davamlı iqtisadi inkişaf anlayış"ının aydınlaşdırılmasında, o cümlədən onun təmin olunmasında Milli konsepsiyalardan yaranmanın da müstəsna rolunu oynamışdır. Yuxarıda qeyd olunan məruzələrdən belə bir nəticə çıxarmışlar ki, iqtisadi staqnasiya təbii fəlakətlə müqayisədə daha yaxşıdır. Lakin, bu məruzələrin əsas qüsuru ondan ibarətdir ki, bunlar iqtisadi inkişafı təmin edən faktorları müəyyənləşdirərkən ETT-nin inkişafını, yeni enerji növlərinin, biotexnologiyanın və s., dövlət tənzimlənməsinin rolunu nəzərə almamışdılar. Lakin, onlardan fərqli olaraq Mesaroviç və o cümlədən Pestelya bu məruzələrdə fərqli şəkildə ayrı-ayrı regionlardan resurslar, həmcinin iqtisadi artımda mövcud vəziyyətin fərqli şəkildə olmasını əlaqələndirməyə çalışırdılar. Onlar iqtisadi artımın məcburi məhdudlaşdırılmasının və o cümlədən inkişaf etmiş regionlarda ETT-nin

sürətləndirilməsinin dünya iqtisadiyyatının dinamik inkişafının tarazlığının təmin edilməsi nə qədər vacib oldugunu müəyyən etdilər.

Bütün bunların dəyərləndirilməsi dövlətimizin malık olduğu təbii resurslarının, intellektual potensialının, qloballaşmada Respublikamızın fəal iştirakı bu dövr ərzində bütün istiqamətlər üzrə yaranmış potensial dayanıqlıgı və davamlı insan inkişafı konsepsiyasının hazırlanmasına, o cümlədən reallaşdırılmasına imkan verir. UNEC-in aparıcı iqtisadcı alimi Q.Manafov bu qeyd olunan prosesləri düzgün dəyərləndirərək yazır: «Azərbaycanın Milli iqtisadi inkişaf modeli təkcə bu gün deyil, əksinə gələcək dövrlərdə də ölkə qarşısında dayanan sosial və iqtisadi vəzifələrin yerinə yetirilməsi – iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının, o cümlədən sənayenin strukturunun təkmilləşdirilməsi eyni zamanda effektivliyinin artırılması, yüksək artım templərinin saxlanması, qeyri-neft sahəsinin inkişafının sürətləndirilməsi, regionların kompleks, yüksək inkişaf səviyyəsinin təmin olunması, iqtisadi inkişafın innovasiya xüsusiyyətinin gücləndirilməsi, yoxsulluğun aşağı salınması, əhalinin maddi rifahının artırılması kursunun davam etdirilməsi və s. üçün möhkəm təməl yaradır». (Q.Manafov, Bakı 2017, səh.6)

Təcrübələr onu da göstərdi ki, davamlı iqtisadi inkişafın tədqiqində ənənəvi – metodoloji yanaşmalar bir cox vəziyyətlərdə istənilən səmərəni göstərmir. Digər bir baxımdan isə təcrübə onu da göstərir ki, bir cox hallarda ekoloji problemlərin meydana cıxması bazarın təkmilləşməməsi, o cümlədən əraf mühitlə bağlı olan mülkiyyət hüququnun tənzimlənməməsindən doğmuşdur. Belə ki, bütün bu problemlərlə bağlı effektiv institusional baza yaratmadıqda ondan effektiv istifadəni təmin etmək cox mürəkkəb bir iş olur. Cünki, bu gün davamlı iqtisadi inkişaf anlayışı dövlət, qeyri-hökumət təşkilatları, firmalar, birliklər, və s. ayrı-ayrı iqtisadçılar tərəfindən tam fərqli bir şəkildə başa düşülür ki, bu da öz növbəsində bu haqda çoxlu miqdarda müxtəlif yanaşmaların mövcudluguna gətirib cıxarır. Kecən iyirminci əsrin 90 – cı illərindən başlayaraq bir cox ölkələrdə davamlı iqtisadi inkişaf konsepsiyası qəbul olunmaga başlamışdır. Onların qiymətləndirilməsi Azərbaycanda davamlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının

yaradılması və o cümlədən də realizə edilməsində müstəsna əhəmiyyət kəsb etmiş olar. Hal-hazırda dünyanın bir cox ölkələrində davamlı iqtisadi inkişafa aid dövlət səviyyəsində komissiyalar yaradılır ki, bunlardan biri kimi ABŞ-da prezident yanında yaradılan komissiyanı misal göstərmək olar. O cümlədən, davamlı iqtisadi inkişafa keçidlə bağlı milli proqramları hazırlamışdırlar.

1996-cı ildə Rusiyada qəbul edilmiş davamlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasında qeyd olundugu kimi: "davamlı iqtisadi inkişaf «stabil sosial-iqtisadi inkişaf» olmaqla bahəm onun təbii əsasını dağıtmır". Əhalinin yaşam keyfiyyətinin qaldırılması, biosferanın təsərrüfat tutumu həddində təmin olunmalı və həmin həddin kecilməsi təbii ətraf mühitin tənzimlənmə mexanizminin bioloji mexanizminə pis təsir edir ki, bu da sonda qlobal dəyişikliklərə gətirib cıxarır. Rusiyadakı davamlı iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas xüsusiyyəti odur ki, burada davamlı iqtisadi inkişafa tarazlı keçid prioritet bir vəzifə olaraq irəli çəkilir və qeyd olunan məqsədlərə yetmək üçün öncəliklə ekoloji vəziyyətin stabilləşməsi, iqtisadi idarəetmə metodlarında ekoloji mühitin də əsas bir göstərici kimi dəyərləndirilməsi, iqtisadi fəaliyyəti reallaşdırarkən ekoloji sistemin də imkanlarının nəzərdən kecirilməsi, enerji resurslarına qənaətin texnologiyasının tətbiq olunması, həm də iqtisadiyyatın strukturunun dəyişən vəziyyətə və tələbə müvafiq olaraq təkmilləşdirilməsi önə cıxarılır. Bunları həyata kecirmək ücün hər şeydən əvvəl onun təmin edilməsinin hüquqi və təşkilatı əsaslarının yaradılmasını, eyni zamanda iqtisadi mexanizmlərin təkmilləşməsi fikri irəli sürülür.

Bütün bunlar isə öz növbəsində milli iqtisadiyyatda, həm də onun regionlarında uyğun proqramların qəbul edilməsini ön cərgələrdən birinə çəkir. Bəzi ölkələrdə qəbul edilmiş bu yeni konsepsiyanın təhlili onu deməyə lüzum yaradır ki, bunun hazırlanmasında davamlı iqtisadi inkişafın meyarlarının, o cümlədən prioritetlərinin müəyyən olunması müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Hamiya məlum oldugu kimi, hər bir istənilən inkişaf konsepsiyasının realizasiyası xərclərin, o cümlədən onun ətraf mühitə və eyni zamanda gələcək nəsillərin inkişafının mənafe və maraqlarına təsirinin dəyərləndirilməsi zəruri bir hal olaraq ön planda göstərilir.

Dünya təcrübəsi onu da qeyd etməyə əsas verir ki, bazarın öz mexanizmi nə qədər təkmil olursa-olsun o, uzun müddətli davamlı iqtisadi inkişafı təmin edə bilmir və bu səbəbdəndir ki, günümüzdə makroiqtisadi səviyyədə tənzimlənmənin ən üstün istiqaməti onun davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasına yönəldirilməsidir. Bütün yuxarıda qeyd edilənləri qiymətləndirmək istəsək, onu deyə bilərik ki, Respublikamızın malık olduğu intellektual potensial, təbii resurslar, Azərbaycanın qloballaşmada cox fəal iştirak etməsi, eyni zamanda son onillikdə bir cox istiqamətlərdə yaranmış potensial davamlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasını hazırlamağa və həmcinin onu reallaşdırmağa imkan yaradır.

Bütün dünyada yaranan belə proseslərlə bağlı AR Prezidentinin təşəbbüsü ilə 2001-ci il 30 oktyabrda hökumət Azərbaycanda davamlı iqtisadi inkişafın strategiyasının işlənib hazırlanması haqqında sərəncam imzalamış, 2000-ci il 31 may - 4 iyunda Bakı şəhərində «Xəzəryanı ölkələrin davamlı iqtisadi inkişafı» mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilmiş, daha sonra isə 2001-ci ildə "Yoxsulluğun aşağı salınması, o cümlədən iqtisadi inkişaf proqrammı" qəbul edilmişdir. Və nəhayət, 2005-ci ilin avqust ayında Heydər Əliyev fondu Yuneskonun təşəbbüsü ilə Bakıda «Azərbaycan gələcəyə körpü» adlı beynəlxalq konfransı keçirilmişdir.

Beləliklə də, davamlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının mahiyyəti - planetin ehtiyatlarından effektiv, səmərəli və o cümlədən qənaətlə istifadə edilməsi, təbii ətraf mühitin qorunması və saxlanılması, indiki, eyni zamanda gələcək nəsillərin həyatının, yaşamının keyfiyyətcə yaxşılaşdırılması şərti ilə tələbatlarının optimal şəkildə ödənilməsi, bütün dünyada sülhün bərqərar olmasına yönəldilmiş sosial-iqtisadi-ekoloji inkişafı nəzərə alır. Ümumilikdə götürdükdə isə, sosial -iqtisadi inkişaf problemləri ətraf ekosistemin təbii imkanları ilə ahəngdar bir şəkildə və formada uzlaşdırılaraq həll olunması prosesini zəruri bir hala çevirir. Başqa sözlə ifadə etsək, Respublikamızda milli iqtisadi inkişaf modeli formalaşdırılmalıdır. Bu qeyd olunan problemin əhəmiyyətiliyini və həlli yollarını xüsusi vurğulayaraq professor Ə.Muradov haqlı olaraq qeyd edir: "Azərbaycan iqtisadiyyatının təklif baxımından təhlili də ugurlu strategiyanın müsbət nəticələrini göstərir. Son 10 il

ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatında makroiqtisadi sabitlik qorunmuş, iqtisadiyyatın diversifikasiyası və sahibkarlığın inkişafı istiqamətində mühüm islahatlar aparılmış və zəruri tədbirlər görülmüşdür. Eyni zamanda bu dövr ərzində regionların tarazlı inkişafı təmin edilmiş, ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyi yüksəlmiş və ölkənin dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiyası davam etmişdir" (Ə.C.Muradov, Bakı 2017, səh.5)

1.2 Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorlarının perspektivi üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca hədəf və məqsədlərinə uygun olaraq davamlı inkişafın təmin edilməsinin makroiqtisadi əsasları

Dövlətimiz öz müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra özünün tamamilə bütün yerüstü, yeraltı, o cümlədən təbii sərvətlərinin, həmcinin insan potensialının şəriksiz bir sahibinə çevrilmişdir. Azərbaycanda yaxın gələcəkdə müəyyən edilən iqtisadi strategiyanın ana xəttini elə bir hal təşkil edir ki, o indiki və o cümlədən gələcək nəsillərin maraq-mənafeləri naminə ölkəmizin sahib olduğu bütün resurslardan effektiv şəkildə istifadə etməklə yanaşı, onların hər birinin vahidi hesabına maksimum son nəticə əldə etməklə davamlı iqtisadi inkişafa nail olunması əldə edilməlidir. Son strateji məqsəd kimi Davamlı Iqtisadi Inkişaf konsepsiyası elmi texniki tərəqqinin geniş tətbiq edilməsi əsasında gələcək nəsillərin tərəqqisi üçün tələb olunan potensial resurslarının effektivliyini, həm də optimal nisbətdə hərəkət etdirilməsini nəzərdən qacırılmamalıdır.

Qeyd etdiyimiz kimi son on beş il ərzində ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişafın bütün sahə və istiqamətləri üzrə əldə olunan nəticələr, yaradılmış potensial ölkəmizin keyfiyyətcə iqtisadi artımın yeni mərhələsinə daxil olmaga imkan verdi. Bütün bunlar öz əksini ölkə prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli sərəncamı ilə təsdiqlənmiş Milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsinin məqsəd və hədəflərində öz əksini tapmışdır. Həmin sənədə uygun olaraq Azərbaycanda yeni dəyişən iqtisadi artım şəraitinə uygun olaraq IV başlıca stratreji

məqsəd həyata keciriləcəkdir. Əgər onları ümumi halda xarakterizə etməyə cəhd etsək aşagıdakıları qeyd etməliyik:

Post-neft mərhələsində neft qiymətlərinin aşagı düşməsi ölkəmizdə iqtisadi inkişafın dinamikliyini və davamlılıgını təmin etmək ücün ölkəmizdə dayanıqlı fiskal və effektiv monetar siyasətin həyata kecirilməsi hesab edilməlidir. Həm də bu birinci strateji məqsədə uygun olaraq fiskal və monetar siyasətin hər birinin özlərinin reallaşma mexanizmi də təkmilləşməlidir. Cünki, fiskal və monetar mexanizmi bu formada tətbiqi iqtisadi artımı təmin etmək ücün həm gəlirlərin formalaşmasını və xərclərin optimal nisbətdə tətbiqini nəzərdə tutur.

Aydındır ki, ölkədə zəruri inmvestisiya-innovasiya, sahibkarlıq mühiti yaratmadan uzunmüddətli davamlı iqtisadi artıma nail olmaq mümkün deyildir. Məhz qeyd olunan strateji yol xəritəsində bu ikinci hədəf kimi qeyd olunur.

Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, cəmiyyətdə bütün resurslar məhduddur. Ancaq insan kapitalı tükənməz sərvətdir. Bu ücüncü strateji hədəfə uygun olaraq iqtisadi artımda insan kapitalını, əmək məhsuldarlıgının yüksəldilməsi əsas amil kimi qeyd olunur.

Dördüncü strateji məqsədə uygun olaraq biznes mühitinin yaxşılaşdırılması mühüm bir vəzifə kimi yaxın gələcəkdə inkişafına əsas götürülür. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, bu strateji məqsədlərə uygun olaraq yaxın 20-30 il ücün ölkəmizdə davamlı iqtisadi artımı təmin etmək ücün başlıca hədəflər müəyyənləşdirilmişdir. Onlardan ölkəmizdə reallaşdırılan fiskal siyasətin dayanıqlıgını təmin etmək ücün xüsusən, neft qiymətlərinin aşagı düşdüyü şəraitdə büdcənin tarazlıgının qorunması ücün “Qızıl qayda” əsasında neft fondundan büdcəyə transferlərin köcürülməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Strateji yol xəritəsinin əsas hədəflərinə uygun olaraq qısa və uzun müddətli xərclər hüdudlarından büdcəyə yönəldilən xərclərlə investisiya arasında optimallıgın gözlənilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu strateji məqsəd və hədəflər gözlənilməklə onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir ölkə obyektiv və eyni zamanda subyektiv faktorlarıyla şərtlənən iqtisadi dayanıqlığını, davamlılığının potensialına malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, qloballaşma

şəraitində bu proseslərin iqtisadi, texnoloji, siyasi, informasiya və s. vasitələr ilə inkişaf etməkdə olan milli iqtisadiyyatların yaranması və inkişafı xüsusiyyətinə müəyyən təhlükələr yarana bilər. Kecmiş postsovet məkanında müstəqil dövlətlərlə iqtisadi sistemin tarnsformasiyası təcrübəsi onu göstərir ki, bu ölkələrə BVF, o cümlədən DB göstərdikləri maliyyə-kredit dəstəkləri bir qayda olaraq qeyd edilən bu dövlətlərdə onların irəli çəkdikləri islahatların modellərinə müvafiq keçirildiyini bir şərt kimi göstərirlər ki, bu da onların bir cox hallarda beynəlxalq səviyyələrdə milli mənafe və maraqların strateji nöqteyi-nəzərdən realizə olunması prinsiplərinə cavab vermir.

Araşdırmalar göstərir ki, qloballaşma zamanında ölkəyə cəlb edilən xarici investisiyaların kəskin surətdə artırılması heç də bütün hallarda ölkəyə innovasiyaya əsaslanmış texnikanın, o cümlədən texnologiyanın gətirilməsinə səbəb olur. Yeni texnika-texnologiya ölkəyə yönəldilmiş olarsa, onlar hasiledici sənaye və infrastruktur sahələrinə yönəldilmiş olurlar. Bunu nəzərə alaraq qlobalaşma prosesinin nəticəsindən effektiv bəhrələr əldə etmək üçün onun milli iqtisadiyyatın yaranması, davamlı iqtisadi inkişafın xüsusiyyətlərinə təsiri təhlil olunmalı, perspektiv meyllər nəzərə alınaraq, qiymətləndirilərək əməli nəticələr çıxarılır. O da məlumdur ki, hər hansı bir dövrdə iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri, o cümlədən cəmiyyətdəki tələblər dəyişildiyinə görə bu resurslara olan tələbatlar dəyişirlər ki, bu hallarda da uyğun olaraq iqtisadiyyatda yeni-yeni nisbətlər formalaşdırılmalıdır. Cəmiyyətimizdə əsaslı islahatların aparılması, siyasi stabilliyin pozulması, hərbi və digər kataklizmaların baş verdiyi keçid dövründə, adəti üzrə, ümumi müvazinət daha sürətlə dəyişirdi. Bunlarla yanaşı, iqtisadiyyatdakı müvazinətin təmini, ölkənin malik olduğu resurslarından mümkün qədər effektiv istifadə edilməsi, gələcək inkişaf üçün uyğun ehtiyatların saxlanılmasını da nəzərdə tutur. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasının nəzəri-əməli problemlərinin təhlili onu da söyləməyə əsas ki, müasir qloballaşan dünyada istənilən ölkə bu qeyd olunan məqsədə nail olmaq üçün hər şeydən əvvəl bu 4 problemi həll edərək yoluna qoymalıdır:

1. Son onilliklərdə dünyada iqtisadi inkişaf nəticəsində ekoloji böhran, yəni, cəmiyyətlə təbiətin qarşıdurması elə bir həddə gəlib cıxmışdır ki, bu problemlərə laqeydlik bəşəriyyətin mövcudluğunu şübhə altına almış olar.

2. Beynəlxalq səviyyədə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin vacib istiqaməti davamlı və dayanıqlı insan inkişafının təmin olunması ilə sıx bağlıdır ki, bu da özünə hər şeydən qabaq təhsil, səhiyyə, bütünlükdə insan inkişafının xüsusiyyətinə aid edilən məsələlərin həllini daxil etmişdir.

3. Dünyada davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunması digər istiqaməti bir sıra ölkələrdə yaranmış gərgin demoqrafik proseslərlə baglıdır.

4. Dördüncüsü olunan qeyd olunanlarla birgə ayrı-ayrı ölkələr ücün davamlı iqtisadi inkişafı təmin edən faktorlar, həmcinin şərtlərin sistemli təhlili bunu da söyləməyə əsas verir ki, onun vacib hissəsi iqtisadi problemlə əlaqədardır. Belə ki, sonda ekoloji, sosial və demoqrafik məsələlərin həlli əhəmiyyətli dərəcədə iqtisadi inkişafın səviyyəsindən, xüsusiyyətindən cox asılı olur.

Son zamanlarda iqtisadi əsərlərdə "davamlı iqtisadi inkişaf" anlayışından istifadə olunsa da onun mahiyyəti ona yaxın olan ifadələrlə qarışdırılır. Məsələn, bəzən «dayanıqlı», «təminatlı», «keyfiyyətli» «tarazlı», «stabil», inkişaf anlayışları adekvat ifadələr kimi istifadə edilir. Davamlı iqtisadi inkişaf-belə yanaşmanın yeni sistemli təhlili onu deməyə əsas verir ki, belə fəaliyyət etibarlı, mütəşəkkil, dinamik və tarazlı, həmcinin siyasi-iqtisadi mühitlər arasında yarana bilən ziddiyyətlərin tənzimlənməsini də nəzərə alır. İnkişaf etmiş ölkələrin modellərinin faktorlarına görə öyrənilməsi onu söyləməyə əsas verir ki, bu inkişafın yüksək formasına iqtisadiyyatın özünüidarəsi, özünütəşkili və təkmilləşdirilməsi, nəhayət, özünün inkişafını təmin eləmək iqtidarında olduğu zaman çatmaq olar. Davamlı iqtisadi inkişaf anlayışı - elə bir milli iqtisadi inkişafı nəzərdə tutmuşdur ki, o müasir tələbləri ödəyərək gələcək nəsillərin tələbatının daha yaxşı ödəmək qabiliyyətləri azalmasın.

Nəzərdən kecirdiyimiz iqtisadi inkişafa iqtisadi cəhətdən baxdıqda aşağıda göstərilən cəhətləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır: bu inkişaf gələcək nəsillərə əlavə xərc, borc yükləməyən inkişafdır. (borc, kredit və s.); nəsillərin arasında

xarici təsirləri azaldır; iqtisadi inkişaf perspektiv dövrə görə istehsal potensialının geniş təkrar istehsal prosesini; bu kapitaldan belə formada istifadə olunmasını nəzərdən kecirir ki, kapitalın məbləğinə toxunmadan təbii kapitaldan əldə olunan faizə görə təmin edilir.

Beləliklə, aparılan təhlillər belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, yaxın perspektivdə ölkəmizdə strateji yol xəritəsinin əsas hədəflərinə, habelə məqsədinə uygun olaraq ölkəmizdə davamlı inkişafın təmin edilməsi ölkəmizin post-neft mərhələsinə daxil olması ilə baglı yaranan yeni iqtisadi şərait, habelə yaxın gələcək ücün formalaşdırılan makroiqtisadi siyasət ölkəmizdə dayanıqlı fiskal siyasətin tətbiq edilməsini, ölkənin valyuta ehtiyatlarından, Neft Fondunun gəlirlərindən, büdcəyə olan köcürmələrin Qızıl qayda prinsiplərinə uygun olaraq həyata kecirilməsini Azərbaycanın qlobal dünya iqtisadiyyatına fəal inteqrasiyasını nəzərə alaraq effektiv monetar siyasətin reallaşdırılmasını, investisiya, biznes, sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılmasını, xüsusən yaxın perspektiv ücün reallaşdırılması nəzərdə tutulan makroiqtisadi siyasətdən ÜDM-in artırılmasında, insan kapitalının və əmək məhsuldarlıgını artırılmasına xüsusi diqqət verilməlidir.

Beləliklə, strateji yol xəritəsinə uygun Azərbaycanın konkret materialları əsasında aparılan təhlil və dəyərləndirmə belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, ümumən son on illikdə Azərbaycanda iqtisadi ikişafın bütün istiqamətləri üzrə əldə olunan ugurlu nəticələr göstərir ki, ölkəmizin davamlı inkişafa kecidi ücün kifayət qədər maddi əsaslar və zəmin yaradılmışdır.

1.3 Post-neft dövründə Azərbaycanda davamlı inkişaf modelinə kecidinin dünya təcrübəsi və onlardan Azərbaycanda istifadə imkanları

Öyrənilən dövrə əsasən uzun müddətli davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmək ücün ilk öncə ona dörd meyar prizmasından baxmaq lazımdır ki, özü-özlüyündə bu meyarlar ümumilikdə təbii resursların təsnifatını, həmcinin onların təkrar istehsalını əsaslandırır: bərpa olunan resurslar; bərpa olunmayan resursların artımının azalması; resursların qənaətliliyinə əsasən yeni texnologiyanın tətbiqilə

tullantıların minimuma endirilməsi; resursun maksimum yekunda əldə olunması; ətraf mühitin çirklənməsinin iqtisadi-sosial yanaşmadan yol verilə bilən həddə saxlanılması və s.

Qeyd edilən bu meyarlar davamlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasında hökmən nəzərə alınmalıdır. Onların sayını bir az da artırmaq olar: məsələn, Konfusi təliminə uyğun olaraq, effektiv iqtisadi siyasət, sivilizasiya faktorı, millətin daxili enerjisinin hərəkətə gətirilməsi, iqtisadi təfəkkür tərzi, və s. Ümumilikdə, davamlı iqtisadi inkişafa aid olan beynəlxalq sənəd, iqtisadi əsərlər və s. əsaslanaraq onun faktorlarını aşağıdakı kimi sistemləşdirmək olar. Təhlil onu da göstərir ki, davamlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının nəzəri və əməli nöqteyi-nəzərindən yaranması da özünün fəal mərhələsinə daxil olur. Hələ ki, indiyədək bu konsepsiyanın hamı tərəfindən qəbul edilmiş vahid bir modeli yoxdur.

Ümumən, bu qeyd edilənlərin qiymətləndirilməsi ilə iqtisadi inkişaf konsepsiyası formalaşarkən aşağıda qeyd edilən bəzi məsələlərə diqqət yetirmək lazımdır: milli və beynəlxalq iqtisadi inkişafın ahəngdarlığını təmin etmək üçün yeni baxış; müasir iqtisadi-inkişaf cəmiyyəti formalaşdıran fərqli və müqayisə edilməz elementlərin fəaliyyəti; zəif İEÖ-in sosial-iqtisadi tələbatını ödəmək ücün geniş təkrar istehsal prosesinin realizə edilməsi yolları; iri sahibkarlıq, həmcinin xüsusi sektorlar arasında münasibətlərin təkmilləşdirilməsi; gələcək nəsillərin inkişafına vacib resurslardan məhrum edilməyəcəyi prinsipi qoyulmalıdır.

Bütün bunlar belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, davamlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının iqtisadi əsasını cəmiyyətdə yaratmaqla yanaşı, sosial işsizliyi də aradan qaldırmaq mümkündür. Bu məlum olan iqtisadi konsepsiyaya əsaslanaraq onun əsas məqsədlərini belə göstərmək olar: dəyişən tələb və vəziyyətə uyğun olaraq yeni paradiqmaları hazırlamaq; uzun müddətli xərcləri nəzərə alaraq inkişafa rasional yanaşma; bərpa olunmayan resurslardan ağıllı formada istifadə etmə; fiziki inkişafın sosial, mədəni, iqtisadi, o cümlədən ekoloji tarazlığın balansını gözləmək; bütün uyğun sektorları, iştirakçıları bir məxrəcə gətirməyə imkan yaradan lokal, regional, Milli, qlobal səviyyədə vahid inkişaf strategiyaları.

2002 – ci ildə Ümumdünya Sammitində keçirilmiş davamlı iqtisadi inkişafa çatmagın üc əsas vəzifəsi irəli sürülür: yoxsulluğun aradan qaldırılması; təbii resursların qorunması; istehlak formalarının, qeyri-davamlı istehsalın məhdudlaşdırılması. Müxtəlif iqtisadi cərəyanlar və məktəblər davamlı iqtisadi inkişafa çatmağın vasitə və mexanizmlərini ayrı-ayrı şəkildə izah olunur. Belə ki, neoklassik iqtisadi nəzəriyyədə zaman keçdikcə davamlı iqtisadi inkişaf insanların sosial rifahının maksimum həddə çatdırılmasını qeyd edir. Yeni keynsçilər isə insan rifahının artırılmasının istehlakda əldə olunmuş faydalılığının maksimum həddə çatdırılmasında görür.

Ortodoksal - iqtisadi nəzəriyyənin əsasını təbii resursların effektiv bölgüsünün istehlakının əldə edilmiş faydalılığının maksimum həddə çatdırılması hesab edilir. Bunlarla əlaqəli H.Deli deyir ki, davamlı iqtisadi inkişafa catmagın yollarından da biri də təbii kapitala investisiya qoymaqdır. O, bərpa olunan və bərpa olunmayan resursları birləşdirən iki prinsipi əlaqələndirməyə çalışmışdır. Bərpa olunan resurslarla bağlı belə bir prinsip əsas götürülür ki, resurslardan istifadə davamlılıq yaradan həddə kimi məhdudlaşdırılır. Bərpa olunmayan resursların istismarından əldə olunan gəlirlər bərpa olunan təbii kapitala investisiya kimi yatırılmalıdır.

Onlardan fərqli neoklassiklər təbii kapitalın müdafiəsi ücün heç bir səbəb olmadığını deyirlər. Belə ki, Solon, Hatvirq qeyd edirlər ki, bərpa olunmayan resursların azalması ilə istehlak stabil qala və ya arta bilər, ancaq, əldə edilən renta təkrar istehsala yenidən investisiya olunmalıdır. Delinin yenidən investisiya qanunundan fərqli, bu qeyd olunan baxış təbii kapitalın xüsusi yığımının saxlanılmasını tələb edir. Təbii kapitalın özünəməxsus əhəmiyyəti vardırsa, o zaman neoklassik iqtisadi effektivlik davamlı iqtisadi inkişafa kifayət etmir.

Institusional cərəyanın nümayəndələrindən biri olan Toman bu qeyd olunan problemin həllilə bağlı qeyd etmişdir: - bəzi məsələlər öz həllini neoklassik bazar effektivliyi vasitəsilə tapa bilər, o cümlədən təbii ətraf mühitin fəaliyyətinin qorunması naminə «etibarlı minimal standart» yanaşmasının tətbiqini zəruri edir. Belə baxış ictimai qərarların qəbulunu, mənəvi qətiliyi, həm də sosial dəyərlərin

yaranmasını özündə birləşdirməyi dəyərləndirir. Göstərilən bu anlayışlar neoklassik modeldə öz ifadəsini tapmışdır. Belə ki, bu nəzəriyyəcilərə görə əsas etibarilə bazarr ən effektiv resurs bölüşdürücüsü oldugu üçün, onun bazar natamamlığı olduğu halda dövlətdən hərdən müdaxilələrin olması məqsədəuyğundur.

Azərbaycan Respublikasında 2006-2015 - ci illər üçün "Yoxsulluğun aşağı salınması, o cümlədən davamlı iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqrammı" təsdiq edilmişdir. Həmin proqramla 2015 – ci ilə kimi bu strategiyanın məqsəd və realizə edilməsi prinsipləri müəyyən olunmuş və bununla da Azərbaycan hökumətinə yardım göstərilmişdir. Həmcinin də qeyd edtmək lazımdır ki, yoxsulluq dünya ölkələrində olduğu kimi Respublikamızda da cəmiyyətimizin davamlı iqtisadi inkişafında əsaslı bir maneə kimi hesab olunur ki, o nöqteyi-nəzərdən hökumətin müəyyən etdiyi inkişaf strategiyasının önəmli məsələlərindən biri yoxsulluğun aşağı salınmasıdır. Azərbaycanın informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı respublikamızın davamlı iqtisadi inkişafının təmin olunması üçün vacib istiqamətlərdən biridir. Bildiyimiz kimi, qloballaşma şəraitində Dİİ-ın təmin olunmasının əsas istiqamətlərindən biri də təbii ətraf mühitin müdafiəsidir. Öz növbəsində də bu qeyd olunan problemin effektiv həlli üçün enerjinin davamlılıgının təmin olunması əsasdır.

Son dövrlərin araşdırmaları onu da göstərir ki, davamlı iqtisadi inkişafın və o cümlədən yoxsulluğun aşağı salınmasının vacib şərtlərindən iri də enerji təhlükəsizliyi olmuşdur. Bu məsələ ilə bağlı "Minilliyin inkişaf məqsədləri"ndə xüsusi olaraq nəzərə catdırılır ki, enerji xidmətlərinin miqdarını və eyni zamanda keyfiyyətini təkmilləşdirmədən davamlı iqtisadi inkişafa çatmaq mümkün deyildir. Eyni zamanda təbii mühitin dekrodasiyaya ugraması, enerji xidmətlərinə sahib olma imkanlarını məhdudlaşdırı ki, bu da yoxsul təbəqəyə çox mənfi təsir göstərir. Bu nəzərdən də "Azərbaycan Respublikasında 2005 – 2015 – ci illər üzrə yanacaq, o cümlədən energetika sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı dövlət proqrammı", o cümlədən "Alternativ və bərpa oluna bilən enerji mənbələrindən istifadə olunma üzrə dövlət proqramı"nın rolu və əhəmiyyətini xüsusi vurgulamaq lazımdır.

Nəzərinizə catdırmaq lazımdır ki, Dünya Bankının (DB) davamlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının məqsəd və BMT-nin prinsipləri konkretdir və beş əsas aspekti sintez edir. Bunlara aşağıdakı istiqamətlər daxildir: "maliyyə kapitalı" - sərt makroiqtisadi planlaşdırma, həmcinin fiskal idarə olunma; "fiskal kapital" - maşın, elektrik stansiyaları, yolları, binaları, limanları və bir çox digər infrastruktur əmlakı; "təbii kapital" – təbii sərvətlərin; "insan kapitalı" – əmək bazarının qorunub saxlanmasına yaxşı səhiyyə və təhsil; "sosial kapital" – insanların bacarıq, o cümlədən qabiliyyətləri.

Məlumdur ki, respublikamızda yardım məqsədilə DB tərəfindən bir sıra layihələr -dəmir yol ticarəti, səhiyyə islahatı, su təchizatı, nəqliyyatının asanlaşdırılması, fermaların özəlləşdirilməsi, təhsil və s. davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmək məqsədilə aşağıda konkret təkliflər verilmişdir: 1. Neft sənayesinin inkişafının effektiv idarə edilməsi; 2. Dövlətin neft - qaz potensialının dəyərləndirilməsi; 3. Yeni iş yerlərinin açılması; 4. Qeyri – neft sektorunun inkişaf etdirilməsi; 5. Sosial xidmət və infrastrukturun təkmilləşdirilməsi yolları.

Sonda isə bunu da söyləmək istəyirik ki, respublikamızda milli iqtisadiyyatın davamlı və dinamik rəqabətqabiliyyətini həmcinin də bu qeyd edilən sferalarda strateji istiqamət, potensial imkanlar, ehtiyatları aşkara cıxarmaq üçün respublikamızda iqtisadiyyatımızın beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyi məsələlərinin qeyd olunan faktorlar, o cümlədən şərt və prizmalarından təhlil edilməsinin prioritet istiqamətləri müəyyən edilir. Bununla ölkəmizin, dövlətimizin, o cümlədən xalqımızın maraqlarını, məqsəd və vəzifələrini özündə realizə edilməsi o halda lazımi effekt verə bilər ki, o, nəzəriyyə-təcrübədə həll edilməsi nəzərdə tutulan məsələlər siyasi, sosial- hüquqi və mənəvi aspektləri nəzərə alaraq, bu zaman hər hansı bir problemə üstünlüyün verilməsi perspektivlik nəzərindən ziyanlı olar. Bu fikrimizi başqa sözlərlə ifadə etsək, Azərbaycan Respublikasında bu dövrdə irəli sürülən iqtisadi siyasət milli iqtisadiyyatın effektiv təkrar istehsal prosesinin yaranmasına yönəldilir. Bu qeyd edilənlərin qiymətləndirilməsi onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanda milli iqtisadiyyatımızı formalaşdıran və inkişaf etdirən elə obyektiv-çevik iqtisadi siyasət yürütmək

lazımdır ki, o qloballaşan dünyamızda milli səviyyədə yaranan proses və problemlərə vaxtında uyğunlaşmaq, tarazlıq yaratmaq, həm də respublikamızda davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasına imkan vermiş olsun.

Məlumunuz olduğu kimi, 2002-ci ildə Yohanesbuqda kecirilən «Minilliyin inkişaf məqsədləri» adlı Sammitində iqtisadi inkişafın davamlılıgı, yəni müasir və gələcək nəsillərin maraq-mənafelərinə xidmət etməli və insanın bu inkişafda vacib məqsəd olması proqramı qəbul edilmişdir.

Bunlar da öz növbəsində davamlı iqtisadi inkişafın dəyərləndirilmə meyarlarını və indikatorlar sistemini makroiqtisadi səpkidə tədqiqinin zərurətə çevirir.

II FƏSİL MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA İQTİSADİ ARTIMIN AMİLLƏRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN GZİT TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Post-neft mərhələsində ölkəmizdə iqtisadi artımın zəif, güclü imkan və təhdidlərin sistemli təhlili və dəyərləndirilməsi

Müasir dövrün mövcud iqtisadi reallığı tələb edir ki, respublikamızın iqtisadi artım problemi xüsusi bir prinsip, meyar və yeni nəzəri prinsiplər əsasında əlbəttə ki, imkanlar daxilində öz həllini tapmalıdır. Bu, əsasən, müasir şəraitdə mənbələr, amillər, aparıcı qüvvələri, iqtisadi artım və nəhayət, sosial mühitin deformasiyasıdır. Bunu nəzərə alaraq perspektiv baxımdan bu problem "iqtisadi artımı tamamlamaq" deyil, "iqtisadi artımın bərpası" və "keyfiyyətin təminatı" kimi nəzərdə tutulmur. İkincisi, iqtisadi artım problemlərinin öyrənilməsi davamlı iqtisadi inkişaf dövrünün qanuniliyi və xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir.

Müasir dövürdə iqtisadi artım problemlərinin öyrənilməsinin əsas məqsədi bu dövrdə milli məhsulun artırılması və ya azaldılması dərəcəsini, onun iqtisadi amillərinin milli məhsulun dinamikasına təsirini araşdırmaqdır. Müəyyən bir müddət ərzində respublikanın inkişafının tendensiyaları və bunun əsasında dövlətin iqtisadi siyasəti əsasında işlər aparılır. Hazırda baş verən əsas problemlər makroiqtisadi məqsədlərə, eləcə də hazırlanan milli məhsulun cari hesaba əsaslanmasına və gələcək inkişaf üçün hansı hissəyə, onun iqtisadi vəziyyətinə görə necə istifadə oluna biləcəyinə əsaslanır. İqtisadiyyatın sabitləşməsinə paralel olaraq, qlobal bazarda rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün istehsal vahidinə xərcləri aradan qaldırmaq üçün istehsal və dövlət-özəl tərəfdaşlıq strukturunu yaxşılaşdırmaq lazımdır. Ən vacib problemlərdən biri də mövcud problemlər çərçivəsində həyata keçirilən iqtisadi siyasət iqtisadi müstəqillik, iqtisadi təhlükəsizlik və gələcəyin reallaşmasına əsaslanır, bu da yalnız makroiqtisadi məqsədlərin həyata keçirilməsinə deyil, həm də ölkənin daha yaxşı həyata keçirilməsi üçün maddi bazanın yaradılmasına gətirib çıxaracaqdır . (Şəkərəliyev A.Ş., Bakı 2011, səh 44)

Müasir dövrdə iqtisadi ədəbiyyatda iqtisadi artım problemi iki müxtəlif yanaşma yaratmışdır. İqtisadi böyümə problemlərinin məqsədindən asılı olaraq müxtəlif fənlər üzrə təhlil edilir. Məsələn, Robert Solon iqtisadi inkişaf modeli, böyümə təsirini, əhalinin artımını və istehsalda texniki irəliləyişin müəyyənləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Model, əhalinin həyat səviyyəsinə təsir edən amilləri müəyyənləşdirir. Ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin 16.03.2016-cı ildə «Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsi»ndə və bu sərəncama uyğun 6.12.2016-cı ildə "11 istiqamət üzrə strateji inkişaf planı"nın hazırlanması ölkədəki fiskal siyasətin xarakter və iqtisadi inkişaf istiqamətini müəyyən etmək mümkündür. Bu sərəncamda yaxın gələcəkdə, yəni 2016 - 2020-ci və 2016 – 2025-ci illəri əhatə edən strateji yol xəritəsində prioritet istiqamət kimi aşağıda qeyd olunanlar nəzərdə tutulmuşdur: Milli iqtisadiyyatın SWOT təhlilinin üstün tərəfləri; bu təhlilin zəif tərəfləri; İmkanları; Inkişafın parametrləri təhlükə və təhdidlər nəzərə alınaraq proqnozlaşdırılıb.

II - Milli iqtisadiyyatın 360^0 diaqnostika əsasında təkrar istehsal mərhələsinə uyğun bütövlükdə: iqtisadi inkişaf; istehsal; bölgü; mübadilə və istehlak üzrə prosesləri təhlil olunur və davamlı inkişaf baxımından dəyərləndirilməlidir.

III -Yaxın gələcəkdə milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinin artırılması vəzifəsi qarşıya qoyulmuşdur. Rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması subyektiv amillərlə birgə, investisiyaların axını və innovasiya yönümlü olmasını tələb edir.

IV - strateji yol xəritəsində xüsusi bir istiqamət kimi səmərəliliyin yüksəldilməsi qarşıya qoyulur.

V- qeyri-neft sektorunun inkişafı və o məhsulların ixracını artırmaq;

VI -iqtisadiyyatın inklyuzivliyini artırmaq, onun sosial yönümlülüyünü gücləndirmək, ölkənin potensialından və müstəqilliyindən sosial qurumların faydalanması üçün əlverişli mühüt yaradılması.

VII- yol xəritəsində ümumən, səkkiz aparıcı sahənin inkişafı nəzərdə tutulmuşdur.

Bütün bu qeyd olunan prinsiplərə uygun ölkə prezidentinin 2016.12.06 tarixli başqa bir sərəncamında 11 proqram hazırlanmışdır. Azərbaycanın iqtisadi

vəziyyəti beynəlxalq reytinq agentləri tərəfindən də “+” dəyərləndirilir. Belə ki, “Moody’s” Beynəlxalq Reytinq Agentliyi Azərbaycanın uzunmüddətli kredit reytinqi üzrə proqnozu stabil kimi dəyərləndirilmişdir. Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra ən əsas problemlərdən olan siyasi və iqtisadi müstəqilliyimizi təmin etməklə effektiv fəaliyyət göstərən milli iqtisadiyyatı hazırlamaqdır. Məlum olduğu kimi, bu məqsədlərin realizə edilməsinin ilk mərhələsi Azərbaycanda sistem böhranı ilə müşahidə olunmuşdur, lakin müəyyən səviyyədə makroiqtisadi-siyasi stabillik və iqtisadi artıma nail olmuşdur. Həmcinin onu da xüsusi olaraq vurgulamaq lazımdır ki, sosial-iqtisadi inkişafdakı problemlər Azərbaycana erməni təcavüzü nəticəsində torpaqların 20 faizinin işğalı və bundan meydana cıxan problemlərlə kəskin şəkil aldı. Respublikamızda son zamanlarda lazımı qədər iqtisadi-sosial, elmi-texniki, institusional-hüquqi baza, kadr potensialı və start kapitalı yaradılmışdır. Həmin dövr ərzində dövlətimizin iqtisadiyyatı möhkəmlənmiş, onun inkişaf qabiliyyəti formalaşdırılmışdır ki, bu da ölkənin iri miqyaslı transmilli proqram və layihələrin uğurla yerinə yetirilməsinə imkan yaradır.

Bu dövrdə yerinə yetirilən iqtisadi-sosial strategiya ölkənin təbii və insan resursları iqtisadi inkişafa yönəldilərək, effektivlik prinsipi qorunmaqla həyata kecirilən islahatlar iqtisadiyyatın yeni mərhələyə - davamlı iqtisadi inkişafa keçidlə bağlı şərtlər formalaşdırmışdır. Bunların müqabilində maliyyə durumu möhkəmlənmişdir. Təhlildən görünür ki, ölkəmizin davamlı iqtisadi inkişaf (Dİİ) modelinə keçidi: onun dünya iqtisadiyyatındakı yeri, rolu, sosial-iqtisadi potensialı, həm də onların artırılması hər şeydən əvvəl mövcud olan milli resurslar balansı və sərvəti ilə müəyyənləşdirilir. Araşdırdıgımız iqtisadi ədəbiyyatlara istinad onu qeyd etməyə əsas verir ki, Respublikamızın davamlı iqtisadi inkişaf modelinə keçidi ücün lazım olan miqdarda əlverişli imkan, faktor və o cümlədən potensial vardır. Bunları belə təsnifləşdirmək olar: iqtisadi – coğrafi və geosiyasi mövqeyi; nəqliyyat, həmcinin başqa kommunikasi sistemlərinin, istehsal infrastrukturunun inkişafı; torpaq, su, lazımi faydalı qazıntı və meşə resursları; əhalinin ümumtəhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi, əmək ehtiyatları balansı, çoxistiqamətli sənaye

kompleksləri; elmi-texniki potensial; gücləndirilmiş tikinti bazası; beynəlxalq xarici-iqtisadi əlaqələr. Respublikamız özünün milli maraq və mənafelərini gözləməklə bütün ölkələrlə əməkdaşlığı, ən başlıcası isə davamlı iqtisadi inkişafa keçidlə bağlı ümumi regional sosial – iqtisadi və ekoloji problemlərin həlli yolunda fəaliyyətini daim artırır. Məlumunuzdur ki, sosial-iqtisadi inkişafın dayanıqlıq və davamlılığı əhali sayı, onun keyfiyyəti, əmək potensialı və yüksək ixtisaslı kadr strukturunun balanslaşdırılmasından, işçi qüvvəsinin tələb-təklif nisbətindən, əmək bazarında mövcud olan rəqabətqabiliyyətliliyindən asılıdır.

Əmək miqrasiyası cox vaxt kənddən şəhərə istiqamətlənmişdir. Xarici əmək miqrasiyasının tənzimlənməsi ücün ilk öncə ölkənin miqrasiya axını azaldılmalı, ölkənin intellektual potensialının qorunması ücün tədbirləri yerinə yetirmək lazımdır. DİI-ın təmininin əsas resurs bazası əmək resurslarıdır. Bu nöqteyi-nəzərdən Azərbaycan kifayət qədər əmək potensialına malikdir. Ölkə iqtisadiyyatının strukturu öz əksini əhalinin məşğulluğunda ifadə edir. Məşğulluq problemini həll etmək üçün gələcəkdə bu sahədə dövlətin siyasəti iqtisadiyyatın tələbinə uygun olan məşğulluğun təmininə dair tədbirlərin realizəsi olmalıdır. Respublikamızın xammal ehtiyatı davamlı iqtisadi inkişafın, həmcinin istehsalın inkişafına baza rolunu oynayır ki, bu da qloballaşmada xammalın əhəmiyyəti rolunu artırır. Elə bu səbəbdəndir ki, yerin təkindəki resurslar ümumi təbii ehtiyatların tərkib hissəsi olmaqla yanaşı iqtisadi-sosial və siyasi müstəqilliyimizi müəyyənləşdirən faktorlardandır.

Respublikamızın iqtisadi potensialını artırmaq üçün onun ərazisində yerləşən kəşfiyyatı sona catmış müxtəlif növ faydalı qazıntıların resurslarından effektiv surətdə istifadəetmə, dağ-mədən-emal sənayesinin inkişaf etdirilməsindən birbaşa asılıdır. Bunlar hamısı, özü-özlüyündə iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrində Respublikadakı elmi-texniki potensial, onun effektiv realizəsi imkanları, şərtləri və innovasiyası baxımından təkmilləşdirməsinə ehtiyac duyulur. Təcrübələr onu da deməyə əsas verir ki, davamlı sosial-iqtisadi inkişafa ancaq innovasiya fəaliyyətinin sürətləndirilməsi ilə nail olmaq olar. Ümumilikdə, AR-də davamlı

iqtisadi inkişafın dəyərləndirilməsi sosial və iqtisadi inkişafın makroiqtisadi indikatorlarının dinamikasının təhlili maraq doğurur.

Qrafik 1. Ümumi Daxili Məhsulun neft və qeyri-neft sektoru üzrə payı

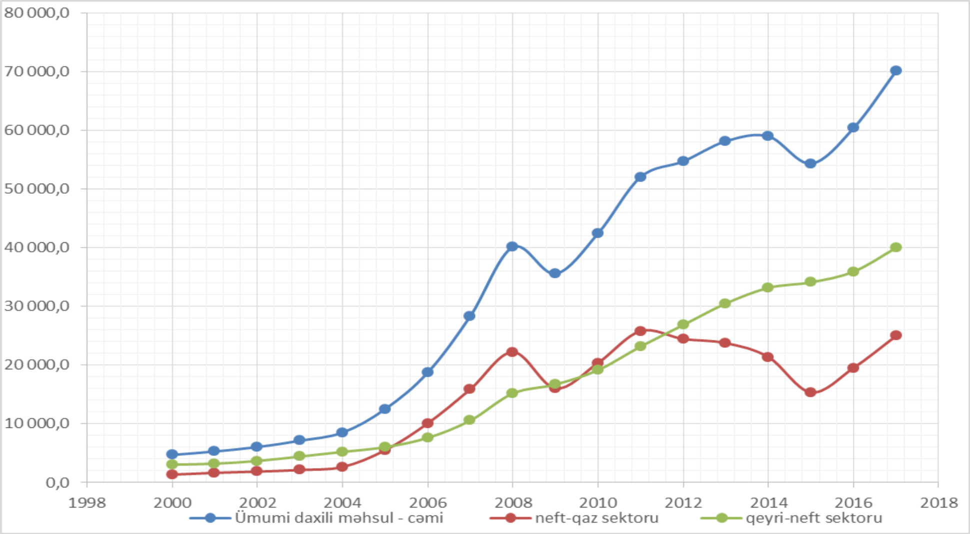

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/(11.02.2019)

Təhlil göstərir ki, 2000-2017-ci illərdə neft-qaz sektorunda ÜDM-in səviyyəsi 18,24 dəfə artaraq 25,8 mily. man. çatmışdır. Qeyri-neft sektorunda isə ÜDM-in səviyyəsi 13,09 dəfə artaraq 40,3 mily manat olmuşdur.

Cədvəl 1. İqtisadiyyatın neft və qeyri-neft bölmələrində ÜDM

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017 2000	2017 2005	2017 2010	2017 2015	2017 2016
Ümumi daxili məhsul - cəmi	52,1	54,7	58,2	59,0	54,4	60,4	70,1	14,87	5,60	1,65	1,29	1,16
neft-qaz sektoru	25,8	24,5	23,8	21,4	15,4	19,6	25,0	18,24	4,53	1,22	1,63	1,28
qeyri-neft sektoru	23,2	26,9	30,5	33,2	34,1	36,0	40,0	13,09	6,61	2,09	1,17	1,11
məhsula və idxala xalis vergilər	3,1	3,4	3,9	4,4	4,9	4,9	5,1	17,59	5,41	1,78	1,05	1,04

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikasının spesifik göstəricilərində 2018-ci il əsasında təhlil edilmişdir. http://www.stat.gov.az 2018

Sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində əsas məqsəd: infrastruktur sektorlarının inkişafı, investisiyanın qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi, regionların inkişafının stimullaşması, ölkədə investisiyanınn sosial istiqamətinin gücləndirilməsidir. Bunlarla birgə, dövlətin investisiya proqramının cərcivəsində layihələrin icrası barədə sifarişçilərdən qəbul edilmiş monitorinq hesabatları

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən araşdırılaraq tədqiq olunur, yerlərdə layihələrin icrasına baxılır, nəticələr təhlil olunur. İqtisadiyyatımızın neftdən asılılığını azaltmaq üçün xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi dünyanın iqtisadi sistemə inteqrasiyasını təmin etməkdə “+” şərait yaratmışdır. İdxal əvəz olunması, həmcinin özünütəminetmənin artım siyasəti yeni texnologiyalarla təchiz olunan istehsal sahələrinin sayının coxalması, müasir dövrün tələblərinə uyğun olan yeni sənaye komplekslərinin, həm də keyfiyyətli, rəqabətqabiliyyətli yeni növ məhsulun istehsalı ilə nəticələnir. Bu məqsədlə, respublikamızda yeni ticari tərəfdaşlarla iqtisadi - ticarət əlaqələri geniş inkişaf etdirilməli, həmcinin bu sferalarda yeni-yeni münasibətlərin yaradılması üçün tədbirlər həyata keçirir.

Qrafik 2. ÜDM: qeyri-dövlət bölməsinin payı

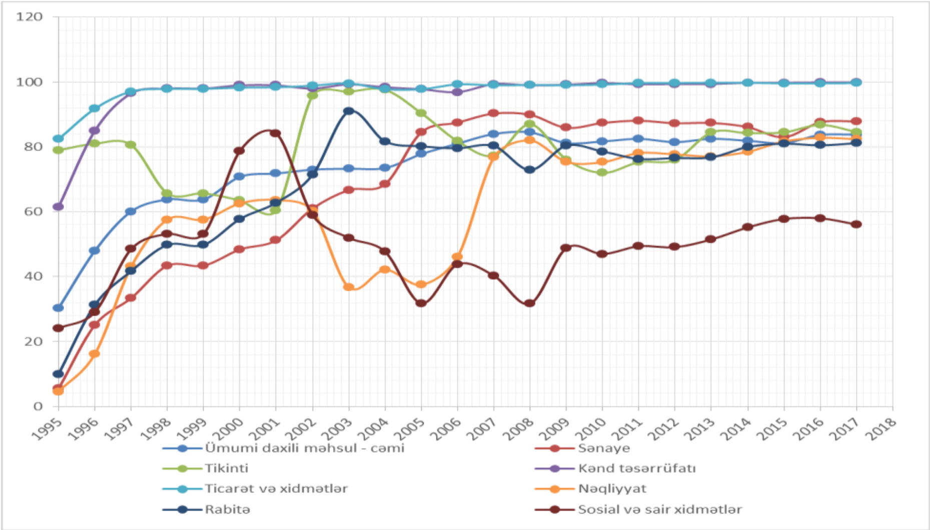

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi https://www.stat.gov.az(11.02.2019)

Belə ki, dövlətimizin müxtəlif sfera və ticarət əməkdaşlıqlarının yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsinə ramən tərəflərdaşların bir-birilə ticarət potensialının tam formada istifadə olunması üçün sahibkarlar ilə rəsmi və işgüzar səfərlər, çox saylı biznes forum və sərgilər təşkil olunur. Qeyri -neft sahələrinin inkişaf etdirilməsi, ölkəmizin ixrac potensialından effektiv istifadə, yeni bazarlara çıxmaq üçün imkanların artırılmasında işlər davam etdirilir. Xarici və daxili ticarətə uyğun təhlil aparılmış, bir cox ölkələrlə 2 tərəfli iqtisadi ticari əlaqələri, onun strukturu və dinamikası təhlil olunur, o cümlədən bu qeydlərə əsaslanaraq arayışlar hazırlanır.

Cədvəl 2. Azərbaycan Respublikası 1995-2017-ci illər ərzində ÜDM-in sahə quruluşu

	ÜDM	Sənaye	Tikinti	Kənd təsərrüfatı	Ticarət və xidmətlər	Nəqliyyat	Rabitə	Sosial və sair xidmətlər
1995	**30,3**	5,5	79,0	61,5	82,4	4,6	10,0	24,1
2000	**70,8**	48,4	63,5	99,0	98,3	62,6	57,8	78,8
2005	**77,8**	84,5	90,4	97,8	97,8	37,5	80,2	31,8
2010	**81,7**	87,4	72,0	99,7	99,2	75,3	78,6	47,0
2015	**81,2**	83,0	84,5	99,8	99,6	81,7	81,0	57,8
2017	**83,8**	87,9	84,6	99,9	99,7	82,4	81,2	56,1
2017/1995	2,77	15,98	1,07	1,62	1,21	17,91	8,12	2,33

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən Azərbaycanın Statistik göstəriciləri 2000-2017-ci illər məlumatları əsasında tərtib olunmuşdur. http://www.stat.gov.az 2018

Magistr dissertasiyasında tədqiq olunan illər ərzində ayrı-ayrı sahələr üzrə ÜDM-in payı qeyd olunan kimi olmuşdur: sənayedə Ümumi Daxili Məhsul-15,98, tikinti-1,07, kənd təsərrüfatı-1,62, ticarət-xidmət-1,21, nəqliyyat-17,91, rabitə-8,12, sosial və s xidmətlər-2,33 dəfə artıb. Araşdırılan dövrdə əhali gəlirləri 2017-ci ildə 1997-ci illə müqayisədə 19,88 dəfə artmışdır. Əhalinin $ ilə olan gəliri 2017-ci ildə 1997-ci ilə nisbətən 9,21 dəfə artaraq 3101,9 mil. $-dan 28564,8 mily $-a çatıb. Adambaşına əhali gəliri manatla 2017-ci ildə 1997-ci ilə nisbətən 15,76 dəfə coxalaraq 320,5 man-dan 5050,5 man olmuşdur. Adambaşına əhalinin $ ilə gəliri isə 2017-ci ildə 1997-ci ilə nisbətdə 7,30 dəfə artaraq 401,9 $-dan 2934,5 mil $-a çatıb.

Qrafik 3. Əhalinin xərcləri əvvəlki ilə nisbətən

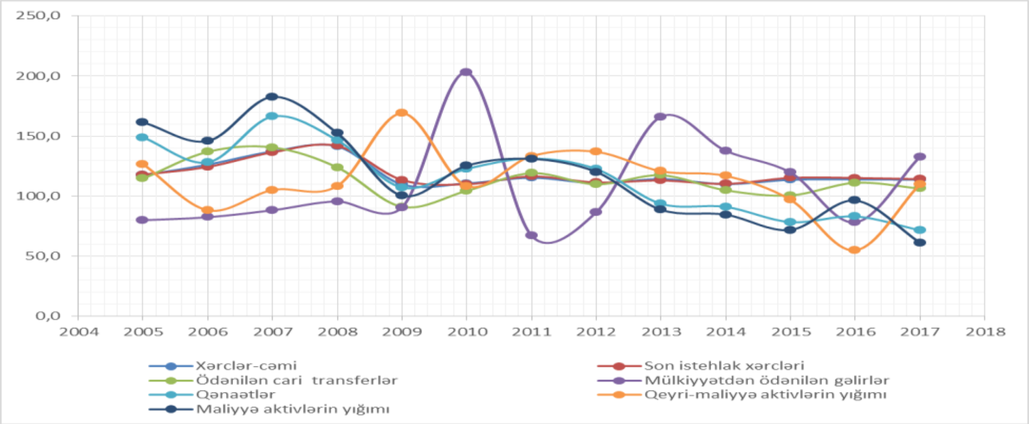

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/(11.02.2019)

Təhlil göstərir ki, əhali gəlirinin strukturuna əsasən onların artm dinamikasına nəzər yetirsək, görərik ki, ilkin gəlirlər 2017-ci ildə 2005-ci illə nisbətdə 6,91 dəfə artmış, yəni 6 394,2 milyon man-dan 44200,7 mily man olmuşdur. İşçilərə əmək ödənişi 2017-ci ildə 2005-ci illə müqayisədə 4,19 dəfə artmış, yəni 2 954,8 mily man-dan 12 393,3 mily man-a çatıb. Sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər 2017-dən 2005-ədək 9 dəfə artaraq 3432,6 mily man 30902,1 mily man. olub.

Qrafik 4. Neft və qeyri-neft sektorları üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar

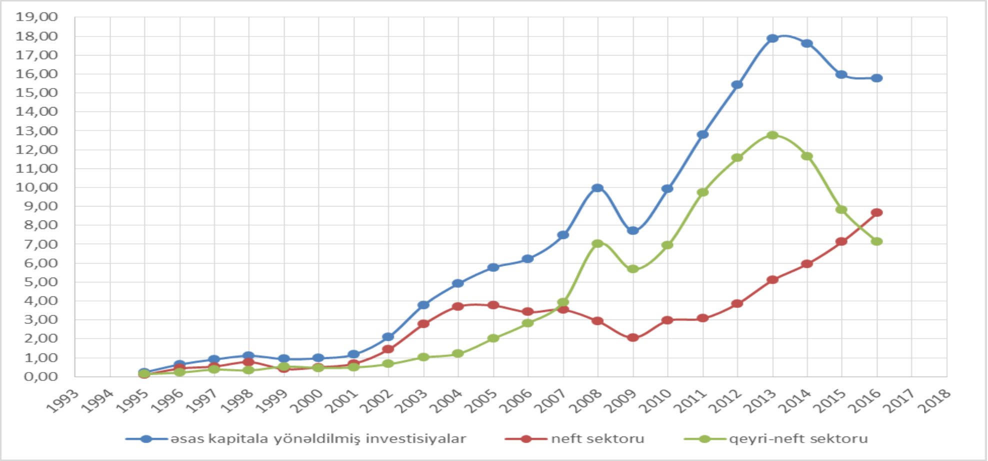

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/(11.02.2019)

Qeyri-neft sferasında xarici-ticarət dinamikası, ixrac-idxalın tərkibi, coğrafi strukturunun təhlili aparılmış, idxal və ixracın sektoral təhlili, idxalı və ya ixracı artıb-azalan qeyri-neft məhsulu, belə artıb-azalmanın əsas səbəbləri müəyyənləşdirilərək ixracatçılar, habelə aidiyyəti strukturlardan başlıca məlumatların toplanaraq təhlillərdə öz əksini tapmışdır. Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə Respublikamızın ixrac məhsulları, onların bazarlarda payı, bu göstərilən bazarlarda rəqib ölkələr, bu məhsulların dünya üzrə aparıcı idxalçı ölkələrlə əlaqəli araşdırmalar aparılır. Iqtisadiyyatımıza Gömrük İttifaqının potensial “+” o cümlədən “-” təsirləri araşdırılmışdır. Bu qeyd edilən çərçivələrdə, ticarət və xidmət sahələrində əldə edilmiş bütün nailiyyətlər birbaşa olaraq əhalinin rifah halının, həmcinin gəlirlərin artımı ilə bağlıdır. Beləliklə qeyd etməliyik ki, əhali pul gəlirlərinin artımı pərakəndə əmtəə və xidmətlərin dövriyyəsinin artımına səbəb olan əsas faktdır.

2.2. Post-neft mərhələsində qeyri-neft sektorunun və onun ixracının artırılması iqtisadi artımın mühüm mənbəyi kimi

Respublikamızın qloballaşan şəraitdə daxili və xarici iqtisadi münasibətlərdə struktur problemlərinin xüsusiyyətləri makroiqtisadi stabilliyin təminilə əlaqəli qloballaşan dünya iqtisadiyyatındakı proseslərlə birgə rəqabətin üstünlüyünün realizəsi imkanilə və ya ölkənin iqtisadi inkişaf modelilə müəyyən olunur.

Onu da göstərmək yerinə düşər ki, qloballaşma şəraitində dövlətimiz elə inkişaf səviyyəsinə catıb ki, burada gələcək iqtisadi inkişaf əhəmiyyətli dərəcədə ölkənin yerinə yetirdiyi struktur siyasətinin xüsusiyyəti və onun effektivliliyi ilə sıx əlaqədardır. Bu zaman onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, xalq təsərrüfatının quruluşunun dəyişiklikləri Elmi Texniki Tərəqqinin sürətlənməsi ilə birbaşa asılılıqda olan prosesdir. Cünki, ETT-də məhsulların resurs tutumlarının azalması müşahidə olunur ki, bu qeyd edilən də əgər bir tərəfdən iqtisadiyyatın makroiqtisadi nisbətinin təkmilləşməsinin maddi əsasıdırsa, başqa tərəfdən isə onun sahə-texnoloji, ərazi və təkrar istehsal quruluşunun yaranması Elmi Texniki Tərəqqinin sürətləndirilməsinin əsas şərtidir. Bütün bu qeyd olunanlar yeni yaranmış müstəqil dövlətimizin iqtisadiyyatının hal-hazırkı dövrdəki quruluşunu, o cümlədən ET-nin potensialının müəyyənləşməsini və qiymətləndirilməsini zəruri hesab edir. Onların hamısının qiymətləndirilməsi ilə yanaşı AR-də elə ET və ya struktur siyasəti işləyib hazırlamaq lazımdır ki, perspektiv dövrdə iqtisadi artımın mümkün olan imkanlarına məhdudiyyət olmasın. Elə bu səbəbdəndir ki, struktur siyasət - iqtisadi subyektin fəaliyyətinin həm hüquqi, həm də institusional əsasının yaranması, uzunmüddətli dövr üçün iqtisadi artıma şərait yaranması, istehsalın faktorlarının istifadə edilməsi effektinin artmasına, rəqabətli sferalarda resursların bölgüsünün effektliliyinin artmasına yönəldilmiş tədbirlər əks olunur. (Əlirzayev Ə.Q, Bakı, “Adiloğlu”, 2005, səh 33)

Qloballaşma şəraitində struktur siyasəti İEÖ fərqli olaraq daha geniş və çoxşaxəli məsələlərin həllini zəruri edir. Bunların hamısı öz-özlüyündə dövlətin yürütdüyü struktur siyasətin realizasiyası dövlətdə iqtisadi inkişaf istiqamətinin müəyyənləşməsini, sahənin quruluş təkmilləşməsini, istehlakın və yığımın

nisbətinin optimallaşması problemlərinin nəzəri əsasının araşdırılmasını zərurətə çevirdi. Qloballaşmada dövlətin struktur dəyişikliklərə təsiri bazarın əsas tələbləri nəzərə almalıdır. Təcrübədən göründüyü kimi, xalis bazar mexanizmlərinə əsaslanaraq struktur irəliləyişlər etmək mümkün deyildir. Həyata kecirilən nəzəri araşdırmalar iqtisadi strukturun dəyişikliyinin xüsusiyyətlərinə mühüm təsir edən bazar ünsürlərini belə sistemləşdirir: məhsul istehsalı və xidmətlərə daxili tədiyyə qabiliyyətli tələbin olması; rəqabət; işci miqrasiyası; kapitalın sferalar və regionlararası axını; resursların qiymətləri və əlverişli olması; inhisar mənfəəti; bazarın əmtəə və xidmətlərlə təminatı.

Qloballaşma dövründə Milli iqtisadiyyatın dayanıqlılıgını və davamlı iqtisadi inkişafını təmin etmək ücün bu mərhələdə yerinə yetirilən struktur siyasət ilə birbaşa əlaqəlidir. Ölkəmizdə yerinə yetirilən iqtisadi siyasətin əsas tərkib hissələrindən biri olan dövlətin struktur siyasəti çox şaxəli problem olmaqla yanaşı, həm də o, qloballaşmada Milli iqtisadiyyatın iqtisadi sosial, institusional dəyişikliklərilə bağlı olan məsələlərin qarşılıqlı əlaqə və asılılıqla həllini zəruri edir. Milli iqtisadiyyatımızın təkrar istehsal quruluşu təhlililə bağlı olması onun strukturunun davamlı iqtisadi inkişaf baxımından qiymətləndirilməsinin mühüm istiqamətidir. Onu da demək olar ki, təkrar istehsal nəzəriyyəsinə görə iqtisadi strukturun təhlili: Milli iqtisadiyyatın tərkibinə; inkişafın qanunauyğunluqlarına; başlıca elementlərinə; onların dəyişmə və həmcinin təkmilləşməsinə birbaşa təsirini göstərən faktorları müəyyənləşdirmək imkanı verir.

Ölkə iqtisadiyyatın təkrar istehsalının strukturu daima yeniləşən təkrar istehsaldır. Bunlar öz növbəsində iqtisadiyyatın struktur asılılıgını, özünüidarəetmə mexanizmlərini, təkrar istehsalın özünütəşkilini, özünüinkişaf etdirmək faktorların yaradılması proseslərini əməli baxımdan dəyərləndirməyə imkan yaradır. İstehlakdan istehlaka, resurs istehlakından son məhsula qədər insanların niyyətlərini təşkil edən əsas amillər qarşılıqlı geri çevrilmənin kompleks sistemini praktiki baxımdan qiymətləndirməkdir.

İqtisadiyyatın emaldan istifadəsi onun əsas struktur əlaqələri arasında iqtisadi proses dövrünün hüquqi çərçivəsinin inkişafında rol oynayan təbii xüsusiyyətləri,

əlavə dəyərli, iqtisadi xüsusiyyətləri müəyyən etmək üçün vacib bir şərtdir. Məhsulun istehlakı, istehsal - istehlak, istehsal - bazar, istehsal, ictimai - fərdi istehlak, istehsala qoyulan investisiyalar və s. Aşağıdakı amillərdən ayırmaq vacibdir: Bizim fikrimizcə, onların dinamikasının dinamikasını qiymətləndirmək və bu nisbi münasibətlərin baxımdan qiymətləndirilməsi vacibdir iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi, ümumi məhsul və oxşar makroiqtisadi göstəricilərdə onların payını nəzərə almışdır. Bu baxımdan xüsusilə qeyd etmək olar ki, təəssüf ki, milli iqtisadiyyatın strukturu reproduksiya baxımından zəif öyrənilmişdir. Bütün yuxarıda göstərilən sahələrlə yanaşı, texnoloji strukturun təhlili və resursların strukturu da Azərbaycanda davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində iqtisadiyyatın strukturunun yaxşılaşdırılması üçün vacibdir.

Bütün bunlar, öz növbəsində, Azərbaycanda keçid dövründə həyata keçirilmiş struktur siyasətinin effektivliyini qiymətləndirmək meyarlarını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişdir. Buna görə də, qloballaşma kontekstində dövlətin struktur siyasətinin prioritetlərini qiymətləndirmək, həmçinin prioritetlərini, məqsədlərini, məqsədlərini, taktiki və strateji məsələlərini əsaslandırarkən yuxarıda göstərilən metodik prinsipləri qiymətləndirmək çox vacibdir. Təcrübə göstərir ki, milli iqtisadiyyatın aktiv, çevik struktur siyasəti olmadan bütün səviyyələrdə optimal səviyyədə davamlı, dinamik inkişafa nail olmaq mümkün deyildir. Ölkədəki struktur siyasətinin praktiki həyata keçirilməsi əhəmiyyətli institusional dəyişiklikləri tələb edir. Beləliklə, ölkədəki perspektiv siyasi problemlərin, təhlükəsizlik problemlərinin və sosial-iqtisadi problemlərin effektiv həlli iqtisadi səviyyədə bir struktur siyasəti ilə həyata keçirilməlidir, bu da bütün səviyyələrdə, mərhələdə, faktordakı, onların həyata keçirilməsi daxil olmaqla, resurslar, dönüş.

Qeyd etmək olar ki, sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq, seçilmiş inkişaf modelinin məqsədləri, o cümlədən mövcud reallıqlar, xüsusilə də iqtisadi artım təmin edən resurs faktorlarının mövcudluğu, iqtisadi qüvvə, Makro və Meso da daxil olmaqla optimal münasibətlər eyni zamanda regional səviyyədə fərqli ola bilər. Ölkəmiz bu sahədə xarici sərmayələrin istifadəsini və dünya bazarında rəqabət qabiliyyətini təşviq edən iqtisadi inkişafın ən yaxşı strategiyasını

seçməlidir və nəhayət, bu sahədəki gəlir sosial və iqtisadi problemlərin həllinə tam inteqrasiya olunur. Bazar iqtisadiyyatı perspektivindən, struktur siyasətlərini optimallaşdırmaq meyarları dəyişir. Beləliklə, milli iqtisadiyyatın davamlı iqtisadi inkişafına keçid daxil olmaqla, qloballaşma yeniliklərlə əlaqələr, eləcə də kriteriyalar daxil olmaqla, müxtəlif meyarlardan asılı olmaq üçün struktur siyasət meyarlarına əsaslanır. Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyatın strukturunun keyfiyyəti, o cümlədən keyfiyyətə yenidən qurulması, texniki və texnoloji səviyyələrdə, onun tətbiqi səmərəliliyi, investisiyaların həcminin kəskin artmasını tələb edir.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin təcrübəsi bir qayda olaraq, göstərir ki, bazarda iqtisadi münasibətlərin sisteminin dəyişməsi, dəyişən bazar şərtləri ilə yanaşı, sistemin zəruri olaraq yenidən qurulması tələb olunur. Qloballaşma kontekstində yenidən qurulma probleminə belə bir metodoloji yanaşma, əsasən, mövcud və milli iqtisadiyyatların formalaşması, həm də davamlı iqtisadi inkişafın başlanması ilə strateji məsələlərin həllinə daxildir. Bu baxımdan, ölkədə aparılan yenidənqurma siyasəti yalnız əmlak münasibətlərində deyil, həm də idarəetmə, maliyyə, istehsal və münasibətlərin bərpasına əsaslanır. Bütün iqtisadiyyatın yenidən qurulması əzməzdir, başqa sözlə, daha çətin, digər bir deyişlə, iqtisadi strukturun yenidən qurulmasının konkret həyata keçirilməsi üçün daha çox resurs tələb olunur. Beləliklə, bu problemin həlli təklif olunan dəyişikliklərin həyata keçirilməsini, o cümlədən mövcud bazar mexanizmi üçün tənzimləyici çərçivənin yaradılmasını, habelə müvafiq kadrların mövcudluğunu və infrastrukturun maliyyə potensialından istifadə etmək bacarığını nəzərdə tutur. (Muradov Ş., İbadov S, Bakı 2003, səh.79) Bu doğru və bu zaman qarşılaşdığımız əsas problem, milli maraqların, o cümlədən qlobal məsələlərin strateji baxımdan ixracata yönəldilmiş milli iqtisadiyyatın formalaşmasında koordinasiyasıdır.

Bütün bunlar bizə qloballaşma kontekstində iqtisadi yenidən qurulmanın nəzəri və praktiki məsələlərini qiymətləndirməyə imkan verdi. Göründüyü kimi, çevrilmiş tələbə mərkəzli milli iqtisadiyyat, o cümlədən vəziyyət obyektiv hala çevrilmişdir. Digər tərəfdən, respublikanın dünya iqtisadiyyatına fəal inteqrasiyası milli iqtisadi təhlükəsizliyə, o cümlədən davamlı iqtisadi inkişafa keçiddir, aktual

bir məsələdir. Bu, öz növbəsində, iqtisadiyyatın bərpa edilməsini tələb olunan mövcud tələblərə uyğun olaraq sosial-iqtisadi inkişafa çevirir. İqtisadi işlərdə milli iqtisadiyyatın bərpası, ümumiyyətlə iqtisadiyyatın strukturunu dəyişdirmək, iqtisadiyyatın idarəolunması da daxil olmaqla, iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılması və onun rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün hüquqi, təşkilati və təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsi prosesi ilə müşayiət olunur. Qloballaşma, qloballaşma, regional, transmilli inteqrasiya, milli maraqlar və qloballaşma baxımından respublikanın maraqları baxımından bu sahədə dövlət siyasəti formalaşdırılmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu siyasətin praktik planını müəyyənləşdirərkən ölkənin təbii, maddi, maliyyə, maliyyə və insan potensialını nəzərə almaq lazımdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, bu ölkələr iqtisadiyyatı daha az bərpa edir və onların optimal mərhələləri də daxil olmaqla, onların həyata keçirilməsinin optimal mərhələlərini, o cümlədən iqtisadiyyatın prioritetlərini qiymətləndirməkdə realist olduqlarını dərk edə bilirlər. Milli iqtisadiyyatın prioritetləri mütləq gələcəkdə inkişaf etməkdə olan ETT-nin gələcək inkişafı üçün gələcək dinamik, davamlı iqtisadi artım potensialı, o cümlədən əlverişli sahibkarlığın yaradılması, investisiyanın yaxşılaşdırılması potensialı daxil olmaqla, faktorlar qiymətləndirilməsinin potensial faydalarıdır iqlim və s. nəzərə alınmalıdır. Mövcud iqtisadi işlərə əsaslanaraq, qloballaşma kontekstində iqtisadiyyatın yenidən qurulması milli iqtisadiyyatın inkişafı, eləcə də inkişafı üçün çox vacib mərhələlər keçməsini tələb edir.

I. Məhsuldar iqtisadiyyatın qloballaşması həll olunmalı və makroiqtisadi sabitlik təmin olunacaq və makroiqtisadi sabitlik prosesin bərpasına yönəldiləcək, eləcə də iqtisadi və texniki potensialın inkişafına yönəldiləcəkdir. dinamik iqtisadiyyat.

II. Doğru prosesdə paralel bazar sistemində "qanunun aliliyinin" hüquqi, qanunvericilik və institusional aspektləri yaradılmalıdır.

III. Yaxın gələcəkdə, investisiya mühiti xarici investorların inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyata olan praktiki ehtiyacları ilə canlı iqtisadiyyata investisiya qoymağa imkan verəcəkdir.

IV. Hal-hazırda, sosial və iqtisadi potensialın aşağı rəqabət qabiliyyəti olan iqtisadiyyatın sosial və iqtisadi potensialının texniki və texnoloji səviyyəsi sənaye sektorunun yenidən təşkili üzrə mənfi inkişafdır. lakin sənayeləşmiş stasisdə qısamüddətli fasilələr üçün ən sürətlə stimullaşdı.

V. 2003-cü ildən etibarən qeyri-neft sektorunun intensiv inkişafı daxil olmaqla, neft hasilatının kəskin artması nəticəsində Azərbaycan Respublikasında əldə olunan böyük neft gəlirləri nəticəsində iqtisadiyyatın strukturunda struktur dəyişiklikləri müşahidə olunur .

VI. Qloballaşma prosesinin ilk onilliyinin yüksək artım templəri daxil olmaqla, potensialı, Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatın sektoral və regional strukturunun təkmilləşdirilməsində əsas regional sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsinə imkan verdi.

VII. Regional inkişaf sahəsində əldə edilən son nailiyyətlər respublikanın milli iqtisadiyyatının yaxşılaşdırılması üçün şərait yaratmış, eləcə də yaxın gələcəkdə strateji məqsəd kimi xarici iqtisadi balansın praktiki baxımdan təmin edilməsi məsələsini yaratmışdır. Son illərdə əldə edilmiş iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi üçün imkanlar yeni mərhələyə daxil olmaq üçün real potensial yaratdı.

VIII. Bu mərhələdə iqtisadiyyatın strukturu iqtisadi inkişafın balansını təmin edəcək, səmərəliliyin artırılması və nəticədə davamlı iqtisadi inkişafa keçid üçün real əsas yaradır. Nəticədə, bu, iqtisadiyyatın strukturunda dəyişiklik deyil, qloballaşan dünyada Azərbaycanın maraq və maraqlarını effektiv şəkildə həyata keçirmək qabiliyyəti və rəqabət qabiliyyətidir.

Gördüyünüz kimi, mövcud strukturun təkmilləşdirilməsi milli iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsinə təsir edən çoxlu daxili və xarici amillər müxtəlif mərhələlərdən keçir. Buna görə, bu problemi strateji baxımdan həll etmək üçün dünya təcrübəsini, mövcud reallıqları və dünyada baş verən qloballaşma daxil olmaqla, dövlətin struktur siyasəti formalaşdırılmalıdır. Belə bir fürsətin, o cümlədən mərhələli bir tətbiqin mövcud olduğu bir şəkildə işləməsi vacibdir. Bundan əlavə, istehsal sektorlarının inkişafı digər sahələrlə yanaşı, iqtisadi, sosial

və infrastruktur infrastrukturları ilə yanaşı müvafiq sənaye sahələrinin inkişafı ilə də sıx bağlıdır ki, bu da dinamik, o cümlədən davamlı iqtisadi inkişafı təmin edir. Əlbəttə ki, yaxın gələcəkdə iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi təbiəti ayrıca fərdi sahələrin maddi, texniki və kadr potensialına əhəmiyyətli təsir göstərəcək. Bu gün Azərbaycanın iqtisadi strukturunun yaxşılaşdırılması problemi o qədər yüksəkdir ki, bu gün hər hansı sahədə irəliləyişlərin müəyyənləşdirilməsi, bazar prinsipləri qalmaqda, iqtisadiyyatın dinamik, balanslı və sosial problemləri ön plana çıxır.

Nəhayət, struktur siyasəti iqtisadiyyatın, regionun və institusional strukturun inkişafına yönəlib. Məlum olduğu kimi, struktur siyasət sənaye, investisiya, informasiya, regional qeyri-neft sektoru və s. Daxildir. Bu sahələrdə bütün bu struktur siyasət nəticədə milli iqtisadiyyatın fərdi sektorları arasında qarşılıqlı əlaqə, mütənasiblik, qarşılıqlı əlaqələr, eləcə də Azərbaycanda davamlı iqtisadi inkişafın davam etdirilməsi qabiliyyətini nümayiş etdirəcəkdir. Son illərdə respublikanın iqtisadi inkişafının makroiqtisadi təhlili, yeniliklərə əsaslanan optimal makroiqtisadi siyasətin hazırlanması, davamlı iqtisadi inkişafın başlanğıc şərtlərini hazırlamaq məqsədilə bunu etməyə imkan verdi və praktiki olaraq, onu həyata keçirmək lazımdır. Bu strateji məqsədlərə çatmaq üçün Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi siyasət, bizim fikrimizcə, aşağıdakı əsas məsələləri nəzərə almalıdır. Birincisi, bu sektorun qarşısında duran strateji hədəfləri qiymətləndirməklə Azərbaycanda sabit və yüksək iqtisadi artım templəri formalaşmalı və iqtisadi artımın yanacaq-enerji kompleksinə nisbi strukturlaşdırma səviyyəsinin yüksəldilməsindən asılılığının azaldılmasına yönəldilməlidir.

2.3. Müasir dövrdə iqtisadi artımın təmin edilməsində dayanıqlı fiskal mexanizmin və effektiv monitar siyasətin təmin edilməsinin əsas istiqamətləri

Son yüz il ərzində iqtisadi inkişafın bir çox anlayışı inkişaf etmişdir. Əsas diqqət iqtisadi inkişaf mexanizminin, onun fərdi amillərinin müəyyənləşdirilməsinə yönəlib. Bu da xüsusilə iqtisadi böyümə və inkişaf tempini sürətləndirmək üçün tədbirlər hazırlamaq lazımdır. Ancaq onların mahiyyətinin tam tərifi vacibdir. Bu olmadan mütərəqqi dəyişikliklərin istiqamətlərini və üsullarını təsvir etmək, nəyə baxılması lazım olduğunu dəqiq ifadə etmək çətindir. Bizim fikrimizcə, iqtisadi artım, modernləşmə, iqtisadi inkişaf və cəmiyyətin inkişafı kimi bir sıra iqtisadi proseslər var.

İqtisadi artım bir müəssisənin ÜDM-də və ya xalis məhsulun (ümumi gəlirin) artımında ifadə edilən bir ölkənin istehsal sistemində (sənaye, müəssisə) kəmiyyət dəyişikliyidir. Ənənəvi olaraq geniş iqtisadi inkişaf kimi müəyyən edilmiş istehsal sistemlərində keyfiyyət dəyişikliyi olmadan bəzi hallarda baş verə bilər, başqalarına isə istehsal səviyyəsinin strukturunda və funksiyalarında bir səviyyədə və ya digər səviyyədə təkmilləşdirilməsi mümkündür. Mövcud terminlərə görə, bu, intensiv iqtisadi artımdır.

İqtisadi inkişaf, bizim fikrimizcə, elementlərin tərkibinə, aralıqlaşmasına və qarşılıqlı təsirinə, istehsal sisteminin səviyyəsinə və keyfiyyətinə, məhsuldarlığının artırılmasında məqsədyönlü, mütərəqqi dəyişiklik kimi başa düşülməlidir.İqtisadi inkişaf konsepsiyasına yaxın istehsal sisteminin strukturunu və funksiyasını yeniləməkdən ibarət istehsalın modernləşdirilməsidir.Əgər onlar istehsal sisteminin səmərəliliyini artıran mütərəqqi dəyişikliklərsə, onda bu modernləşmə iqtisadi inkişafın vacib bir hissəsidir. Lakin yeni məhsuldarlıq baxımından köhnə və ya hətta daha aşağı ola bilər, onda belə bir modernizasiya məntiqi bir dəyişiklik deyil, istehsal sisteminin dəyişdirilməsi üçün bir çox ölü son variantlardan biri hesab edilməlidir. Cəmiyyətin inkişafı iqtisadi inkişafdan daha geniş bir anlayışdır.Bizim fikrimizcə, bu, sosial strukturun təkmilləşdirilməsindən, həyatın maddi və mənəvi əsaslarının yaxşılaşdırılmasından, istehsal sistemlərinin (ya da iqtisadiyyatın) inkişafı əsasında daha qəribə şəxsiyyət növünün formalaşmasıdır.Cəmiyyətin

inkişafı cəmiyyətin qurulması və işləməsindəki müntəzəm, tamamlayıcı, mütərəqqi kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklərinin birləşməsidir.

Sosial dəyişikliyin təbiətini müəyyənləşdirmək üçün ən çox istifadə olunan insan inkişafı indeksi (İİİ), adambaşına düşən ÜDM-in adambaşına düşən həyat həcmini, ömür sürətini və təhsilin vəziyyətini əks etdirir, o cümlədən savadlılıq indeksi orta hesabla orta hesabla və 24 yaşadək olan tələbələrin nisbətini əks etdirir. İndeks indikatorlarının komponentlərinin analizini göstərir ki, 24 yaşınadək olan tələbələrin nisbəti düzgün hesablanmır. Əgər ömür uzunluğu indeksinin və adambaşına düşən ÜDM-nin indeksini hesablayarkən indikatorun minimum və maksimum dəyərləri gerçəkdə yaxınlaşdıqda, 24 yaşa qədər olan şagirdlərin maksimum dəyərini ən azı 100%, 5-7 ilədək çəkmək mümkün olmadıqda bir çox ölkədə öyrədənlər, maksimum təhsil müddəti 15 ildir (məktəbdə 10 il, universitetdə isə 5 ildir) və 22 ildir. Buna görə, 24 yaşa qədər olan şagirdlərin təhsil nisbəti, bizim fikrimizcə, 15 illik təhsil nisbəti olaraq təyin olunan, yüzdə 100 ilə çarpılan 62,5% dəyərində olmalıdır.

Bütün indekslərin hesablama yolu ilə vahid birləşdirildiyini nəzərə alsaq, savadlılıq indeksləri və adambaşına düşən ÜDM-i hesablayarkən göstəricilərin faktiki dəyərlərini qəbul etmək səhvdir və ömür uzunluğunun proqnozlaşdırılan dəyəri. Biz onu ömür sürətinin indeksini adlandırmaq və bir ölkənin həyat sürətinin proqnozunun faktiki dəyərinin ilk rəqəmi kimi qəbul etməyi təklif edirik.

Ancaq bu göstəricilər yalnız bir qismini insan potensialının həyata keçirilməsini və hətta daha az - cəmiyyətin inkişaf səviyyəsini ortaya qoyur. Sosial inkişafın indiki zamanda əhəmiyyətli bir göstəricisi gələcək nəsillər üçün narahatlıq doğurur, bu qeyri-təkrarlanmayan təbii ehtiyatların istifadəsi və təkrarlanmaq, dövlət və ətraf mühitin dəyişməsi tendensiyaları ilə ölçüle bilər.Ən azı insanların həyat keyfiyyətini əks etdirən əsas göstəriciləri nəzərə almaq lazımdır. Bu, yaradıcı işlə məşğul olan yetişkin əhalinin nisbəti (%), həyat və işdən razı qalan vətəndaşların nisbəti ola bilər. Cəmiyyətin əxlaqi vəziyyəti, məsələn, cinayət törətməyən (hökm edilməmiş) vətəndaşların, beynəlxalq standartlara cavab verən mənzilin payı ilə qiymətləndirilməlidir. Bu göstəricilərlə birlikdə (savadlılıq

indeksləri, adambaşına istehlak, ömür sürəti), təklif olunan göstəricilər cəmiyyətin inkişaf səviyyəsini daha da əks etdirəcəkdir. Təklif olunan göstəricilərin ayrılmaz göstəricisi cəmiyyətin inkişaf indeksini adlandırmaq olar və onu qismən indekslərin aritmetik ortalaması kimi hesablamaq təklif olunur. Gələcəkdə, bir cəmiyyətin inkişaf indeksinin hesablanmasına çəkilən indikatorların hər birinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq ağırlıqlı bir orta hesabla gedə bilərsiniz.

İqtisadiyyatda kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliyi kimi iqtisadi böyümə və iqtisadi inkişaf arasında kompleks dialektik əlaqələr mövcuddur. İqtisadi böyümə üç variantda təsəvvür edin: müsbət - istehsal artımı ilə; neytral - istehsal həcmini dəyişdirmədən; mənfi - istehsal azalması ilə. İnkişaf: mütərəqqi; istehsal keyfiyyətinin səviyyəsini dəyişdirmədən; regresif İnkişaf variantları ən çox yayılmışdır: əsaslı və ya inkişafı ilə birlikdə; inkişaf olmadan; regressiv inkişafı ilə. İstehsalın keyfiyyətli inkişafı kimi inkişaf tez-tez baş verir: iqtisadi artımla birlikdə - artan tələbatla; istehsal həcmini azaldıb - tələbin azalması ilə; iqtisadi artım olmadan - sabit tələbatla. Eyni zamanda ən əlverişli olanı da daxil olmaqla hər hansı digər variant mümkündür: istehsal sisteminin inkişaf səviyyəsində regressiv proseslərlə istehsal həcmlərinin azalması. Eyni zamanda, maddi-texniki bazanın məhv edilməsi, əmək məhsuldarlığının azalması, istehsal vahidinin maddi və enerji intensivliyi, qiymətlərin artması, hətta artan qiymətlərlə də istehsalın rentabelliyi azalır, inkişaf olmadan iqtisadi artım, malların miqdarını artırsa da, istehsalda keyfiyyətli dəyişiklik olmadığı halda, bu, resurs istehlakının mütənasib artımını tələb edir.

Belə iqtisadi artım əmək məhsuldarlığının artması, maddi və kapital intensivliyinin azalması ilə müşayiət olunmur. İstehsal şərtlərinin pisləşməsi ilə birlikdə qiymətlər və qiymətlər eyni zamanda sabit qiymətə malikdirlər. Fərdi sənayelərin məhsullarına tələbatın artması olmadığı təqdirdə, iqtisadi səmərəliliyin artırılması inkişaf olmadan inkişaf edə bilər. Eyni zamanda, istehsal həcmi dəyişməz qalır, lakin texniki, texnoloji və kadr yenilənməsi, istehsalın təşkilati təkmilləşdirilməsi iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşmasına səbəb olur: əmək

məhsuldarlığının artması, sermaye intensivliyi və xərcləri azalır ki, bu da qiymətlərin nisbətən azaldılması ilə istehsalın rentabelliyi artır.

Bəzi dövlətlərdə az miqdarda ərzaq istehlakı və köhnəlmiş texnologiyaların tətbiqi ilə, kompleksin ən çox inkişaf edən şöbələrinin inkişafı ən uyğun olardı. İstehsalda müsbət miqdarda və mütərəqqi keyfiyyət dəyişikliklərinin birləşməsi bu halda əhalinin ərzaq ehtiyaclarını daha da tam ödəyəcək və bu, onların qiymətlərinin aşağı salınması və rəqabət qabiliyyətinin və istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına yönəlib.

İqtisadiyyatda bir faktorun və ya digərinin çatışmamazlığı səbəbindən daha çox olan nisbət, istehsalın bütün elementlərinin bir tarazlığına çatma istiqamətində dəyişdiyində iqtisadi artım tempinə daha çox müsbət təsir göstərir. Məsələn, inflyasiya, maliyyə və pul siyasəti və siyasi qeyri-sabitlik əksər modellərdə iqtisadi inkişafın ən vacib makroiqtisadi amillərindən biri hesab edilmir. Bu, göstəricilər normadan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməyən və iqtisadi artım və inkişafa az təsir göstərən yüksək inkişaf etmiş ölkələr üçün də etibarlıdır. Ancaq 1990-cı illərdə bəzi post sovet dövlətlərində pul siyasətinin istifadəsi, ekstremal iqtisadi və siyasi qeyri-sabitlik səbəbindən yüksək templi inflyasiya müşahidə olunduğundan, milli iqtisadiyyatın iqtisadi artımına və cəmiyyətin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir göstərmiş, istehsal həcmlərinin iki dəfə azaldılması, əhalinin həyat səviyyəsinin azalması və digər sosial göstəricilərin azalması ilə nəticələnmişdir.

Bəzi amillər daha sadədir (əmək haqqı səviyyəsi, bank faiz dərəcəsi və s.), Digərləri daha mürəkkəb, yəni bir sıra sadə faktorlar ilə müəyyən edilir. Məsələn, əmək məhsuldarlığı mexanizasiyanın, istehsalın təşkili, əməyin təşkili, stimullaşdırma dərəcəsi və işçilərin peşə hazırlığı səviyyəsindən asılıdır. Həmçinin, bir sıra başqa, daha sadə amillər iqtisadi inkişaf tempinə təsir edən tələb və təklifləri müəyyənləşdirir.

Ümumiyyətlə, iqtisadi böyümənin və inkişafın bütün amillərini altı böyük qrupa ayırmaq təklif edirik: resurs, istehsal, motivasiya, struktur, bazar və institusional. Seçilmiş qrupların hər birinə bir neçə faktor daxildir ki, onların siyahısı daha kiçik komponentlərə bölünərək artırıla bilər. Məsələn, torpaq, su,

meşələr, neft, qaz, kömür, minerallar və s; əməyə - əhalinin sayı, işə münasibət, təhsil səviyyəsi; pul - milli gəlirin, yığılmanın, investisiyanın məbləği; maddi - sənaye binaları və strukturlarına, maşın və avadanlıqlara, xammal və materiallara. Bu amillər arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Bunlardan bəziləri müəyyən ölçülərdə bir-birinə əvəz olunur: əmək amilləri maddi (yəni maşınlar, maşınlar, robotlar) və təbii amillər pul ehtiyatlarıdır (yəni mineralların, neftin, qazın olmadığı halda satın alınır). İstehsal və motivasiya amillərindən resurs faktorlarının istifadəsinin səmərəliliyi və resurs, istehsal və motivasiya təzahürü üzərində struktur və institusional təsirlərdən asılıdır.İqtisadi artımı artırmaq üçün müxtəlif qrupların istifadə edilməsi müxtəlif aktyorlardan asılıdır.Beləliklə, istehsal amillərinin təsiri dərəcəsi idarəçilərin, mütəxəssislərin və müəssisələrin əmək kollektivlərinin bütün tərkibindən asılıdır, motivasiya və institusional amillərin əhəmiyyəti dövlətin iqtisadi siyasəti ilə müəyyən edilir.

İqtisadi böyümə və inkişaf problemləri respublikamızda böyük əhəmiyyətə malik olan bir mühitdə, bu mövzunun nəzəri və tətbiqi məsələlərinin öyrənilməsi daha dərin araşdırmaya layiqdir. Bu, istehsalın inkişafı istiqamətində səmərəli istiqamətlərin seçilməsinə, iqtisadi artımın daha yüksək səviyyəsinə çatmasına, əhalinin maddi rifah səviyyəsinə qalxmasına kömək edə bilər. Prezidentin fərmanı ilə maliyyə sisteminin ardıcıl tətbiqi, üzən bir pul sisteminin prinsipi ilə, milli və iqtisadiyyatın inkişafı üçün strateji yol xəritəsində maliyyə və pul siyasətinin əlaqəli tətbiqi, hər bir xüsusi vəziyyətdə ölkənin maliyyə imkanları, valyuta ehtiyatları, xüsusilə də maliyyə və pul prinsipləri, dünya bazarında xam neftin qiymətindəki dəyişikliklərə əsasən, onları müxtəlif yollarla istifadə etmək imkanına əsaslanır. Cədvəl 3 (əlavədə)

2018-ci ildə ölkə rezidentləri tərəfindən istehsal edilmiş ümumi daxili məhsul (ÜDM) əvvəlki illə müqa-yisədə 1,4 faiz artaraq 79797,3 milyon manata çatmışdır. Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM 8126,2 manat, yaxud 4780,1 ABŞ dolları təşkil etmişdir. Yola saldığımız ildə iqtisadiyyatm qeyri-neft sektorunda istehsal olunmuş əiavə dəyər 1,8 faiz, neft sektorunda isə 0,6 faiz artmışdır. ÜDM-

in 44,2 faizi sənayedə, 9,6 faizi ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəiərində, 8,0 faizi tikintidə, 6,3 faizi nəqiiyyat və anbar təsərrüfatı, 5,3 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 2,2 faizi turistlərin yerləşdiriiməsi və ictimai iaşə, 1,6 faizi informasiya və rabitə sahələrində, 15,0 faizi digər sahələrdə istehsal edilmiş, məhsula və idxala xalis vergilər isə ÜDM-in 7,8 faizini təşkil etmişdir.

Möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sahələri üzrə" 16.03.2016 və 6.12.2016-cı il tarixli Sərəncamından sonra Strateji Yol xəritəsi haqda məlumat hazırlamaq "11 istiqamət üzrə Strateji İnkişaf Planı"nın hazırlanması ölkənin fiskal siyasətinin mahiyyətinə yönəlib. Maliyyə siyasətinin imkanları və təbiəti əsasən ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyasında nəzərdə tutulan makroiqtisadi göstəricilərin miqyası və dinamikasından asılıdır. Yaxın gələcəkdə, yəni 2016-2020 və 2016-2025-ci illər üçün strateji yol xəritəsi prioritet olaraq inkişaf etmişdir:

1. Milli iqtisadiyyatın SWOT analizinə əsaslanan məqamları.

2. Zəif tərəflər

3. İmkanlar

4. Təhlükələr və təhdidlər nəticəsində inkişaf parametrləri proqnozlaşdırılır.

II - milli iqtisadiyyatın 360^0 diaqnozu əsasında, iqtisadi inkişaf, istehsal, bölüşdürmə, mübadilə və istehlak prosesləri prosesində dayanan proseslər davamlı inkişaf baxımından təhlil edilməlidir.

III- Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması yaxın gələcək üçün prioritetdir. Yenilikçi olmağın məqsədi ilə rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün həlledici investisiya axınları, həmçinin subyektiv amillər tələb olunur.

IV- strateji yol xəritəsinin effektivliyini artırmaq xüsusi bir istiqamətdir.

V- qeyri-neft sektorunun və qeyri-neft məhsullarının ixracının artması;

VI- iqtisadiyyatın inklüzivliyini gücləndirmək və ya sosial yönümlülüyü gücləndirmək, ölkəmizin müstəqilliyi və potensialının cəmiyyətin bütün ictimai qurumları üçün əlverişli şərait yaratmaqdır.

VII- ümumiyyətlə, yol xəritəsi 8 əsas sektor üçün nəzərdə tutulmuşdur, həmcinin 4 istehsal, 2 sosial və 2 xidmət sektoru.

VIII- özəlləşdirmə yaxın gələcəkdə aparılacaq və qarşılığında büdcədən, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün vəsait ayrılacaq.

Bunların əsasında Prezidentimizn 6.12.2016-cı il tarixli Fərmanı ilə 11 proqramı təsdiq etmişdir. Bu səbəblə, yaxın gələcəkdə iqtisadiyyata 27 milyard dollardan çox investisiya ayrılacaq və onun sayəssində bu günə olan adambaşına ortalama 170 dollar, yaxın 10 ildə 450 dollara yüksələcək. Bu göstərilən tədbirlər sayəsində iqtisadiyyatımızın şaxələndirilməsi təmin ediləcək və nəticədə vergi tənzimlənməsini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq, büdcə imkanları artıracaqdır. Əlbəttə ki, maliyyə tənzimləməsində Neft Fondunun potensialından istifadə olunması vacibdir. Ölkənin iqtisadi siyasətinin xüsusiyyətləri maliyyə tənzimləməsinə güclü təsir göstərir. Büdcə gəlirlərinin və xərclərinin belə böyük miqyaslı olması ilə büdcə gəlirlərinin formalaşmasında və xərclərin sahələrində effektiv və effektiv optimal nisbətlərin formalaşdırılması nəticəsində əhəmiyyətli nəticələr əldə etmək mümkündür. Məlumdur ki, maliyyə siyasətinin təbiəti əsasən mövcud büdcə sistemindən, onun modelindən və xarakterindən təsirlənir. O da bir həqiqətdir ki, müstəqillik illərində vergi sistemi bazar münasibətlərinin inkişafı ilə yanaşı büdcə sisteminin ölkənin strateji məqsədlərinə uyğun olaraq yaxşılaşdığını doğrudur. Büdcə sistemindəki dəyişikliklərdə və onun mövcud səviyyəsində 2002-ci il 2 iyul tarixində qəbul edilmiş və 2003-cü il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmiş büdcə sistemi haqqında qanun layihəsi mühüm rol oynamışdır.

Adı çəkilən qanunda ilk dəfə idi ki, ölkəmizin büdcəsinin tamamilə təşkili, onun və həmcinin icmal büdcəsinin tərtib olunması qaydası, təsdiq olunması prinsipi və ümumilikdə qəbul edilmiş dövlət büdcəsinə nəzarət mexanizmi öz əksini tapdı. Göstərilən qanuna əsasən ilkin olaraq büdcə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, digər sahə nazirliklərindən alınan məlumatlara əsaslanaraq ilkin variantda tərtib olunur, baxılması üçün Nazirlər Kabinetinə təqdim olunur. Nazirlər kabineti isə öz növbəsində büdcənin ilkin ekspertizasını həyata keçirir, ona zəruri dəyişiklik və düzəlişlər edilməsi üçün yenidən Maliyyə Nazirliyinə və İnkişaf Nazirliklərinə göndərir. Onlar da yenidən işlədikdən sonra qəbul olunmuş qaydaya əsasən Nazirlər kabinetinə və sonra isə ölkə Prezidentinə təqdim edirlər. Ölkə

Prezidenti də AR Konstitusiyasının 109-cu maddəsinə uyğun onu ölkənin Milli Məclisinə göndərir. Az Res-nın Milli Məclisi dövlət büdcəsinin ilkin mərhələdə müvafiq komitələrdə ətraflı müzakirəsini keçirdikdən sonra, Hesablama Palatasını da buna cəlb etməklə MM-in Plenar İclasına çıxarır. Büdcə layihəsi geniş müzakirələrdən sonra lazımi dəyişikliklər, düzəlişlər və aydınlaşdırmalar, eləcə də təqdim edilmiş rəyləri nəzərdən keçirmək, əhəmiyyətli düzəlişlər etmək və Milli Məclisə təqdim etmək üçün müvafiq qurumlara göndərilir. Sonda MM-də dövlət büdcəsi müzakirə edilir, qəbul edilir və təsdiqlənmək ücün prezidentə təqdim edilir. Sözügedən qanunun və ARK-nın 109-cu maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq, Prezident 20 dekabr tarixindən gec olmayaraq büdcəni təsdiqləyir və icra etmək üçün Nazirlər Kabinetinə göndərir.

Bildiyimiz kimi, vergi sistemi, ölkədə dövlət büdcəsinin formalaşdırılması və ümumilikdə fiskal siyasətin həyata keçirilməsində ölkədə vergiqoyma prinsipləri və formaları çox vacibdir. Dövlətimizdə verginin formalaşdırılması prosesi tam olaraq bir sistemdir və aşağıda qeyd edilən sahələri əhatə edir. Bilirik ki, neft strategiyası qəbul edildikdən sonra mədən üçün vergi sistemini müəyyənləşdirmək xüsusilə vacibdir. Elə buna görədir ki, 1995-ci ildə "Mədən vergisi haqqında", 1996-da, " Müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında " və s. başqa qanunlar qəbul olundu. Ölkəmizdə 2004-cü ildən regional inkişaf proqramları "Regionların Sosial-İqtisadi İnkişaf Proqramı" (2004-2008, 2009-2013) proqramı çərçivəsində qəbul edilmişdir. Bu proqramların effektiv həyata keçirilməsi üçün fərqli vergi sisteminin tətbiqi prinsipi qəbul edildi. Bununla yanaşı, sonrakı təcrübə göstərir ki, bir çox rayonlarda fərqli vergitutma sistemi vergidən yayınma və digər mənfi hadisələrə gətirib çıxardı. Bunu nəzərə alaraq, fərqlilik vergitutma sistemi sonradan ləğv olundu. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafını təmin etmək üçün vergitutma prinsipi də fundamental dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu günə qədər kənd təsərrüfatı sektorunda mövcud olan yeddi növ vergilərdən yalnız biri - torpaq vergisi tətbiq edilir.

Bu son dövrlərdə respublikamızda bazar münasibətlərinin inkişafı, sahibkarlığın hüquqi bazasının yaxşılaşdırılması, ölkəmizdə yaradılan maliyyə

potensialı, ölkəmizdə büdcə sisteminin institusional əsasları və tələbələrin adekvat inkişafı obyektiv zərurət olmuşdur.

Elə buna görədir ki, 2016-cı ildə Vergi Məcəlləsinə edilən bəzi düzəlişlər müstəsna əhəmiyyət daşıyır. 2016-cı ilin sentyabrında Vergi Məcəlləsində 201 dəyişiklik edilmişdir. Azərbaycan dövləti bu gün büdcə obyektinin yüksəldilməsi, şəffaflığın artırılması, büdcə və hesabatlılığı minimuma endirmək və ölkəmizdə fiskal siyasətin mühüm elementi kimi gizli iqtisadiyyatın rolunu kəskin şəkildə azaltmaq üçün çox sistemli və ardıcıl bir Azərbaycan hökuməti büdcə xərcləri, investisiya xərcləri, müdafiə xərcləri, dövlət xərclərinin saxlanması ilə bağlı xərclər və digər məqsədlər arasında optimal balans yaratmağa çalışır. Bununla yanaşı, ölkəmizin 20% işğalının, ölkəmizdəki problemlərin və ölkəmizdəki vəziyyətin büdcə strukturunda hərbi xərclərin ağırlığa gətirib çıxardığı faktdır.

Buna baxmayaraq, Azərbaycanda büdcənin təqribən 1/3-i sosial məqsədlərə yönəlib. Azərbaycan hökuməti dünya bazarında neft qiymətlərinin kəskin azalmasına baxmayaraq, Neft Fondundan zəruri köçürmələri həyata keçirən balanslaşdırılmış büdcəni təmin edir. Bu göstərilənlər bizə belə qənaət əldə etməyə əsas verir ki, respublikamızın dinamik-davamlı inkişafının təmin edilməsi ücün sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində monetar və fiskal siyasətin tətbiqi zəruridir. Eyni zamanda bu ölkəmizdə iqtisadi-maliyyə təhlükəsizliyinin təminində həlledici rol oynayır.

III Fəsil MİLLİ İQTİSADİYYAT VƏ ONUN ƏSAS SEKTORLARINDA STRATEJİ YOL XƏRİTƏSİNİN KONSEPSİYASINA UYGUN OLARAQ YAXIN GƏLƏCƏKDƏ ÖLKƏMİZDƏ İQTİSADİ ARTIMIN TƏMİN EDİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1.Post-neft mərhələsində iqtisadi artımın təmin edilməsinə yeni yanaşmanın prioritetləri

Strateji yol xəritəsinin təməl prinsiplərinə uygun olaraq yaxın gələcək üçün ölkəmizdə iqtisadi artımda yeni yanaşmaya kecid üçün mühüm təkmilləşmə istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu istiqamətlərə yuxarıda qeyd olunan prioritetlərlər yanaşı ölkədə davamlı iqtisadi artımı təmin etmək üçün investisiya qoyuluşunda özəl yıgımın artırılması, xarici maliyyə mənbələrindən geniş istifadə olunması, pul-kredit, büdcə siyasətinin səmərəliliyinin artırılması, iqtisadi inkişafın inklyuzivliyinin gücləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan müstəqil dövlətə cevrildikdən sonra eyni zamanda dünya iqtisadiyyatına fəal inteqrasiya olunmaga başladı. Belə bir şəraitdə ölkədə iqtisadi artımın təmin edilməsinin prinsipləri, yolları, hərəkətverici qüvvələri və prioritetləri deformasiyaya ugradı. Bu mərhələdə ənənəvi istehsal əlaqələrinin qırılması, habelə azərbaycanda təkrar istehsal prosesinin müstəqil xarakter daşəması ölkəmizdə iqtisadi artımın təmin edilməsinə tamamilə yeni meyarlar və amillər nisbəti baxımından yanaşılmasını obyektiv zərurətə cevirdi.

Məlumdur ki, müstəqilliyin ilkin illərində Azərbaycanda istehsalın həcmi kəskin azalmış, istehsal fondlarının köhnəlməsi yüksək həddə catmış, ölkəmizin əsas kapitala investisiya imkanları yox dərəcəsində idi. Belə bir şəraitdə ölkəmizdə iqtisadi artımı bərpa etmək üçün ilk növbədə makroiqtisadi sabitləşməni təmin etmək, ölkəyə mümkün qədər maksimum xarici investisiyalar cəlb etmək, iqtisadiyyatın strukturunu dəyişən şəraitə və tələbə uygun təkmilləşdirmək mümkün qədər yeni texnika və texnologiyanın tətbiqinə əsaslanan intensiv inkişaf yoluna kecid zərurəti idi. Bu baxımdan 1994-cü ildə bilavasitə Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və təşkilatcılıgı ilə dünyanın aparıcı ölkələrinin neft şirkətləri ilə birgə baglanan “Əsrin müqaviləsi” Qlobal inkişaf proseslərini, on müstəsna

əhəmiyyətə malikdir. Bu müqavilənin baglanması Azərbaycana böyük miqdarda xarici investisiyaların cəlb olunmasına, ölkənin maliyyə imkanlarının artmasına və iqtisadi artımın dircəlişinə zəmin verən bir amil kimi nəzərdən kecirilirdi. Ona görə də bir cox iqtisadcılar haqlı olaraq belə hesab edirlər ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin formalaşdırdıgı və du gün İlham Əliyev cənabları tərəfindən ugurla reallaşdırılan neft strategiyası müstəqillik illərində Azərbaycanın iqtisadi-sosial inkişafının aparıcı qüvvəsinə cevrilmişdir. (www.azleadersays.az2018)

Neft strategiyasının reallaşdırılması nəticəsində iqtisadi müstəqilliyimizin ilk 10 illiyində ölkəmizdə yaradılmış elmi-texniki, maliyyə potensialı, infrastruktura, kadr potensialı ölkəmizin yeni iqtisadi artım konsepsiyasını tədricən formalaşdırmaga imkan verdi. Məlumdur ki, 1996-cı ildə ölkəmizdə makroiqtisadi sabitləşmə təmin olunmuş və iqtisadi artım ücün zəmin yaranmışdır. Ilkin mərhələdə neft sektoruna qoyulmuş böyük maliyyə vəsaitləri nəticəsində artrıq 2000-ci ildə ölkəmizdə neft gəlirləri iqtisadi artımın mühüm bir maliyyə mənbəyinə cevrildi. Neft sektorunun inkişafı özü ilə bərabər ölkəmizin dünya bazarına cıxışını təmin etdi, elmi-texniki nailiyyətlər və eləcə də bu sahədə əldə olunan ugurlar digər sahələrin də inkişafı ücün zəmin yaratdı. Belə ki, iqtisadiyyatın strukturunda tədricən qeyri-neft sektorunun xüsusi cəkisi artmaga meyl etdi, iqtisadiyyata yönəldilən ümumi investisiyaların strukturunda daxili investisiyaların xüsusi cəkisi artmaga başladı.

Azərbaycanın yeni iqtisadi artım mərhələsinə kecidinin təmin olunmasında regional inkişafın təmin edilməsi ilə baglı ölkəmizdə həyata kecirilən tədbirlər xüsusi qiymətləndirilməlidir. Belə ki, 2004-2023-cü illəri əhatə edən 4 regional inkişaf proqramından artıq ücünün ugurla reallaşdırılması nəticəsində Azərbaycan regionları dotasiya hesabına fəaliyyət göstərən bir sferadan tədricən Azərbaycanın iqtisadi inkişafına təkan verən bir bir mənbəyə cevrildi. Bütünlükdə müstəqilliyin ilk 15 illiyində makroiqtisadi sabitləşmə və iqtisadi inkişafla baglı həyata kecirilən tədbirlər sistemi ölkə prezidenti İlham Əliyevə dəyişən şəraitə və reallıga uygun olaraq 16 mart və 6 dekabr sərəncamı ilə 11 sektor üzrə 12 strateji yol xəritələrinin qəbul etməyə imkan verdi. Bu strateji yol xəritələrində Azərbaycanın iqtisadi

inkişafı qlobal və regional konteks baxımından GZİT təhlil olunur, dəyərləndirilir və iqtisadi inkişafın yaxın gələcək üçün inkişaf perspektivləri və imkanları dəyərləndirilir. (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 6 dekabr 2016-cı il, №1138)

Qeyd olunan sənəddə müstəqillik illərində Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın formalaşması 1991-1994-cü illəri əhatə edən tənəzzül dövrü kimi, 1995-2003-cü illər dərin iqtisadi islahatlar, kecid və bərpa dövrü kimi, 2004-2014-cü illər iqtisadi inkişaf və tərəqqi dövrü kimi qiymətləndirilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin sənəddə xüsusi vürgulanır ki, ölkəmizdə neft strategiyasının ugurla reallaşması nəticəsində 2004-2010-cu illərdə Azərbaycanda cox yüksək iqtisadi artım sürətinə nail olunmuşdur.

Bütün bunlar öz növbəsində tədricən iqtisadi artımın mənbələrinin neft sektorundan qeyri-neft sektoruna tədricən ötürülməsinə imkan vermişdir. Rəsmi dövlət sənədlərində və eləcə də ölkə prezidentinin cıxışında bəyan edilmişdir ki, 2015-ci ildə Azərbaycan qeyri-neft mərhələsinə daxil olmuşdur. Azərbaycanın qeyri-neft mərhələsinə daxil olması öz növbəsində iqtisadi artımda neft sektorunun aparıcı rolunu saxlamaqla qeyri-neft sektorunun Ümumi Daxili Məhsulda payının tədricən artmasına imkan vermişdir. Bu məqsədlə ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı, ixracının artırılması, və diversifikasiyasının təmin edilməsi ilə baglı cox ciddi addımlar atılmış, qərarlar qəbul olunmuş və həmin tədbirlərin ugurla reallaşdırılması özünün müsbət nəticələrini göstərir.

Bütün bunlar ölkəmizə post-neft mərhələsində iqtisadi artım konsepsiyasından da yeni yanaşmaların və konsepsiyaların reallaşdırılmasını şərtləndirdi. Bu məqsədlə ölkəmizdə iqtisadi artımı sürətləndirmək üçün ilk növbədə investisiya, biznes və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması ilə baglı sistemli tədbirlər həyata kecirməyə başladı. Azərbaycanda iqtisadi artımın təmin edilməsində bazar, istehsal və sosial infrastrukturun yaradılması və inkişafına dövlət güclü maliyyə dəstəyi göstərməklə ölkəmizin həm də nəqliyyat, loqistik imkanlarını genişləndirdi ki, bu da bizə qlobal dəyər zəncirindən daha cox bəhrələnməyə imkan verdi. Yaxın gələcəkdə ölkəmizdə innovativ inkişafın

maliyyə cəhətdən gücləndirilməsində dövlət maliyyəsi ilə yanaşı özəl yıgımın imkanlarından daha cox bəhrələnmək xüsusi bir vəzifə kimi qarşıya qoyulub. Azərbaycanın yeni iqtisadi inkişaf mərhələsinin təmin edilməsində ölkəmizin yeni innovasiya mühitinin formalaşmasına mühüm əhəmiyyət verilir. Həm də, milli innovasiya sisteni formalaşdırılarkən ölkəmizin mövcud elmi-texniki potensialı, iqtisadiyyatın tarixən formalaşmış strukturu, start vəziyyəti və real potensial inkişaf imkanları nəzərə alınır.

Ölkəmizin post-neft mərhələsində iqtisadi artımın dinamikliyinin təmin edilməsində informasiya, kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aydındır ki, iqtisadi artımın dinamik və davamlı inkişafının təmin edilməsində dayanıqlı fiskal və effektiv monetar siyasətinin tətbiqi müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Ümumən, post-neft dövründə Azərbaycanda iqtisadi artımın mahiyyətini, strukturunu, xarakterini dəyərləndirməyə cəhd etsək xüsusi qeyd etməliyik ki, son 15 ildə yaradılmış potebsial və real imkanlar ölkəmizin davamlı inkişaf konsepsiyasına kecidi əməli bir problem kimi qarşıya qoymaga imkan verdi.

Bütün qeyd olunanları nəzərə alaraq ölkə prezidenti 2009-cu ildə qeyd etdi ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında kecid dövrü başa catdı, biz ötən dövrü təhlil etməli, nəticələr cıxarmalı, yeni paradiqmalar haqqında düşünməliyik və davamlı inkişafa kecidi əməli bir problem kimi qarşıya qoymalıyıq. Bu isə öz növbəsində iqtisadi artımın inklyuzivliyinin yüksəldilməsini kəskin aktuallaşdırdı. Məlumdur ki, davamlı inkişaf iqtisadi artımla yanaşı insan inkişafını, ekoloji tarazlıgın təmin edilməsini, iqtisadi artımda nəinki indiki nəsillərin, eləcə də gələcək nəsillərin maraq və mənafelərinin nəzərə alınmasını, onlara əlavə problemin yaradılmamasını tələb edir.

Aydındır ki, bu gün Azərbaycan qlobal dünya iqtisadiyyatına fəal inteqrasiya olunur. Onun gələcək inkişafı daxili amillərlə yanaşı qlobal amillərdən də cox asılı olur. Bu isə öz növbəsində iqtisadi artımın perspektiv imkanlarını və meyllərini qiymətləndirərkən qloballaşma proseslərinin milli iqtisadiyyatın

inkişafına təsirinin müsbət və mənfi cəhətlərinin qiymətləndirilməsini, dəyərləndirilməsini tələb edir.

Qlobal inkişaf proseslərini, onların vektorlarını və nəticələrini təsvir edən universal bir model tapmaq imkanı ilə bağlı elmi müzakirələr uzun bir tarixə malikdir. Bu günə qədər iki əsas yanaşma var. Bunlardan birincisi, "qloballaşma" dünya inkişafının quru yolu və hədəflərini bütün xalqlara ictimai-siyasi və iqtisadi təkamülün müxtəlif mərhələlərində təqdim edir. İkinci yanaşma - "sivilizasiya" - tam tərsinə, fərqli hərəkət yollarının və müxtəlif millətlərin məqsədlərinin dəyişməsinin mövcudluğunu nəzərdə tutur.

Beləliklə, "qloballaşma" anlayışı çərçivəsində çoxlu modernizasiya konsepsiyası dominant olmuş və sivilizasiya nəzəriyyələrində sivilizasiyalar arasındakı fərqlər barədə qlobal proseslərin yerli dəyişikliklərinin əks olunması kimi danışanların mövqeləri güclənmişdir. Beləliklə, hazırda bütün ölkələr üçün universal, heç bir "model" inkişaf yolu yoxdur, buna görə də hər bir ölkə müəyyən bir anda özünün "inkişafı istiqamətində" ən yaxın "seçmə" çox mərhələli problemlə üzləşir. Bir millət "əsas" vəzifələrə balanslaşdırılmış bir həll tapmağa çalışır və eyni zamanda iqtisadi prioritetlər (müəyyən inkişaf templərinə, adambaşına düşən ÜDM-in yüksək səviyyəsinə, vətəndaşların sosial müdafiəsinə və s.) Eyni zamanda, modernləşmə yolunu seçməklə, ölkənin xüsusi mədəni ənənələrini, mövcud sosial və mədəni kapitalını nəzərə almaq lazımdır.

Qlobal iqtisadi böhranın inkişafı yalnız fərqli ölkələrin iqtisadiyyatı və maliyyə sistemlərinin yüksək inteqrasiya səviyyəsini təsdiqləməyib, həm də onun aşağı salındığını göstərir: fərdi bazarlarda baş verən problemlər tezliklə dünyada yayıldı. Güclü maliyyə əlaqələri ölkələr arasındakı böhranın "virus"nun ötürülməsi kanalları halına gəldi və xarici investisiyaların cəlb edilməsində ən uğurlu ölkələr qlobal kapital axınlarının qəfil bərpa olunması halında hücuma məruz qaldı. Bu, 1997-1998-ci illərdə Asiya böhranından sonra aktiv şəkildə müzakirə olunan bir məsələyə iqtisadçıların diqqətini cəlb etdi: inteqrasiyanın faydaları onunla əlaqəli risklərdən və itkilərdən daha ağırdır. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarətin liberallaşdırılması mütəxəssislər tərəfindən yekdilliklə qiymətləndirilmişdir -

iqtisadiyyatın ticarət açıqlığının müsbət təsirinin kifayət qədər təsiri var. Eyni zamanda, maliyyə bazarlarının liberallaşmasının təsiri birmənalı olaraq qiymətləndirilir. Bretton Woods sisteminin hazırlanmasında belə, John Keynes yüksək kapitalın hərəkətliliyinin mümkünlüyü barədə şübhə doğurdu. Hal-hazırda, maliyyə liberallaşması xüsusilə Stanley Fisher və Larry Summers tərəfindən ifadə edilir. Beləliklə, Fisher, BVF-nin vəzifələri arasında - dünyada kapital hərəkatının tədricən liberallaşdırılmasını təklif etdi. Digər tərəfdən, Joseph Stiglitz, Paul Krugman, Dani Rodrik kimi iqtisadçılar onun faydaları haqqında şübhə ilə yanaşırlar. Məsələn Rodrik, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu cür liberallaşma böhran risklərini əhəmiyyətli dərəcədə artırır və Krugman böhran ölkələri aktiv nəzarət altında olmağı düşünür. Vaşinqton Konsensusunun əsas prinsiplərini tərtib edən Con Williamson, bu mövzuda birliyin olmaması səbəbindən standart bazarda islahatlarda maliyyə bazarlarının liberallaşdırılmasına qəsdən daxil olmadığını qeyd etdi.

Son illərdə davam edən beynəlxalq maliyyə inteqrasiyası prosesində, xarici iştirakçıların milli maliyyə bazarlarının geniş açılışı və yerli banklara və şirkətlərə xaricə sərmayə qoyma hüququ verilir. Bu sərhəd kapital axınlarının və maliyyə xidmətlərinin sərmayə nəzarəti və vergi tədbirləri şəklində maneələrin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. İnvestisiya üçün digər mühüm addım xarici maliyyə institutlarına və xarici kapitala yerli banklar və investorlar ilə bərabər maliyyə şərtlərinin verilməsidir.

İnteqrasiya metodlarında bir sıra xüsusiyyətlər neft istehsal edən ölkələrə malikdir. Belə ölkələr karbohidrogenlərin dünya qiymətlərinin dəyişməsindən sonra cari hesabın dəyərində əhəmiyyətli dəyişikliklər ilə xarakterizə olunur. Bu qrup ölkələrinin digər xüsusiyyətləri odur ki, neft gəlirlərinin əksəriyyəti, əsasən, dövlət nəzarətindədir. Gəlirin əhəmiyyətli bir hissəsinin (ən azı əlverişli şərtlər dövründə) saxlanıldığı neft fondlarının yaradılması təcrübəsi getdikcə yayılmışdır. Standart yanaşma neft fondlarını xarici aktivlərə investisiya etməkdir. Bu, cari hesabın profisiti (kəsiri rəsmi xarici valyuta ehtiyatlarını dəyişdirərək dövlət kanalları vasitəsilə kapital axınının) daxilolmaların qismən sövdələşdiyini və

kapital axınlarının istiqamətini dəyişkən olaraq dəyişə biləcəyini bildirir. Sahə inkişafının ilkin mərhələsində neft istehsal edən ölkələr böyük miqdarda birbaşa xarici sərmayə axını ilə xarakterizə olunur. Belə bir şəkil Azərbaycanda, Qazaxıstanda və bir sıra digər ölkələrdə müşahidə olunmuşdur.

Belə dövrləşmə, bizim fikrimizcə, Azərbaycanın iqtisadi inkişafında müxtəlif proseslərin təbiətinin və səbəblərinin daha obyektiv qiymətləndirilməsinə imkan verir. Dünya iqtisadiyyatının hazırkı mərhələsi yüksək qloballaşma dərəcəsi ilə xarakterizə olunur. Burada ölkənin xarici ticarət balansının ölçüsü deyil, Azərbaycan iqtisadiyyatının qlobal "zəncirində" əlavə dəyər yaranma yeri mühüm rol oynayır. Azərbaycan iqtisadiyyatı hazırda ixracın diversifikasiyası, yüksək texnologiyalı sənayelərin ixracında rəqabət üstünlüklərinin səmərəsiz istifadəsi ilə xarakterizə olunur. Azərbaycan iqtisadiyyatının strukturu dəyişdirilməlidir, onun xarici təsirdən asılılığını azaldır. Elm və istehsal arasında səmərəli əlaqənin olmaması Azərbaycan iqtisadiyyatının yüksək gəlirli və yüksək dəyərli yüksək texnologiyalı sahələrdə rəqabətə imkan vermir.

Azərbaycanda istehsalatda elmi inkişafların tətbiqi problemlərini həll etmək üçün hökumət gələcəkdə iqtisadi artımın və institusional islahatların həyata keçirilməsini stimullaşdırmaq məqsədi ilə bir sıra islahatlar aparmalıdır. İnstitusional mühitin yaxşılaşdırılması, bütün cəmiyyətdə bütün iqtisadi və siyasi aktorların etimad səviyyəsinin artırılmasını təmin etmək və bu cəmiyyətin bütün üzvlərinə dəqiq və aydın olan "bərabər oyun qaydalarını" yaratmaq və təsdiqləmək üçün dərhal tədbirlər görülməlidir. Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafında özünün iqtisadi modelinin sürətlə inkişafına təsir göstərən ənənəvi əhəmiyyətli prioritet sahələr var.

Azərbaycanın iqtisadi proseslərində mühüm yer sənaye sektoruna aiddir. Bu amil Azərbaycanın sənaye sektorunun səthi intensiv və innovativ layihələrdən istifadə etməsi ilə izah olunur. Dünya mütəxəssisləri hesab edirlər ki, yüksək texnologiyalı inkişafların, innovasiyaların, elm və texnologiyanın yeniliklərinin müasir elementlərini, yeni iqtisadi vasitələrdən, o cümlədən innovativ qruplardan və xüsusi iqtisadi zonalar. Azərbaycan iqtisadiyyatının açıqlığının təmin edilməsi

postmodernizasiya istiqamətində hərəkətdə mühüm amildir. Bundan əlavə, açıqlıq tezisində monopolist tendensiyaların məhdudlaşdırılması və korporativ innovasiyalara təkan vermə faktoru bu problemin yalnız bir aspektidir. Müzakirələrin ÜTT-yə qoşulması və sonra ümumi Avropa iqtisadi məkanının formalaşmasına yönəldilməsi lazım olan "yerli istehsalçıların" ibtidai qorunması deyil, post-sənaye keçididir. Müvafiq tədbirlər səmərəsiz sənayenin qorunmasına deyil, gələcək perspektivli sənaye və yüksək texnologiyalı xidmətlərin dünya bazarlarına inteqrasiyasına yönəldilməlidir.

3.2. Post-neft mərhələsində yüksək iqtisadi artımın təmin edilməsinin tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

Azərbaycan uzunmüddətli struktur tədbirləri, demoqrafik, elm və texnologiya siyasəti və qısamüddətli tədbirləri əhatə edən xüsusi iqtisadi inkişaf proqramını hazırlamalıdır: ümumi tələbatın (investisiya malları daxil olmaqla) stimullaşdırılması, keyfiyyətinin dəyişdirilməsi ilə təchizatın stimullaşdırılması istehsal faktları. Gələcəkdə, ən əlverişli ssenaridə belə, yüksək qiymətlər və xammal ixracının artması ÜDM-in artımını ildə 0,5% -dən çox olmayacaqdır. Mənfi hadisələr halında bu dəyər mənfi hala gələcəkdir. Beləliklə, qısamüddətli dövrdə ÜDM-in bütün artımları qeyri-neft şirkətlərinin genişlənməsi sayəsində əldə edilə bilər. Rəqabət tələbləri istehlak və tiraj tələbləri malların və xidmətlərin istehsal şərtləri və imkanlarına uyğun gəlmədikdə institusional boşluğun təsirinə səbəb ola bilər. Klaster siyasəti "yeni Azərbaycan iqtisadiyyatına" istinad etməlidir. Bunlar pərakəndə satış yerlərindən böyüyən və real sektorun böyüməsini təmin edən orta ölçülü şirkətlərdir (illik 100-200 milyon dollar dövriyyəsi). Azərbaycanın yaxın gələcəkdə iqtisadi inkişafının artması əsasən onun makroiqtisadi sabitliyindən asılı olacaqdır. Hökumətin rəsmi məlumatlarına görə, önümüzdəki 10 il ərzində respublika milli iqtisadiyyatını əhəmiyyətli dərəcədə diversifikasiya edə, neft və qaz sektorundan asılılığını azalda bilər, İKT və turizm

kimi yeni iqtisadiyyatın güclü sahələrini yaradır və dövlət gəlirlərinin və maliyyə resurslarının davamlı axınını təmin edir.

Beynəlxalq ekspertlərin fikrincə, Azərbaycan gələcək 10-15 il ərzində regionda liderliyini gücləndirə və dünyada rəqabətqabiliyyətli ölkələrin sayına daxil ola bilər. Azərbaycan alimləri ölkənin iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində tətbiq oluna biləcək böyük elmi uğurlara nail olmuşlar. Bizim əsas məqsədimiz iqtisadiyyatın neftdən asılılığının azaldılmasıdır. Azərbaycanda innovasiya inkişafı siyasəti "qızıl üçbucaq" adlanan üç sütuna - insan resursuna, əlverişli mühitə və kapitala əsaslanır.

İKT, nanotexnologiya, kosmik sənayesi, mikroelektronika, nüvə sənayesi və digər sahələrdə təhsil prioritet hesab edilir, elmin inkişafı üçün ən mühüm şərtlərdən biri maliyyə və texniki və informasiya bazasının gücləndirilməsi, gənc alim və mütəxəssisləri dəstəkləmək, xarici ali təhsil müəssisələrində təcrübə qazanmaqdır. Hazırda əsas prioritetlərdən biri elmi komponent, iqtisadi diversifikasiya, innovativ məhsulların inkişafı və ixracatı ilə iqtisadi sahənin inkişafıdır. İqtisadiyyatda elmi araşdırmalardan istifadə etmək vacibdir. Hal-hazırda iqtisadiyyat və elm arasındakı əlaqələr çox zəifdir və bu innovasiya sahəsinin inkişafına böyük maneədir.

Dövlətin innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində funksiyaları hələ formalaşma mərhələsində olmasına baxmayaraq, bu sahədə dövlət siyasəti hökumətin sosial-iqtisadi siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir, onun məqsədi texnoloji, sosial-iqtisadi və təşkilati şərtləri təmin etməkdir. Istehsalın səviyyəsi və rəqabət qabiliyyəti, daxili və xarici bazarlara yenilikçi məhsulların istehsalının təmin edilməsi, idxalın dəyişdirilməsi daxili bazarda roduktsit və davamlı iqtisadi artım mərhələsində bu əsasda transfer, sənaye istehsalı Azərbaycanın dövlət innovasiya siyasətinin əsas istiqamətləri innovasiya fəaliyyətinin normativ-hüquqi bazasının və onun təşviq mexanizmlərinin inkişafı və təkmilləşdirilməsidir; ölkənin iqtisadiyyatının yenilikçi inkişaf yoluna yönəlmiş bir dövlət strategiyasının inkişafı; innovativ inkişaf yoluna yönəlmiş dövlət orqanlarının, iqtisadi və elmi qurumların əlaqəli fəaliyyətlərinin təmin edilməsidir.

Bir tərəfdən, iqtisadi artımın stimullaşdırılması üçün effektiv bir mexanizm iqtisadiyyatın qəbul edilmiş ixraca yönəldilmiş xammal yönümünə alternativ olaraq idxal əvəz edən modelə əsaslanmalıdır. Digər tərəfdən, elm, yeni texnologiyalar, yeni məlumatlar və insan kapitalının səmərəli istifadəsi əsasında qurulan bir variant təklif olunur. İqtisadi böyümənin stimullaşdırılması üçün effektiv fəaliyyət göstərən mexanizmin əsasını qoymalı olan bu seçimdir - yeni iqtisadi artımın stimullaşdırılması üçün bir seçimdir. Eyni zamanda, iqtisadi inkişafın yeni keyfiyyəti, ilk növbədə, uzun müddətli fəaliyyət növü olan amillərlə təmin olunur. İqtisadi inkişafın yüksək keyfiyyəti elmi və texnoloji inkişafın, humanitar kapitalın, informasiya və yüksək texnologiyaların artım faktorlarının strukturunda üstünlük təşkil edir.

Bundan əlavə, idxal əvəz etmə və insan kapitalına yönəldilmiş seçim iqtisadi inkişaf mexanizminin qarşılıqlı tamamlayıcı komponentləri ola bilər. Eyni zamanda, iqtisadi artımın stimullaşdırılması üçün effektiv mexanizmin formalaşdırılması üçün prioritet istiqamət ikinci variant ilə bağlıdır.

İqtisadi inkişafın yeni keyfiyyəti onun amillərinin qarşılıqlı təsirinin fərqli bir xarakterini tələb edir. Ən son texnoloji inkişaflar, resursları qənaət edən texnologiyalar, əmək məhsullarının yüksək keyfiyyəti insan yaradıcılığından getdikcə daha asılı olur. Onların səviyyəsinin nə qədər yüksək olduğu, istehsalın nəticəsi nə qədər böyükdür. Buna görə iqtisadi inkişafın şəxsi amilinin maddi faktorlarla müqayisədə prioritet inkişafı iqtisadi inkişafın yeni keyfiyyətinin ən vacib şərtidir. Bu gün əmək ən səmərəli istifadəsini və daha öncə, ölkənin intellektual potensialını yaratmaq lazımdır. Bu olmadan müasir kompleks geosiyasi və iqtisadi mühitdə sürətli özünü inkişaf etdirə bilən müstəqil bir dövlət, yenilikçi bir cəmiyyət mümkün deyildir. Bu, intellektual kapital, təhsil, elm və iqtisadiyyatın bilik-intensiv sektorunun yüksək payıdır ki, bu da ÜDM-in sabit artım templərini və ölkənin bilik iqtisadiyyatına keçidini təmin edə bilər.

İnnovasiya, bu müəssisəyə iqtisadi mənfəət verəcək xüsusi bir müəssisədə yeni bir məhsul istehsal etməyə imkan verən elmi inkişafların son nəticəsidir. İnnovasiya istehsalın dəyərinin azaldılması ilə tanınmış məhsulun keyfiyyətinin

yaxşılaşdırılmasına imkan verən yeni bir texnologiya ola bilər. Hər halda, innovasiya siyasətini qəbul edən bir müəssisə bazarda rəqabət şəraitində rəhbərlik edir, istehsal dövrünün bütün komponentlərini maneə törətməyə, ona düzgün cavab verir. Ekspertlər həmçinin sosial yenilikləri - işçilərin, kənd işçilərinin, işçilərinin və sosial cəhətdən faydalı fəaliyyət göstərən əhalinin digər seqmentlərinin qarşısında əhalinin istehlak səbətini yaxşılaşdırmağa yönəlmiş elmi fəaliyyətin nəticələrini ayırır. Belə hallarda, onların inkişafında dayandıran müəssisələrin iqtisadiyyatını canlandırmaq, sənaye, insan fəaliyyəti, çox mərhələli texnologiya ötürmə mexanizmini istifadə edir, yəni, bir ölkənin, xüsusilə müəssisənin iqtisadiyyatına digər ölkələrin yenilikçi inkişaflarını təqdim etmək. Texnologiya köçürmələri, yenilikçi inkişaflarımızın dünya səviyyəsindən daha bahalı olduğunda da tətbiq oluna bilər. Azərbaycan iqtisadiyyatının yenilikçi inkişaf yoluna keçdiyini nəzərə alaraq. Nanotexnologiyalar maddi obyektlərin istehsal prinsiplərini dəyişir, müəyyən edilmiş xüsusiyyətləri olan yeni materiallar yaratmaq sahəsində və hətta canlı orqanizmin təkrarlanan texniki sistemləri ilə bütün insanlığa yeni imkanlar açır.

Açıq milli tədqiqat mərkəzləri yaratmaq lazımdır; akademik və universitet laboratoriyalarının avadanlıq səviyyəsini yüksəltməyə nail olmaq üçün potensialı səviyyəyə çatdırmaq. Fiskal sistemlərin sahibkarlıq səviyyəsinə yüksəlməsi vacibdir. Bunu etmək üçün, tədqiqat və inkişaf işləri üçün biznes xərclərini stimullaşdırmaq lazımdır. Yuxarıda göstərilən tədbirlərin Azərbaycanın iqtisadi artımında innovasiya rolunu artıracağı və nəticədə keyfiyyətinin yüksəldəcəyi proqnozlaşdırılır. İnnovasiya prosesinin mərhələlərinin müəyyənləşdirilməsinə əsaslanaraq, elmi-texniki fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələr və innovasiyaların ticarileştirilməsini həyata keçirən təşkilatlar tərəfindən yaradılmış innovasiya potensialının strukturunu nəzərdən keçirmək üçün bir fürsətdir.

Elmi və texniki fəaliyyət, öz növbəsində, fundamental, tətbiqi tədqiqat və dizaynın inkişaf mərhələlərini, yəni, bir fikir bir forma sahib olan yenilik prosesinin mərhələləri, innovasiya prosesinin bu mərhələsində elmi və texniki fəaliyyətlə məşğul olan subyektlərin resursları sərf olunur: insan kapitalı, məsələn,

ali təhsil müəssisələrində, tədqiqat institutlarında diqqət; texniki və texnoloji resurslar, məsələn, texnoparklar, kiçik innovativ firmalar və innovasiya infrastrukturunun digər mövzusu. İnnovasiya potensialının mahiyyəti və məzmununun təsviri və strukturunun müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı bir araşdırma mümkün olmuşdur: texniki cəhətdən mümkün fikirlər həyata keçirmək və yaymaq məqsədi ilə xidmət innovasiya infrastrukturu ilə birlikdə elmi və texniki fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan resursların toplusu olaraq nəzərdən keçirilmiş iqtisadi kateqoriyanı şərh etmək; cəmiyyətin xeyrinə; innovasiya potensialının tərkibindən elmi və texniki potensial və yenilik strukturunu seçmək, həmçinin bu komponentlərin yenilik prosesinin ardıcıllığına nisbətlə əhəmiyyətini əsaslandırmaq və onların innovasiya fəaliyyətinin nəticələrinə təsiri dərəcəsini müəyyən etmək; innovasiya prosesinin müvafiq mərhələsində fəaliyyətini həyata keçirən innovasiya infrastrukturunun subyektləri olan bölgənin innovasiya potensialının struktur modeli qurmaq.

Qeyd edək ki, inkişaf etmiş sənaye ölkələrində innovativ iqtisadiyyatın yaradılması cəmiyyətin qruplara bölünməsinə və yeni siniflərə böyük təsir göstərmişdir. Yeni siniflərin yaranması haqqında danışan bəzi Qərb müəllifləri "intellektual işçilərin" artan rolu və gücü, digərləri isə "peşəkar inzibati sinif" in inkişafı və s. haqqında yazmağa başladılar. Bütün bunlar cəmiyyətin yeni sinif strukturunun iqtisadi aspektlərini nəzərdən keçirdi. Əlbəttə ki, yeni sinifin əsasları iqtisadiyyatdır. Eyni zamanda, innovasiya iqtisadiyyatı yaradıcılıq prosesində iqtisadi dəyərlər istehsal edən insanların ibarət olan müvafiq sinfi təşkil edir. Biz iqtisadi sinifdən, əmlak, kapital və istehsal vasitələrindən bəhs edirik. Cəmiyyətin sinfi quruluşu burjua sinifindən, işçi sinfi və ziyalıların sosial təbəqəsindən ibarət olan Marksizm-Leninizm klassikləri tərəfindən irəli sürdüyü nəzəriyyə artıq analitik potensialını itirmişdir. Texniki və texnoloji proses nəticəsində ictimai istehsalın inkişafında siniflərin yeri, rolu və əhəmiyyətini dəyişdirmək məqsədi ilə obyektiv bir proses ilə əlaqəli olan cəmiyyətin sinfi quruluşunun çevrilməsi var. Yeni texnoloji istehsal üsullarının ortaya çıxması ilə, cəmiyyətin aparıcı sinifinin rolu yeni bir ictimai mövzuya köçürülür.

3.3. Yaxın perspektidə yüksək iqtisadi artımın təmin edilməsi ilə baglı reallaşdırılan makroiqtisadi siyasətin təkmilləşdirilməsinin prioritetləri

Müstəqillik illərində azərbaycanda ugurla reallaşdırılan makroiqtisadi siyasət nəticəsində ölkəmizin inzibati amirlik sistemindən bazar sisteminə kecidi ölkə prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi kecid dövrü başa catmışdır. Bazar münasibətlərinin yetkinlik dərəcəsi, onun qloballaşan dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası güclənmişdir. Xüsusən, son on beş ildə yaradılmış elmi-texniki potensial yeni iqtisadi inkişaf konsepsiyasına kecməklə yüksək davamlı iqtisadi artıma kecməti praktiki bir vəzifə kimi qarşıya qoymaga imkan verdi. Bu məqsədlə son illərdə ölkəmizdə sosial, iqtisadi, qanunvericilik sahəsində ciddi islahatlar aparılmışdır. Təsadüfi deyildir ki, Dünya Bankının 2018-ci il ücün hesabatında Azərbaycan dünyanın 10 ən islahatcı dövlətlərindən biri olmuşdur. O da bir həqiqətdir ki, milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və inkişafı və davamlı inkişafa kecidi təmin etmək ücün reallaşdırılan makroiqtisadi siyasət qabaqcıl dünya təcrübəsinə Azərbaycanın iqtisadi reallıgına əsasən formalaşdırılaraq reallaşdırılmışdır.

Qlobal cevrədən baxdıqda beynəlxalq aləmin quru ərazisinin 0,0006%-ni, bəşəri sayının 0,13%-ni təmsil edən Azərbaycan Respublikası son onilliklər ərzində böyük iqtisadi inkişaf yolu kecərək dünyanın 40 ən rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyata malik ölkələr sırasına daxil olmuşdur. Üc qitə arasında ən əlverişli bazarlar yaxınlıgında qərar tutan əlverişli geostrateji mövqeyi, qlobal karbohidrogen ehtiyatları balansında 2%-ə qədərlik payı, iqtisadi fəal əhali sayı, zəhgin təbii sərvətləri, tarixliyi və perspektivliyi onu beynəlxalq siyasətin uzunmüddətli hədəfinə cevirir. Respublikanın mövcud karbohidrogen ehtiyatları bazasında təbii qazın həcminin hec də, yarıdan az olmaması onu gercəkdən postindustrial dünyanın növbəti istləkli enerjidaşıyıcısı titulunu qazanmada şanslı edir. Bununla belə, neft-qaz ehtiyatlarının zənginliyinə baxmayaraq həyata kecirilən iqtisadiyyatın diversifikasiyası siyasəti qeyri-neft sektoru yeni inkişaf templəri ilə irəliləyir. Bu strategiya investisiya qoyuluşları ücün əlavə imkanlar

yaradaraq innovasiyalara təkan verir Azərbaycanın regional qüdrətini genişləndirir və onu qlobal oyuncuya cevirir.

Ölkədə iqtisadiyyatın tarazlı və dayanıqlı inkişafını təmin etmək, əhalinin rifahını yüksəltmək, habelə sosial-iqtisadi inkişafın cari, orta uzunmüddətli dövrləri arasında üzvi baglılıq və qarşılıqlı uzlaşma yaratmaqla, eləcə də cəmiyyətin bütün istiqamətlərdə tərəqqisini sürətləndirməklə, inkişafın keyfiyyətcə yeni modelini formalaşdırmaq Azərbaycan dövlətinin fəaliyyətində mərkəzi yer tutur. bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 29 noyabr tarixli sərəncamı ilə "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası təsdiq edilmişdir. Bu konsepsiya demokratik prinsiplər gözlənilməklə acıq müzakirəyə verilmiş və yekun sənəd maraqlı tərəflərin, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının və vətəndaşların coxsaylı rəy və təklifləri nəzərə alınmaqla ərsəyə gətirilmişdir.

"Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası ölkənin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasının başlangıcı olmuşdur. Burada Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafına, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın yaradılmasına xüsusi diqqər ayrılaraq yüksək keyfiyyətli təhsil sisteminin yaradılması, sahibkarlıgın inkişaf etdirilməsi, təbii sərvətlərdən istifadənin azaldılması, məşgullugun səviyyəsinin yüksəldilməsi və digər məsələlər barədə əsaslı inkişaf proqramı ortaya qoyulmuşdur. Bütün sahələrlə yanaşı insan kapitalının inkişafı, səmərəli sosial müdafiə sisteminin qurulması konsepsiyada əhəmiyyətli yer tutur.

Konsepsiyanın əsas strateji yanaşma mövcud imkanlar və resurs perspektivləri nəzərə alınmaqla ölkədə sistemli inkişaf, davamlı iqtisadi artım, yüksək sosial rifahın təminatı, güclü və səmərəli dövlət idarəetmə aparatı, hüququn aliliyi, vətəndaş cəmiyyətinin qorunması və daha da inkişaf etdirilməsi ilə baglıdır. Burada 2020-ci ilə qədər Azərbaycanın ən ucqar kəndlərində belə vətəndaşların rahat gündəlik həyatı üçün lazımi bütün kommunikasiyalar, səhiyyə və təhsil xidmətləri ilə təmin edilməsi, əhalinin gəlirlərinin yüksəlməsi, ekoloji mühitin saglamlaşdırılması və hər bir vətəndaşı üçün geniş imkanlara malik həyat şəraitinin formalaşdırılması kimi silsilə tədbirləri reallaşdırılması nəzərdə tutulur.

Konsepsiyada təsbit edilən tədbirlərin icrası nəticəsində dövrün sonuna ölkədə adambaşına düşən ÜDM-in həcmi iki dəfədən cox artaraq 13000 ABŞ dollarına catdırılması, Azərbaycan Dünya Bankının adambaşına düşən Ümumi Milli Gəlir təsnifatına görə "yuxarı orta gəlirli ölkələr arasında və BMT İnkişaf Proqramının İnsan inkişafı ilə baglı təsnifatına əsasən "yüksək insan inkişafı" ölkələri qrupunda üüst sıralara yüksəlməsi hədəflənir. Bu məqsədlə həm də ölkənin əlverişli cografi mövqeyi, geniş potensialı nəzərə alınaraq, onun regionun ticarət mərkəzinə cevrilməsi, adambaşına düşən qeyri-neft sektoru üzrə ixrac həcminin 1000 ABŞ dollarına catdırılması planlaşdırılır. Göstərilən məqsədə yetişmək ücün bazar iqtisadiyyatı şəraitində saglam rəqabəti təmin edən səmərəli dövlət tənzimlənməsi, enerjidən effektiv istifadə və yüksək əlavə dəyər yaradan ixrac yönümlü iqtisadiyyata transformasiya və sosial-iqtisadi inkişafa kompleks yanaşma prinsipləri rəhbər tutulur.

Azərbaycanın iqtisadiyyatı bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir ki, bu da davamlı inkişaf modelinə keçid dövründə liderlik rolunu oynayır. Bu xüsusiyyətlərə, ilk növbədə, yüksək təhsil potensialı və zəngin təbii ehtiyatların mövcudluğu daxildir. Azərbaycan eyni şəkildə təkrarlanmadan xüsusi inkişaf modelinə sadiqdir. İqtisadiyyat, neft bumu dövründə dövlətin ağırlıqlı siyasəti səbəbindən belə bir fürsət aldı. Mərkəzi Bankda strateji valyuta ehtiyatlarının yığılması kəskin iqtisadi böhranların qarşısını almağa kömək etdi. Bu da ölkədə dövlət borcunun aşağı səviyyədə olması ilə əlaqədardır. Azərbaycan iqtisadi böhran və qlobal iqtisadiyyatda qeyri-sabitlik ilə xarakterizə olan neftdən sonrakı yeni dövrə daxil oldu. Nəticədə, belə dövrlərdə dövlət idarəçiliyinin əsas vəzifəsi ölkənin balanslaşdırılmış pul və maliyyə siyasətinin tələb olunduğu xarici iqtisadi təhdidlərə davamlı inkişafı və dayanıqlılığını təmin etməkdir və əlbəttə ki, əhəmiyyətli iqtisadi islahatlar aparmaqda məqsədəuyğunluq yaranır. Böyük neft infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi problemi yüksək neft qiymətləri barelində barel qiymətinin 100 dollardan çox olduğu dövrdə baş vermişdir.

Belə layihələr beynəlxalq standartlara cavab verən yolların tikintisi, ölkənin qazlaşdırılması, peyk yayımı və s. daxil edilib. Bu layihələr uğurla həyata

keçirilmişdir. Hazırda ölkə sistemli iqtisadi islahatlar aparılırsa, digər hədəflərlə qarşı-qarşıyadır. 2015-ci ilin payızında BMT-nin 193 üzv dövləti "Dünya dəyişdirilməsi: 2030-cu ilə qədər davamlı inkişaf proqramı" adlı yeni davamlı inkişaf proqramını qəbul etmişdir. Proqramın on yeddi məqsədi var. Bunlar arasında yoxsulluğun aradan qaldırılması, bütün xalqların rifahı və rifahının yüksəldilməsi və ətraf mühitin qorunması kimi, davamlı inkişafa diqqət yönəltmək dövlət siyasətinin sosial yönümlü proqramının həyata keçirilməsi çərçivəsində həll edilən dövlətlər üçün bir sıra vəzifələr qoyur. İqtisadi siyasətin sosial yönümlülüyü tənzimlənmənin əsas konsepsiyası sayılır, onun məqsədi cəmiyyətin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır. Ekoloji-iqtisadi məqsədlər konsepsiyası çərçivəsində qoyulan məqsədlərin yerinə yetirilməsi iqtisadi sistemin yüksək effektivliyi ilə fəaliyyətin formalaşmasını müəyyənləşdirir və dünya səviyyəsində kifayət qədər rəqabət qabiliyyətinə malikdir. Əvvəllər və müasir təcrübə göstərir ki, bu sistem yalnız sahibkarlıq fəaliyyətinə və azad rəqabətə əsaslanan bazar münasibətləri çərçivəsində mövcud ola bilər. İqtisadi və sosial sahədə uzunmüddətli inkişafın təmin edilməsi bazar iqtisadiyyatı prosesində dövlət tənzimlənməsinin optimal təşkilinin mövcudluğunu nəzərdə tutur.

Azərbaycanda inkişaf etmiş bazar münasibətləri şəraitində makroiqtisadi tənzimləmə funksiyaları əsasən sosial sabitliyin yaradılması, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və ölkədə azad rəqabətin təşviqi, yerli və xarici investisiyalar üçün cəlbedici şərait yaratmaq, iqtisadi strukturun təkmilləşdirilməsi, investisiya və qabaqcıl infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi sahəsində həyata keçirilir. əhalinin sosial müdafiəsinin səmərəli aparılması. Bu siyasətin əsas məqsədi sosial və digər makroiqtisadi məqsədlərə nail olmaq, müvafiq tənzimləyici vasitələrin yaradılması, həmçinin maliyyə sektorunda sabitliyin təmin edilməsi, fəaliyyətin idarəedici vasitələrini və bu sahədə etibarlılığını mənimsəməkdir. Şübhəsiz ki, ölkənin davamlılığı üçün mühüm şərt istehsalatın ixracına yönəldilməsidir. Bunun üçün beynəlxalq investisiya mövqeyində müsbət balansı təmin etmək üçün daha çevik bir pul siyasəti həyata keçirilir. Eyni davamlılıq hədəfləri, iş mühitinin, rəqabət hüququnun və investorların hüquq siyasətinin daha da yaxşılaşdırılması

tədbirləri ilə həyata keçirilir. Tənzimləyici qaydaların davamlı və ədalətli tətbiqi, hüquq dövlətinin effektiv sisteminin formalaşdırılması ön planda. Xarici ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, sahibkarlara beynəlxalq bazarlara çıxış üçün dövlət yardımının gücləndirilməsi və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılması istiqamətində tədbirlər görülür.

Kiçik və orta müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədilə təşviq tədbirləri görülür, dövlət firmalara və şirkətlərə imtiyazlı kreditlərlə təmin edir, milli bazarın haqsız rəqabətdən qorunması, beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş anti-damping və digər qoruyucu tədbirlər tətbiq olunur. Sürətli inkişafın təmin edilməsində mərkəzi rol sığorta bazarının təkmilləşdirilməsində oynanır. Sığorta şirkətlərinin maliyyələşdirmə səviyyəsinin yüksəldilməsi və sığorta növlərinin artırılması, ikincil sığortanın istifadəsinin genişləndirilməsi, həyat sığortası və tibbi sığorta yeni məhsulu ölkədə sığorta bazarının inkişafı üçün bir yol yaradacaqdır. Kənd təsərrüfatı istehsalının sığortalanmasını simulyasiya etmək vəzifəsi müvafiq qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsidir. Eyni zamanda lizinq xidmətlərini təmin etmək üçün qanunvericiliyin və institusional mühitin yaxşılaşdırılması üçün lizinq təşkilatlarını diversifikasiya edəcək və onların bazarlara çıxışını asanlaşdıracaq, bu da lizinq payının infrastrukturun və investisiya layihələrinin icrasında mühüm maliyyə mənbəyi kimi və kənd təsərrüfatına texniki dəstəkin artırılmasına gətirib çıxaracaqdır. Gələcək illərdə davamlı inkişaf konsepsiyası iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə əsaslanır. Qeyri-neft sənayesini genişləndirmək üçün ölkənin coğrafi və iqtisadi resurslarının iqtisadi dövriyyəyə buraxılmasına və onların istifadəsinin artmasına imkan veriləcəkdir. Konsepsiyada qeyd olunan dövrdə bərpa olunan enerji mənbələrinin bərpasını sürətləndirmək üçün texniki tədbirlərin həyata keçirilməsinə, institusional mühitin inkişafına və elmi və texnoloji potensialın təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş işlərin görülməsi planlaşdırılır.

Bu sahədə hökumət tərəfindən həyata keçirilən layihələrlə birlikdə, bu prosesdə özəl sektorun birbaşa iştirakı təşviq olunacaq və bərpa olunan enerji tariflərinin sürətli tənzimlənməsi təmin ediləcəkdir. İnkişaf etməkdə olan qeyri-neft sektorunun və texniki, sənaye, sosial və kənd təsərrüfatı infrastruktur şəbəkəsinin

yaradılması planlaşdırılır və idarəetmə və idarəetmənin mütərəqqi üsullarından istifadə genişləndirilir. Mövcud xammal əsasında sənaye müəssisələrinin tikintisinə yönəlmiş rayonlarda tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. Konseptin tətbiqi zamanı ölkədə polad istehsalı kompleksləri, aqro-sənaye və neft-kimya kompleksləri, gübrə istehsalçıları, gəmiqayırma və sement sexləri yaradılacaqdır. Alüminium sənayesinin inkişafı planlaşdırılır, əsas alüminium istehsalı artırılır, son məhsulların istehsalı da daxil olmaqla özəl sektorun iştirakı ilə bir texnoloji zəncir yaradılır və bu sahədə ixrac potensialı artır. İqtisadiyyatın etibarlı inkişafı yeniliklərin yaradılması və həyata keçirilmədən yararsızdır. Beləliklə, innovasiya sənayesinin genişləndirilməsi uzunmüddətli dayanıqlı iqtisadi inkişafın başlanması, informasiya iqtisadiyyatının yaradılması və innovativ texnologiyalar və məhsulların yaradılmasının sürətləndirilməsi üçün əsas sahədən biri olacaqdır. Bu baxımdan yeniliklərin inkişafı prioritet istiqamətlər olacaq və müasir dünya elminə səmərəli inteqrasiya prosesi həyata keçiriləcəkdir. İnnovasiya infrastrukturu təkmilləşdiriləcək, elmin maddi və texniki dəstəyi müasirləşdiriləcək və bu sahədə texniki dəstək sistemi elektron formaya keçiriləcəkdir. Eyni zamanda, dövlət büdcəsinin vəsaitləri ilə yanaşı, yeniliklərin cəlb edilməsini də stimullaşdırır və son nəticədə innovasiya fəaliyyətində çalışan işçilərin sosial müdafiəsini təmin edəcək və "beyin axını" qarşısını alır. Ölkədə müasir iqtisadiyyat yaratmaq üçün elm və istehsal koordinasiya olunacaq əlaqələr gücləndiriləcək və bazar tələblərinə uyğun tətbiq olunan elmi tədqiqatların aparılması üçün zəruri şərtlər yaradılacaqdır. Ölkədə elmi fəaliyyətinin artırılması yolu ilə innovativ məhsulların istehsalını stimullaşdırmaq üçün dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi tədbirləri də həyata keçirilmişdir. İnnovativ sahibkarlığın inkişafı və mütərəqqi fəaliyyət və məhsulların inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması ilə paralel olaraq, müasir texnologiyaların ötürülməsi və inkişafı, yüksək texnologiyalı məhsul və texnologiyaların inkişafı üçün texnoparklar və innovasiya əsaslarının yaradılması üçün tədbirlər görülmüşdür. Yaxın illərdə Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin şəraitinə uyğun olaraq, müasir informasiya və texnologiyaların istifadəsinin, inkişaf etdirilməsinin və yayılmasının təmin edilməsi üçün milli innovasiya

bazasının formalaşdırılması prosesi başlanacaqdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının təsdiq etdiyi davamlı inkişaf proqramında əsas yerlərdən biri ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji problemlərə aiddir. Bununla yanaşı, Azərbaycan ətraf mühitin qorunması sahəsində qanunvericiliyin beynəlxalq ən yaxşı təcrübələrə uyğunlaşdırılması, etibarlı monitorinq və nəzarət mexanizmləri yaratmaq üçün praktik addımlar atmışdır. Bunun üçün geoloji və təbiəti mühafizə sahəsində tədqiqat fəaliyyətlərini maliyyələşdirmək üçün tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

Məqsəd bu cür fəaliyyət üçün lazımi texniki bazanın qurulmasıdır. Ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində ölkəmizdə ətraf mühitin mühafizəsi bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi məqsədilə beynəlxalq təcrübəyə, ictimaiyyət məlumatlarının metodlarına diqqət yetiriləcəkdir. Son on ildəki əhəmiyyətli bir trend, şəhər əhalisinin nisbətinin artmasıdır. Şəhər artımının sonrakı illərdə davam edəcəyi gözlənilir və bu, şəhər infrastrukturunun tikintisinə aid yeni tələblər qoyur. Bütövlükdə Bakıda və respublikanın digər yerlərində həyata keçirilən tikinti işlərinin gedişində ətraf mühitə heç bir zərbə yoxdur, bütün sənaye sahələrini yaxşılaşdırmaq üçün tədbirlər həyata keçirilərkən, ətraf mühit üçün narahatlıq yaranacaqdır. Xammaldan, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadədən və ətraf mühitin qorunmasından istifadə etmək üçün tullantıların təkrar emalı, dezinfeksiya edilməsi və emalı, ətraf mühitə və qeyri-tullantı texnologiyaları tətbiqinə dair lazımi işlər aparılacaqdır. Tullantıların idarə olunması sahəsində mütərəqqi üsulların istifadəsi, sənaye və məişət tullantılarının emalı üçün müəssisələrin tikintisi gözlənilir. Azərbaycan ətraf mühit üzrə Paris görüşündə iştirak etdi və digər dövlətlərlə yanaşı son memorandumu imzaladı. Bu sənədə uyğun olaraq atmosferə təhlükəli maddələrin emissiyası üçün milli standartlar hazırlanmış və Avropa tələblərinə uyğun olaraq tətbiq ediləcəkdir. 58 perspektiv dövrdə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının inkişaf etmiş ölkələri üçün müvafiq göstəriciyə bir ölkədə orta miqdarda ÜDM-in vahid bir vahidi yaratmaq üçün istifadə olunan enerji miqdarını və karbon dioksidi istehsal etmək planlaşdırılır. Bu, Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə tam uyğun gəlir. Onu da qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış konsepsiyasının ugurla

reallaşmasını və bu artımın yaxın gələcək üçün davamlı olmasını təmin etmək üçün ölkə prezidentinin sərəncamı ilə 16 mart və 6 dekabr 2016-cı il 11 sektor üzrə qəbul olunmuş 12 strateji yol xəritələrində irəli sürülən prinsipial müddəalar iqtisadi artıma yeni konseptual yanaşma və bütünlükdə strateji məqsədlər və hədəflər ölkəmizin gələcək inkişafını təmin etmək üçün zənnimizcə müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Son illərdə ölkəmizdə iqtisadi artımın bütün istiqamətləri üzrə əldə olunan ugurlar Azərbaycanın 2020-ci ilə qədər inkişaf strategiyasını, onun prioritetlərini, reallaşma mexanizmlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış konsepsiyasının gələcək inkişaf üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq onun prinsipial müddəalarının şərh olunmasına ehtiyac duyuruq. Ümumən, apardıgımız təhlil bizə belə bir qəti qənaətə gəlməyə əsas verir ki, son 15 ildə Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafda əldə olunan nəticələr, yaradılmış maliyyə, kadr, institusional potensialı, baza yaxın gələcəkdə ölkəmizin dinamik və davamlı inkişafını təmin edəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bu işdə yaranan problemlərin öyrənilməsini əsasən, aşağıdakı əsas nəticə, təklif və tövsiyyələr:

1. İqtisadi artımın stimullaşdırılması mexanizmi onun tənzimlənməsi mexanizminin tərkib hissəsidir. İqtisadi böyümənin tənzimlənməsi və stimullaşdırılmasının nəzəri konsepsiyalarının təhlili müxtəlif nəzəriyyələrin müddəalarının sintezinə əsaslanan iqtisadi artımın stimullaşdırılması mexanizminin öyrənilməsinə metodoloji yanaşma hazırlamağa imkan vermişdir. Üç əsas istiqamətli müxtəlif anlayışlarda meydana gəlmiş və təsbit olunmuşdur: iqtisadi düşüncənin neoklasik məktəbinin nümayəndələri iqtisadiyyatın inkişafını tənzimləmək üçün əsasən bazara əsaslanan alətlər, Keynesiya nəzəriyyəsinin tərəfdarları - iqtisadi artımın tənzimlənməsi üçün dövlət mexanizmləri üçün vasitələrdir və bir sıra iqtisadçılar iqtisadi inkişaf üçün daxili istehsal vasitələrini qeyd edirlər.

2. "İqtisadi böyümə" və "iqtisadi inkişaf" anlayışları arasındakı fərqlərin yaranması uyğun görünür. İnkişafın mahiyyətini təşkil edən dəyişikliklər həmişə böyümə deyil və mütləq onun tərəfindən müəyyənləşdirilməlidir. İqtisadi inkişaf iqtisadi inkişafdan daha geniş bir anlayışdır. İqtisadi inkişaf yalnız iqtisadi intensiv iqtisadi artım əsasında mümkündür. İqtisadi inkişafın təmin edilməsi iqtisadi inkişafın keyfiyyətcə dəqiqliyini təşkil edir.

3. Müasir bazar iqtisadiyyatı makroiqtisadi tənzimləmənin kompleks bir mexanizminə malikdir, özünü tənzimləmə bazar mexanizmlərinin və iqtisadiyyata təsir edən dövlət metodlarının birləşməsi ilə təmsil olunur. İqtisadi inkişafın təşviq mexanizmi iqtisadi mexanizmin tərkib hissəsidir. Əmlak münasibətlərindən (xüsusi, dövlət və korporativ mülkiyyət növləri) əsaslanan iqtisadi mexanizmin strukturu iqtisadi artımın stimullaşdırılması mexanizminin tərkib hissələrini müəyyən edir. Bundan əlavə, iqtisadi artımın stimullaşdırılması mexanizmi üç əlaqədən ibarətdir və rəqabətçi bazar mexanizminin, dövlət tənzimləmə mexanizminin və daxili istehsal mexanizminin kompleks bir sintezidir. Sonuncu birbaşa iqtisadiyyatın inkişafı və inkişafı üçün fəaliyyət göstərməsini təmin edən

bir əlaqədir. Bazar və hökumət tədbirləri son olaraq məhsul istehsalını artırmağı hədəfləyir. Göstərilən mexanizmlər və onların arasındakı qarşılıqlı münasibətlər iqtisadi inkişafı stimullaşdırmaq üçün ümumi bir mexanizmdir.

4. İqtisadi böyümənin stimullaşdırılması mexanizminin tərkib hissəsi fərdi maraqların hərəkəti iqtisadi inkişaf yolu ilə cəmiyyətin mənafelərinin həyata keçirilməsinə çevrilən bir-biri ilə əlaqəli elementlər qrupudur. Bu mexanizm istifadə olunur, çünki onların ziddiyyətləri səbəbindən fərdi maraqların lazımi hərəkətini birbaşa əldə etmək qeyri-mümkündür və buna görə də hərəkətlərini dəyişdirməyə daim ehtiyac vardır.

5. İqtisadi böyümənin stimullaşdırılması mexanizmi üç növ hədəfə çatmağın zəruriliyini nəzərdə tutur:

- iqtisadi (artım və sürətin davamlılığı);

- sosial (cəmiyyətin artan ehtiyaclarını ödəmək, yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, əhalinin fərqlənməsini azaltmaq);

- ətraf mühit (ətraf mühitin mühafizəsi, təbii sərvətlərin rasional istifadəsi).

6. Bu strateji məqsədlərə çatmaq üçün Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi siyasət, bu sektorun qarşısında duran strateji hədəfləri qiymətləndirməklə Azərbaycanda sabit və yüksək iqtisadi artım templəri formalaşmalı və iqtisadi artımın yanacaq-enerji kompleksinə nisbi strukturlaşdırma səviyyəsinin yüksəldilməsindən asılılığının azaldılmasına yönəldilməlidir.

7. Bu göstərilənlər bizə belə qənaət əldə etməyə əsas verir ki, respublikamızın dinamik-davamlı inkişafının təmin edilməsi ücün sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində monetar və fiskal siyasətin tətbiqi zəruridir. Eyni zamanda bu ölkəmizdə iqtisadi-maliyyə təhlükəsizliyinin təminində həlledici rol oynayır.

8. Son illərdə ölkəmizdə iqtisadi artımın bütün istiqamətləri üzrə əldə olunan ugurlar Azərbaycanın 2020-ci ilə qədər inkişaf strategiyasını, onun prioritetlərini, reallaşma mexanizmlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış konsepsiyasının gələcək inkişaf ücün əhəmiyyətini nəzərə alaraq onun prinsipial müddəalarının şərh olunmasına ehtiyac duyuruq. Ümumən,

apardığımız təhlil bizə belə bir qəti qənaətə gəlməyə əsas verir ki, son 15 ildə Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafda əldə olunan nəticələr, yaradılmış maliyyə, kadr, institusional potensialı, baza yaxın gələcəkdə ölkəmizin dinamik və davamlı inkişafını təmin edəcəkdir.

İqtisadi böyümənin təşviq mexanizminin məqsədləri ilə birbaşa bu mexanizmin yerinə yetirdiyi funksiyalardır. Bunlardan ən çox yayılmışdır: reproduksiya, struktur, təsirli, yenilikçi, sosial, ekoloji, planlaşdırma və proqnozlaşdırma, eləcə də iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi funksiyası. İqtisadi böyümənin stimullaşdırılması mexanizminin effektivliyi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından nəzərə alınmalıdır. Birinci halda, biz ÜDM-in təmin olunmuş artım tempindən, ikincisi, cəmiyyətin ehtiyaclarını ödəməklə, yaxşılığın artırılmasında və əhalinin fərqlənməsinin azaldılmasında ifadə olunmuş sosial effektdən danışırıq. Bu baxımdan, iqtisadi artımın stimullaşdırılması mexanizminin effektivliyini müəyyən edərkən əldə edilmiş nəticənin davamlı artım templərinin təmin edilməsi və cəmiyyətin bütün üzvlərinin ehtiyaclarını ödəmək məqsədinə uyğunluğunu qiymətləndirmək lazımdır. Məqsədin əldə olunmasının müəyyən iqtisadi xərclərlə əlaqəli olduğunu nəzərə alsaq, vacibdir ki, minimuma endirilməlidir. Buna görə də, iqtisadi böyümənin stimullaşdırılması mexanizmi bu aspekti nəzərə alaraq, onun təmin etdiyi artım sosial-iqtisadi sistem hesabına deyil.

İqtisadi artımı stimullaşdırmaq mexanizminin səmərəliliyinin müəyyən olunmuş meyarı mexanizmin əsasını və iqtisadi artımın son məqsədlərini birləşdirir. İqtisadi böyümənin stimullaşdırılması mexanizminin səmərəliliyinin artırılması yalnız onun keyfiyyəti hesabına mümkündür, buna görə də mexanizmin effektivliyi nəticədə iqtisadi artımın keyfiyyətcə dəqiqliyini xarakterizə edir. Buna görə də, xüsusi əhəmiyyət kəsb edən iqtisadi artımın keyfiyyət cəhətidir. Azərbaycanda müasir şəraitdə yalnız iqtisadi artımın kəmiyyət aspekti nəzərə alınmır. Baxılan mexanizmin səmərəliliyinin əsas meyarı iqtisadi artımın keyfiyyətcə dəqiqliyidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 6 dekabr 2016-cı il. , №1138
2. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 6 dekabr 2016-cı il. , №1138
3. "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. Bakı ş., 15 sentyabr 2008-ci il, №3043
4. "Azərbaycan iqtisadiyyatı yeni inkişaf mərhələsində: uğurlar, problemlər, təkliflər". Elmi praktiki konfransın materialları. AMEA-nın İqtisadiyyat institutu. Bakı, 2005.
5. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabat materialları. İqtisadi məcmuə. Bakı, 2016.
6. Azərbaycan Respublikası Neft Sənayesinin Problemlərinin Həll Təklifləri, Elmi əsərlər toplusu, Bakı, 1997.
7. Abbasov Ə.., Qasımov Ə.. Demokratikləşmə - milli iqtisadiyyatın əsasıdır. Bakı 2000.
8. Abbasov Ə. Sənayenin restrukturizasiyası problemləri. İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika jurnalı. 2000, № 3-4
9. Abbasov A. İqtisadiyyatın tarazlaşdırılmasının tənzimlənməsi problemləri. İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika jurnalı. 2000, № 3
10. Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov Ə. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı "Nasir" nəşriyyatı, 2002
11. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti. Bakı. Iqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2001

12. Azərbaycan Respublikasının dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında ikinci dövlət proqramı. Biznesmenin bülleteni, Bakı, 2000 №31

13. Azərbaycanın Statistik göstəriciləri, 2017. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, Səda 2017

14. "Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin beynəlxalq və regional əhəmiyyəti". Beynəlxalq Konfransın Tezisləri, 6-7 iyun 2002.

15. Böyük İqtisadi Ensiklopediya. Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı. Bakı, 2012.

16. Q.Manafov "Müasir iqtisadi islahatlar şəraitində Azərbaycanda sahibkarlıgın inkişafına konseptual yanaşma" ADİU-nun Elmi xəbərlər jurnalı №4 2017, səh 6

17. Əliyev Heydər. "Müstəqilliyimiz Əbədidir". 2-ci cild, Bakı, 2013.

18. Əliyev İlham. "Dövlət quruculuğunun əsas istiqamətləri". www.azleadersays.az

19. Əliyev İlham. "İnkişaf məqsədimizdir". 76-cı cild. Bakı, 2019.

20. Əliyev İlham. "On beş illik prezidentlik dövrünün uğur salnaməsi" (2003-2018). Bakı, 2018.

21. Ə.C.Muradov "İqtisadi inkişafda universitet təhsilinin artan rolu" jurnalı №2 2017, səh 5

22. Əlirzayev Ə.Q. "İslahatlar və sürətlənmə strategiyası şəraitində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri: Təcrübə, meyllər və perspektiv istiqamətlər". Bakı, "Adiloğlu", 2005. Səh.33

23. Mehdiyev Ramiz. "Prezident İlham Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri". www.azertag.az/xeber/

24. Şəkərəliyev A.Ş. "Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi". Bakı, "İqtisad Universiteti", 2011. Səh 44

25. Muradov Ş., İbadov S. İqtisadi qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyat: nəzəri təhlil. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının xəbərləri. Humanitar və ictimai elmlər seriyası (iqtisadiyyat), 2003, №1 səh 79

26. Novruzov V. Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf konsepsiyası fəaliyyətdədir. İqtisadiyyat və həyat jurnalı., № 1-3 Bakı 2018

27. Əhmədov M. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması. – Bakı: Azərnəşr, 2003. − 520 s.

Xarici dildə

1. Алиев Ш.Т. Важность особых экономических зон в формировании экономической модели Азербайджана // Проблемы современной экономики. – 2009. − № 2. − С.277−278
2. Алиев Ш.Т.. Важнейшие детерминанты устойчивого развития экономики Азербайджана. – Баку: Элм, 2010. − 196 с.

Internet resursları

1. Министерство экономики Азербайджана: официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.economy.gov.az.
2. Официальный сайт Президента Азербайджана [Электронный ресурс]. – : http://www.president.az.
3. Кабинет Министров Азербайджана: официальный сайт [Электронный ресурс].− http://www.cabmin.gov.az. http://www.maliyye.gov.az
4. www.prezident.az/iqtisadi inkisaf/
5. www.stat.gov.az
6. www.sia.az
7. www.bbc.com/azeri/international/2015/05/150514 rating human capital
8. www.daib/niirror.lk/article/human-capital-formation-trends-and-problems-16011.html
9. www.econlib.org/library/Enc/HumanCapital.html
10. www.oecd.org/site/progresskorea/44109779.pdf

ƏLAVƏLƏR

Cədvəl 3. Azərbaycanda 2017-2018-ci illərdə ümumi daxili məhsul istehsalı

	Əlavə dəyər, cari qiymətlərlə milyon manat		Əvvəlki ilə nisbətən nominal artım sürəti, faizlə	Əlavə dəyərin deflyatoru, faizlə	Əvvəlki ilə nisbətən real artım sürəti, faizlə
	2018	2017			
1	2	3	4*	5	6*
Ümumi daxili məhsul (bazar qiymətləri ilə)	79797,3	70337,8	113,4	111,8	101,4
o cümlədən:					
Sənaye	35307,4	28208,5	125,2	123,6	101,3
o cümlədən:					
Mədənçıxarma sənayesi	30559,4	24039,4	127,1	126,6	100,4
o cümlədən:					
neft və qaz hasilatı	29271,0	22675,1	129,1	127,7	101,1
metal filizlərinin hasilatı	83,8	87,4	95,9	142,7	67,2
mədənçıxarma sənayesinin digər sahələri	18,8	20,2	93,1	55,9	166,6
mədəncıxarma sənayesi sahələrinə xidmətlərin göstərilməsi	1185,8	1256,7	94,4	106,3	88,8
Emal sənayesi	3847,9	3305,5	116,4	108,9	106,9
o cümlədən:					
qida məhsullarının istehsalı	694,6	689,8	100,7	99,4	101,3
içki istehsalı	138,9	118,1	117,6	100,4	117,1
tütün məmulatlarının istehsalı	16,5	11,4	144,7	120,4	120,2
toxuculuq sənayesi	115,3	82,7	139,4	105,2	132,5
geyim istehsalı	20,9	19,3	108,3	109,7	98,7
dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı	6,6	4,8	137,5	100,8	136,4
ağac emalı və ağacdan məmulatların istehsalı	14,8	17,4	85,1	105,6	80,6
kağız və karton istehsalı	16,9	16,1	105,0	99,9	105,1
poliqrafiya fəaliyyəti və yazılmış məmulatların daşıyıcılara çoxaldılması	93,3	30,9	301,9	125,0	241,6
neft məhsullarının istehsalı	1301,8	1073,6	121,3	117,8	103,0
kimya sənayesi	191,5	183,8	104,2	104,0	100,2
əczaçılıq məmulatlarının istehsalı	0,5	0,4	125,0	147,2	84,9
rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalı	77,7	71,8	108,2	109,2	99,1
tikinti materiallarının istehsalı	301,0	270,2	111,4	112,1	99,4
metallurgiya sənayesi	260,6	223,6	116,5	110,0	105,9
hazır metal məmulatlarının istehsalı	73,5	112,6	65,3	104,3	62,6
kompüter və digər elektronavadanlıqların istehsalı	39,8	34,5	115,4	101,6	113,6
Elektrik avadanlıqlarının istehsalı	45,2	36,0	125,6	101,6	123,6
maşın və avadanlıqların istehsalı	80,7	80,7	100,0	99,9	100,1

avtomobil və qoşquların istehsalı	0,15	0,044	340,9	100,4	339,5
sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı	4,7	9,5	49,5	99,8	49,6
mebel istehsalı	30,2	19,0	158,9	111,7	142,2
zərgərlik, musiqi, idman və tibb avadanlıqlarının istehsalı	163,7	28,6	572,4	114,0	502,0
maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	159,0	170,7	93,1	95,8	97,2
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	761,1	729,4	104,3	97,5	107,0
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	139,0	134,2	103,6	99,9	103,7
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	**4190,1**	**3944,1**	**106,2**	**101,6**	**104,6**
Tikinti	**6353,8**	**6750,6**	**94,1**	**103,4**	**91,0**
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	**5032,6**	**4718,6**	**106,7**	**99,0**	**107,8**
İnformasiya və rabitə	**1242,7**	**1144,0**	**108,6**	**99,4**	**109,3**
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	**7670,5**	**7290,4**	**105,2**	**102,1**	**103,0**
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	**1834,6**	**1664,8**	**110,2**	**102,4**	**107,6**
Digər xidmətlər	**11937,4**	**11612,3**	**102,8**	**101,8**	**101,0**
Məhsula və idxala xalis vergilər	*6228,2*	*5004,4*	*124,5*	*122,7*	*101,5*

Mənbə: cədvəl Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017 və İnkişaf Nazirliyinin hesabatı əsasında hazırlanmışdır http://www.stat.gov.az 2018

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. İqtisadiyyatın neft və qeyri-neft bölmələrində ÜDM 43

Cədvəl 2. Azərbaycan Respublikası 1995-2017-ci illər ərzində ÜDM-in sahə quruluşu..45

Cədvəl 3. Azərbaycanda 2017-2018-ci illərdə ümumi daxili məhsul istehsalı..58

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. Ümumi Daxili Məhsulun neft və qeyri-neft sektoru üzrə payı.......43

Qrafik 2. ÜDM: qeyri-dövlət bölməsinin payı..44

Qrafik 3. Əhalinin xərcləri əvvəlki ilə nisbətən..45

Qrafik 4. Neft və qeyri-neft sektorları üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar..46